

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 12 (48)

2003

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна
Редактор Наталія Партач
Макет Павло Войтенко
 Олександр Москаленко

Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Балицький

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська 46,
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:

The Ukrainian — обкладинка;
УНІАН — стор. 8, 16, 61;
IREX ProMedia — стор. 11;
Укрінформ — стор. 13, 14, 18, 20, 58;
www.razom.org.ua — стор. 56, 68.

© Центр Разумкова, 2003

З М І С Т

УКРАЇНА ЗА РІК ДО ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

(Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
1. ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ПЕРЕГОНИ 2004р.: ЦІНА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИБОРУ	3
2. МОЖЛИВІ ПРОЯВИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ТА "БРУДНИХ" ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2004р.	12
3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	22

ТАБЛИЦЯ

МОЖЛИВІ ПРОЯВИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ТА "БРУДНИХ" ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004р. ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ЇХ ВПЛИВУ	27
--	----

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

(Виступи учасників Круглого столу)	
МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ ВИМАГАЄ ВІЛЬНИХ І ЧЕСНИХ ВИБОРІВ	
Джон ГЕРБСТ	34
ЧЕСТНЫЕ ВЫБОРЫ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАИНЕ СТАНУТ ИМПУЛЬСОМ РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИИ В РЕГИОНЕ	
Аваз КАЗИМОВ	35
ЩО Є ПРІОРИТЕТОМ: ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ ЧИ КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА?	
Ігор КОГУТ	36
ПЕРЕДВИБОРНА БОРОТЬБА БУДЕ ГОСТРОЮ, ЖОРСТОКОЮ І БЕЗКОМПРОМІСНОЮ	
Георгій КРЮЧКОВ	37
ВИБОРИ МАЮТЬ АКТИВІЗУВАТИ СУСПІЛЬНУ ДИСКУСІЮ	
Олександр ЛИТВИНЕНКО	39
ПОДДЕРЖКА ЗАПАДА МОЖЕТ БЫТЬ РЕШАЮЩЕЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ СВОБОДНЫХ ВЫБОРОВ	
Владимир МАЛИНКОВИЧ	40
МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ ЗАЛЕЖИТЬ ВІД УСІХ НАС	
Олександр МОРОЗ	41
РОБИТЬСЯ ВСЕ, ЩОБ ЗІРВАТИ ВИБОРИ	
Іван ПЛЮЩ	43
ПОТРІБНІ ГАРАНТІЇ...	
Ігор ПОПОВ	45
Є ЗАСОБИ ЕФЕКТИВНІШІ, НІЖ "БРУДНІ" ТЕХНОЛОГІЇ	
Єгор СОБОЛЕВ	46
ЗАПОРУКА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ВИБОРІВ — ЯКІСНЕ ВИБОРЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО	
Марина СТАВНИЙЧУК	47
ЧИ ГОТОВЕ СУСПІЛЬСТВО ЗРОБИТИ СВІЙ ВИБІР?	
Віктор ЮЩЕНКО	49

ВИБОРИ-2004: ЯКИМИ ВОНИ БУДУТЬ?

(Інтерв'ю)	
ЗА ДЕФІНІЦІЮ, ДЕМОКРАТИЧНІ ВИБОРИ — ЦЕ НАРОДНІ ВИБОРИ	
Микола ВЕРЕСЕНЬ	51
БЕЗ ВСЕНАРОДНИХ ВИБОРІВ ИСЧЕЗНЕТ ПОСЛЕДНИЙ МЕХАНИЗМ ГРАЖДАНСКОЙ ИНИЦИАЦИИ	
Дмитрий ВЬДРИН	52
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ВИБОРІВ НЕОБХІДНО ПОДОЛАТИ БАЙДУЖІСТЬ ВИБОРЦІВ	
Олександр ДЕРГАЧОВ	53
ХТО Б НЕ СТАВ НОВИМ ПРЕЗИДЕНТОМ, МИ ОТРИМАЄМО "КУЧМУ-3"	
Володимир ЗОЛОТОРЬОВ	54
ВИБОРИ ВІДБУДУТЬСЯ "ПІД ПАТРОНАТОМ" НИНІШНЬОЇ ВЛАДИ	
Анатолій МАТВІЄНКО	55
КУРС НА НАРОДОВЛАСТИЕ	
Петр СИМОНЕНКО	57
ВІД РЕЗУЛЬТАТУ ВИБОРІВ ЗАЛЕЖАТЬ ВЕКТОРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	
Сергій ТЕЛЕШУН, Ігор РЕЙТЕРОВИЧ	58
ВИБОРИ ВІДБУДУТЬСЯ В УМОВАХ ЖОРСТОКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ	
Володимир ФЕСЕНКО	60

СТАТТЯ

ПРО ЩО ДУМАЮТЬ ВИБОРЦІ І НЕ ДУМАЮТЬ ПОЛІТИКИ НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ	
Анатолій ГРИЦЕНКО	62

СОЦІОЛОГІЧНЕ ОПИТУВАННЯ ЦЕНТРУ РАЗУМКОВА

ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ПРО ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ-2004	70
---	----

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine/>

УКРАЇНА ЗА РІК ДО ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

За чинною Конституцією України у 2004р. повинні відбутися чергові всенародні вибори Президента України. На жаль, у процесі розвитку політичної ситуації набувають сили деякі небезпечні тенденції, що негативно впливають на стан демократії в країні.

Окремими політичними силами, насамперед провладними, ініційовані процеси, спрямовані на зміну існуючого порядку обрання глави держави на всенародних виборах. Планується, що в результаті конституційної реформи таким правом буде наділений Парламент. На думку експертів Центру Разумкова, це призведе до обмеження прав і свобод громадян України. А вибори Президента України нинішнім складом Верховної Ради, який сам був обраний в умовах масштабного застосування адміністративного ресурсу і “брудних” політичних технологій, означатиме ще більшу деформацію представництва суспільних інтересів та подальше нехтування волею виборців.

Якщо ж всенародні вибори глави держави у 2004р. відбудуться, то вирішальне значення для майбутнього України матиме їх характер: “демократичний—недемократичний”, “прозорий—непрозорий”, “чесний—нечесний”.

З огляду на це, одним із важливих аспектів майбутньої президентської виборчої кампанії є рівень і масштаби застосування в ній адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Розвиток нинішньої політичної ситуації скоріше змушує до невтішного прогнозу — президентські перегони 2004р. можуть перетворитися на “найбрудніші” в історії незалежної України.

Громадяни, представники політичної еліти України, як правлячої, так і опозиційної, політичних партій демократичної орієнтації, неурядових організацій, журналісти, яким не байдуже майбутнє країни, сьогодні ще мають шанс об’єднатися та зробити кроки для обмеження впливу адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на результати президентських перегонів 2004р. — тим самим зробити свій вибір на користь розвитку України в напрямі побудови демократії, громадянського суспільства та соціально-орієнтованої економіки.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів.

- У першому розділі** визначаються особливості президентської виборчої кампанії 2004р., її ціна для суспільства та перспективи; чинники, що впливають на масштаби застосування адміністративного ресурсу і “брудних” політичних технологій.
- У другому розділі** на підставі узагальнення досвіду попередніх виборчих кампаній, аналізу законодавства про вибори Президента України прогнозуються можливі прояви та методи застосування адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій під час президентських перегонів 2004р.
- У третьому розділі** формулюються висновки та вносяться пропозиції, спрямовані на обмеження можливостей застосування адміністративного ресурсу і “брудних” політичних технологій.

1. ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ПЕРЕГОНИ 2004р.: ЦІНА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИБОРУ

Актуальність теми майбутніх президентських виборів в Україні зумовлюється тим, що їх результати фактично визначають систему координат, у якій відбуватиметься майбутній розвиток країни на довготривалу перспективу.

На виборах 2004р., на відміну від попередніх президентських виборів, громадянам доведеться обирати не між різними напрямками розвитку в рамках однієї — демократичної — моделі, а між можливістю розвиватися демократичним шляхом чи консервацією сучасного стану, внутрішня логіка якого, у свою чергу, зумовлює посилення авторитарних тенденцій.

Вибори 2004р. будуть відбуватися у складній суспільно-політичній та соціально-економічній ситуації. За прогнозом експертів Центру Разумкова, більшість кандидатів у Президенти та політичні сили, що їх підтримуватимуть, вдаватимуться до використання протизаконних та аморальних засобів впливу на виборчий процес — таких, як адміністративний ресурс і “брудні” політичні технології.

У першому розділі аналітичної доповіді аналізуються: особливості президентської виборчої кампанії 2004р.; чинники, що впливають на масштаби застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій.

1.1 ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004р.

Останнє десятиліття розвитку країни засвідчило, що чим далі ми відходимо від перших президентських виборів, тим складніше громадянам здійснювати вільний вибір і тим вищою стає ціна зробленого вибору.

Еволюція характеру президентських виборів в Україні

Як це не парадоксально, найбільш демократичними президентськими виборами в історії України були вибори 1991р. Жоден кандидат на цих виборах не користувався абсолютною підтримкою з боку влади, оскільки, **по-перше**, сама влада була дезорганізована і значною мірою деморалізована; **по-друге**, суспільство перебувало на гребені демократичної ейфорії, і будь-яке нав’язування йому волі влади могло спричинити акції масового протесту.

Громадяни переважно голосували за підтверджену на референдумі незалежність і демократію та різні бачення шляхів розвитку України в рамках цього вибору.

Президентські вибори 1994р. були менш демократичними, порівняно з попередніми, хоча фіксувалися лише окремі прояви адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Головні кандидати — Л.Кравчук та Л.Кучма, були поставлені в нерівні умови стосовно доступу до засобів масової

інформації (ЗМІ) — останній був практично позбавлений можливості виступати на телебаченні. Однак спроба діючого Президента Л.Кравчука закрити телеканал “Гравіс”, який підтримував його опонента, призвела до протилежного ефекту — суспільне обурення з цього приводу було одним із чинників, що сприяли перемозі Л.Кучми.

Змістова складова суспільного вибору під час президентських перегонів 1994р. зводилася переважно до визначення шляху посткомуністичних трансформацій в економіці і не ставила під сумнів базові демократичні цінності.

Після обрання Л.Кучми Президентом України поступово розпочалася еволюція політичного режиму в напрямі авторитаризму. Так, вибори 1999р. відбувалися вже з масованим застосуванням адміністративного ресурсу, блокуванням доступу опозиційних кандидатів до ЗМІ та перешкоджанням їх спілкуванню з виборцями, використанням “брудних” політичних технологій, внаслідок чого навіть пролилася людська кров.

Влада, популярність якої була низькою, розіграла в ході виборів схему протиставлення діючого Президента носію міфічної “лівої загрози” П.Симоненку — в 1999р. громадяни фактично були поставлені перед вибором: “прогнозована недемократична влада” або “непрогнозована недемократична влада” та обрали “менше”, як їм тоді здавалося, “зло”. Тобто вибір відбувався вже в рамках різних варіантів “адміністративної демократії”.

Підсумком другого терміну повноважень Л.Кучми можна вважати значне посилення авторитарних тенденцій і встановлення у країні політичного режиму, ключовими ознаками якого є: зрощення влади та власності, домінування лояльних до влади фінансово-політичних угруповань в економічній та політичній сферах; монополізація цими угрупованнями інформаційного простору; встановлення політичної цензури, застосування засобів адміністративного та економічного тиску, а подекуди — фізичного насильства проти журналістів; використання силових структур як засобів політичного тиску; відсутність незалежної судової влади; значне відчуження суспільства від влади та відсутність суспільної легітимності дій останньої¹.

Вибори до Верховної Ради 2002р. відбувалися в умовах відкритого і тотального застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій². Уперше в історії України Президент держави дав чітку вказівку всім структурам виконавчої влади зайняти найактивнішу позицію у передвиборному процесі³.

Такий розвиток політичних процесів призвів до того, що **президентські вибори 2004р. будуть якісно відрізнятися від попередніх**. Альтернатива на них буде зводитися до можливості вибору між демократичним розвитком і курсом на згортання навіть зовнішніх атрибутів демократії та посилення авторитарних тенденцій.

Обирати тепер доведеться не між різними шляхами розвитку в рамках варіантів демократичного режиму чи різними ступенями демократії — обирати прийдеться між такими різними ідеологічними орієнтирами як “демократія — авторитаризм”, “соціально орієнтована ринкова економіка — олігархічна економіка”.

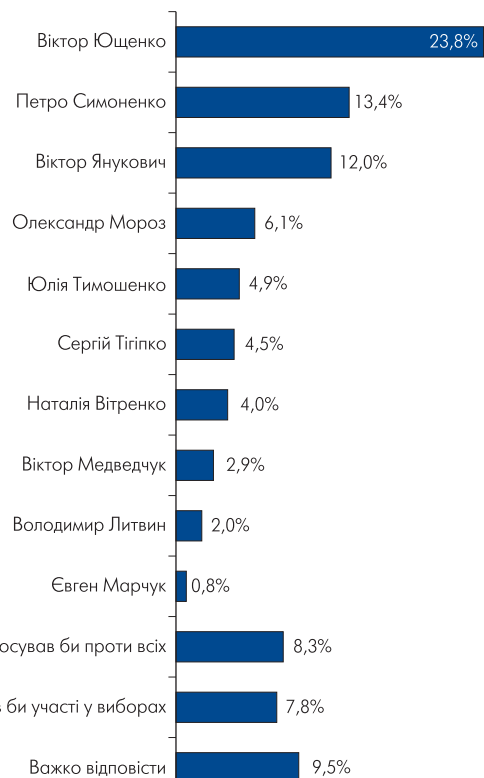
Президентські рейтинги кандидатів від влади та опозиції

Під час соціологічного дослідження Центру Разумкова громадянам було поставлене питання “Якби вибори Президента України відбувалися наступної неділі, і список кандидатів виглядав би таким чином, за кого б Ви проголосували?”⁴. За його результатами до другого туру гарантовано вийшов би лідер блоку “Наша Україна” В.Ющенко, за якого готові проголосувати 23,8% виборців. Шанси на вихід до другого туру мають лідер Комуністичної партії України (КПУ) П.Симоненко та прем’єр-міністр В.Янукович, за яких готові проголосувати 13,4% та 12% опитаних, відповідно. За голову Соціалістичної партії України О.Мороза готові проголосувати 6,1% опитаних, лідера партії “Батьківщина” Ю.Тимошенко — 4,9%,

лідера партії “Трудова Україна” С.Тігіпка — 4,5%, голову Прогресивно-соціалістичної партії України Н.Вітренко — 4%, голову Соціал-демократичної партії України (об’єднаної) В.Медведчука — 2,9%, голову Верховної Ради України В.Литвина — 2%, міністра оборони України Є.Марчука — 0,8%. Голосували б проти всіх кандидатів — 8,3% опитаних, не визначилися — 9,5%, не брали б участі у виборах — 7,8%.

Якби вибори Президента України відбувалися наступної неділі, і список кандидатів виглядав би таким чином, за кого б Ви проголосували?
% опитаних

Варіант 1

Результати соціологічного опитування свідчать, що **опозиційні сили мають значно вищі шанси на вихід своїх кандидатів до другого туру виборів, а відтак — і більше шансів на перемогу у виборах**. Найвищий президентський рейтинг серед потенційних кандидатів від влади вдвічі нижчий, ніж аналогічний показник для опозиційних кандидатів.

¹ Докладніше див.: Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.15-57; Опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2002, №7, с.20-42; Політична цензура в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2002, №11, с.2-27; Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2003, №2, с.2-25; Жданов І., Якименко Ю. Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти. — Національна безпека і оборона, 2003, №9, с.2-20.

² Опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2002, №7, с.25.

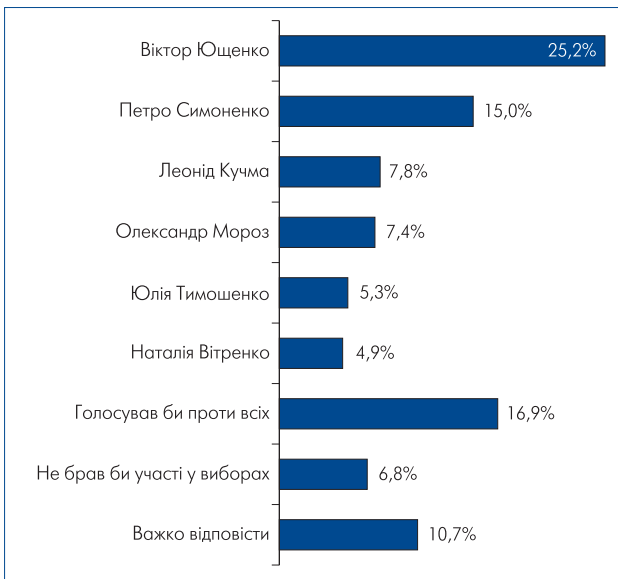
³ Уперше в сучасній історії України неформальна “партія влади” (симбіоз бюрократичної, олігархічної і регіональних еліт) виступила єдиним передвиборним списком, який очолили глава Адміністрації Президента та прем’єр-міністр. Передвиборний список блоку “За Єдину Україну!” на 22% складався з працівників державних адміністрацій та рад різних рівнів, міських голів і керівників податкових інспекцій. 20% учасників списку були підприємцями, 12% — представляли директорський корпус, а 9% — це міністри Уряду, їх заступники та працівники урядових структур. Див.: Право вибору: списки політичних партій та виборчих блоків. — Київ, 2002, с.176.

⁴ Загальнонаціональне опитування проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 14 по 20 листопада 2003р. в усіх регіонах України. Опитано 2023 респонденти віком від 18 років у 120 населених пунктах, включаючи села, селища міського типу, малі, середні та великі міста. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Респондентам також було запропоновано зробити вибір в іншій ситуації — коли від влади у виборчих перегонах брав би участь Президент, а опозиція була б представлена п'ятьма кандидатами. За таких умов за діючого Президента країни готові проголосувати лише 7,8% опитаних. До другого туру виборів вийшли б В.Ющенко (25,2%) та П.Симоненко (15%). За О.Мороза готові проголосувати 7,4% респондентів, Ю.Тимошенко — 5,3%, Н.Вітренко — 4,9%.

Якби вибори Президента України відбувалися наступної неділі, і список кандидатів виглядав би таким чином, за кого б Ви проголосували?
% опитаних

Варіант 2

Низький особистий рейтинг Л.Кучми не дає підстав сподіватися на його перемогу у президентських виборах, навіть якщо опозиційні сили не зможуть об'єднатися навколо одного або двох кандидатів.

Загалом, влада в Україні не користується довірою і підтримкою більшості громадян. За даними соціологічних досліджень, рівень повної підтримки її дій (як персоналій, так і інститутів) не перевищує 8%. На президентських виборах майже 29% громадян готові проголосувати за кандидата, керуючись його належністю до опозиції, тоді як за кандидата, якого підтримуватиме влада, готові проголосувати лише 11,3% громадян⁵.

Таким чином, влада не здатна забезпечити перемогу на президентських виборах свого представника в умовах відносно чесної конкуренції з представниками опозиційних сил. Тому вона шукає різні сценарії підтвердження своєї легітимності та самозбереження, оскільки її поразка на президентських виборах, на думку окремих представників владної еліти, може призвести до перерозподілу власності, а можливо — і до кримінальних переслідувань та відповідних санкцій з боку нової влади.

Можливі сценарії дій влади⁶

Сьогодні питання чергового підтвердження суспільної легітимності для нинішньої влади є вкрай гострим, що спонукає її до застосування будь-яких методів забезпечення своєї перемоги, не зважаючи не лише на норми моралі, але й на правові норми. Як засвідчує розвиток політичної ситуації у 2002-2003рр., представниками владної еліти розглядається кілька сценаріїв самозбереження, головними з яких є наступні.

ПЕРШИЙ СЦЕНАРІЙ. Відмова від проведення всенародних президентських виборів у 2004р. або принаймні зменшення "цінності" президентської посади. Цей варіант реалізується в контексті "проведення політичної реформи": на першій її стадії розглядалися можливість перенесення президентських виборів з 2004р. на пізніший термін у зв'язку з потребою в "одночасному проведенні президентських і парламентських виборів". Коли стало зрозумілим, що зазначені "нововведення", **по-перше**, не знайдуть потрібної кількості голосів депутатів і значної суспільної підтримки; **по-друге**, викличуть негативну реакцію країн Заходу, — був обраний шлях відмови від проведення всенародних президентських виборів та встановлення порядку обрання глави держави Парламентом. До реалізації цього сценарію владою були залучені представники лівих сил, зокрема КПУ, які виступають за запровадження в Україні парламентської форми правління. Законопроект, що передбачає такі зміни, попередньо ухвалено 276 голосами народних депутатів у грудні 2003р.

"Радикальним" варіантом цього сценарію є проведення президентських виборів у Парламенті вже у 2004р. та обрання на посаду глави держави діючого Президента України. Лише Л.Кучма у разі такого розвитку подій здатний отримати необхідні для обрання 300 голосів народних депутатів за рахунок більшості та потенційних голосів комуністів, які він може отримати, скажімо, "в обмін" на обрання лідера КПУ головою Верховної Ради.

"Поміркованим" варіантом є обрання Президента новим складом Парламенту у 2006р., тоді як у 2004р. мають бути проведені всенародні президентські вибори.

Політичну реформу також використовуватимуть у виборчій кампанії як засіб роз'єднання опозиції та формування її негативного іміджу в суспільстві.

ДРУГИЙ СЦЕНАРІЙ. Обрання на посаду глави держави визначеного "наступника" (або діючого Президента) через механізм всенародних президентських виборів. Цей сценарій широко застосовувався на пострадянському просторі, коли внаслідок президентських виборів на наступний термін повноважень обиралися або ті самі кандидатури, які обіймали президентський пост до цього, або їх найближчі родичі, або перевірені представники команд. Представники демократично орієнтованої частини політичної еліти, як правило, зазнавали поразки.

⁵ Див.: Внутрішня і зовнішня політика у дзеркалі громадської думки: результати загальнонаціональних соціологічних досліджень Центру Разумкова (2000-2003рр.). — Національна безпека і оборона, 2003, №3, с.23.

⁶ Автори доповіді враховують неоднорідність інтересів її сегментів з оточення діючого глави держави. Однак у цій доповіді не аналізується, який варіант дій влади є найбільш вигідним для того чи іншого провладного угруповання.

Одним із механізмів, що відкриває шлях для участі діючого Президента у виборах 2004р., є позитивне рішення Конституційного Суду України з цього приводу. Проте, навіть якщо діючий Президент, всупереч неодноразовим публічним заявам, вирішить взяти участь у виборах, то згідно з соціологічними даними, що наводилися вище, він сьогодні не має шансів на перемогу.

Враховуючи таку ситуацію, **представники про-президентських партій уже майже рік проводять консультації з приводу висунення єдиного кандидата.** 22 серпня 2003р. партіями парламентської більшості була підписана відповідна угода. Водночас, відразу після цієї події лідери кількох партій публічно заявили про свої претензії на роль єдиного кандидата, і тим самим де-факто визнали можливість порушення угоди, якщо їх амбіції не будуть задоволені.

Однак не можна виключати, що втручання глави держави в цей процес та інші чинники все ж примусять пропрезидентські сили домовитись і виставити єдиного кандидата, на обрання якого працюватиме вся владна машина й ресурси олігархічних угруповань.

Сьогодні в Україні реалізуються обидва сценарії збереження при владі нинішньої правлячої еліти — “політична реформа” та “обрання наступника (або діючого глави держави)”⁷. Реалізація кожного з них потребує досить масштабного застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій.

1.2 ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ТА “БРУДНИХ” ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2004р.

Проблема протидії використанню адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій у виборчій кампанії 2004р. є однією з найбільш нагальних, що їх необхідно вирішити для забезпечення чесних і демократичних президентських виборів в Україні, гарантування вільного волевиявлення громадян та відповідного йому результату виборів. Для визначення головних напрямів і найбільш ефективних шляхів протидії застосуванню адміністративного ресурсу необхідно всебічно проаналізувати природу цього явища.

Адміністративний ресурс можна визначити як “вплив посадових осіб із використанням їх владних повноважень на розвиток політичного процесу в Україні, зокрема, на перебіг, результати та інші складові виборчого процесу з метою збереження влади”⁸. “Брудні” політичні технології полягають, насамперед, “у маніпулюванні свідомістю громадян, а отже — у штучному обмеженні їх політичного вибору”⁹.

Це явище має комплексний характер і зумовлюється взаємодією причин політико-правового, суспільно-економічного, соціально-культурного характеру. На масштаби застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій впливають наступні чинники.

Особливості застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на сучасному етапі

Падіння рівня довіри до влади протягом 1994–2003рр. (що фіксують результати соціологічних досліджень) супроводжувалося зростанням застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на кожних чергових парламентських і президентських виборах.

Реалізація викладених вище варіантів самозбереження влади неможлива без застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Тому, скоріше за все, **вибори 2004р. будуть відбуватися в умовах далеких від демократичних, поле застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій буде розширене, зокрема за наступними напрямками:** використання, як це вже засвідчили події в Донецьку в жовтні 2003р. та інших містах України, прямого тиску на виборців з боку влади; використання останньою силових і навіть кримінальних структур у виборчій боротьбі; позбавлення опозиції можливості донести свою думку до виборців; розігрування карти протиставлення регіонів України та громадян, які є носіями різних поглядів; прямі провокації проти опозиції, зокрема, здійснені від її імені.

Під загрозу може бути поставлене те, що влада представляла найбільшим своїм досягненням за роки незалежності — “збереження громадянського миру і злагоди”. Це означає, що на майбутніх виборах влада фактично йде “ва-банк”, оскільки не бачить за межами авторитарного режиму майбутнього для свого існування.

Якщо на попередніх виборах адміністративний ресурс та “брудні” політичні технології застосовувалися головним чином у процесі виборчої кампанії (відповідно до різних її етапів), то на майбутніх президентських виборах ми матимемо справу з новою формою застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій — **цілеспрямованим моделюванням суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації напередодні виборів з метою реалізації електоральних цілей нинішньої влади.** Проведений аналіз свідчить, що зараз відбуваються серйозні негативні процеси, зокрема:

- ❖ намітилися тенденції до розколу суспільства за регіональною ознакою, основною метою якого є локалізація електорального поля опозиційних кандидатів у Президенти (кампанія, розгорнута проти проведення форумів демократичних сил блоку “Наша Україна”);

- ❖ провокується розкол опозиційних сил з метою зниження їх можливостей у президентській кампанії (наприклад, через задоволення кадрових амбіцій КПУ “в обмін” на підтримку з її боку дій пропрезидентських фракцій у Парламенті);

- ❖ непоодинокими є випадки штучного розпалювання міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі¹⁰ з метою протиставлення провладних та опозиційних

⁷ Гіпотетично можна розглядати і варіант штучної дестабілізації політичної ситуації в країні з метою зриву чергових президентських виборів у 2004р. та проведення конституційної реформи на користь влади в умовах запровадження надзвичайного стану.

⁸ Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.33.

⁹ Там само, с.48.

¹⁰ Примітно, наприклад, що події в Донецьку, пов’язані з проведенням форуму демократичних сил, на центральних телеканалах коментували лише представники російськомовного населення. Розгром книгарні “Русская книга” у Львові — навпаки, україномовні громадяни.

кандидатів (наприклад, проросійськими організаціями знову порушується питання про нібито існуючі ініціативи органів місцевого самоврядування Західного регіону стосовно реабілітації воїнів дивізії “Галичина”);

❖ відбувається поступова реанімація радикальних політичних угруповань для ведення діяльності в окремих регіонах України (партій проросійської орієнтації, партій-“клонів”, зокрема, КПРС тощо).

Тобто, якщо на президентських виборах 1999р. створювався певний віртуальний “образ” загрози суспільству через здійснення громадянами відповідного вибору (обрання П.Симоненка), то тепер свідомо створюється *реальна, а не віртуальна загроза розколу суспільства* (наприклад, з метою недопущення обрання В.Юшенка).

Таким чином, сам адміністративний ресурс, “брудні” політичні технології та суб’єкти їх застосування перетворюються на реальну загрозу життєдіяльності суспільства та держави в цілому.

Вплив конфігурації кандидатів від влади і від опозиції на застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій

Масштаби застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій залежатимуть і від того, якою буде розстановка кандидатів як від влади, так і від опозиції.

Для влади ситуація виглядає наступним чином:

- (1) буде визначений єдиний провладний кандидат;
- (2) окремі потенційні кандидати у Президенти — представники провладних угруповань — візьмуть участь у президентських виборах.

Перший варіант передбачає, що адміністративний ресурс буде використовуватися концентровано, з метою забезпечення перемоги єдиного провладного кандидата.

Жорстке протиставлення єдиного кандидата від влади представнику (представникам) опозиції спровокує і більш масштабне застосування “брудних” політичних технологій. Зокрема, через необхідність: посилення тенденцій до розколу суспільства і провокування конфліктів між різними його регіонами за лінією “Схід—Захід”, між соціально-демографічними групами на підставі електоральних симпатій; максимальної поляризації електорату та дискредитації кандидатів, які будуть носіями полярних ідеологем (наприклад, “Європейський Союз — Єдиний економічний простір”; “НАТО — воєнно-політичний союз у рамках СНД”; “за надання російській мові державного статусу — проти надання такого статусу”; “український націоналізм — подвійна культурна ідентичність”; “засудження радянського періоду української історії — схвалення радянського періоду” тощо).

Якщо ж від влади участь у виборах братимуть кілька кандидатів, то адміністративний ресурс розпорошуватиметься, а рівень застосування “брудних” політичних технологій буде дещо нижчим. Належність важелів адміністративного ресурсу різним провладним кандидатам нівелюватиме ефект його “всесильності” в очах виборців і регіональних еліт. Концентрація

адміністративного ресурсу в такому випадку може відбутися лише за умови виходу кандидата від влади до другого туру.

Конфігурація кандидатів від опозиції також впливатиме на консолідацію адміністративного ресурсу та масштаби застосування “брудних” політичних технологій. Для основних сил опозиції можливі різні формати участі у виборах: єдиний кандидат від “четвірки” (“Наша Україна”, Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Блок Юлії Тимошенко); схеми “2+2” та “1+3” у різних конфігураціях; нарешті, варіант участі всіх чотирьох кандидатів. Є можливості різних комбінацій зі зняттям певних кандидатів на певних етапах кампанії.

Загалом, більше число кандидатів створює умови для “розпорошення” адміністративного ресурсу та зменшення масштабів застосування “брудних” політичних технологій. Хоча зрозуміло, що все одно відбудеться їх концентрація проти опозиційного кандидата, який має найбільші шанси на перемогу.

Не виключене використання адміністративного ресурсу і самими опозиційними кандидатами. Наприклад, через складання списків виборців та проведення голосування за фактично відсутніх сезонних працівників у західних областях України, де органи місцевого самоврядування переважно позитивно ставляться до окремих опозиційних кандидатів. Або через перетворення парламентських структур (зокрема, комітетів Верховної Ради, які очолюють депутати від опозиції) на опорні бази виборчої кампанії опозиційних кандидатів (використання приміщень, транспорту, організаційних можливостей та переваг статусу тощо).

Виборче законодавство: процедурні аспекти, механізми відповідальності за порушення¹¹

Виборче законодавство України (це стосується і президентських, і парламентських¹², і місцевих виборів) перманентно змінюється, що негативно впливає на дотримання законодавчих норм суб’єктами виборчого процесу, провокує правовий нігілізм і застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій.

¹¹ Більш детальний аналіз законодавства з точки зору застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій див. у розділі 2 цієї доповіді.

¹² Детальніше про зміни у законодавстві, що регулює вибори до Верховної Ради України, див.: Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.34.

Прийняття Закону України “Про вибори Президента України” безпосередньо напередодні президентської кампанії 1999р. та внесення змін до нього в ході виборчого процесу — один із найбільш наочних прикладів такого розвитку подій.

Закон України “Про вибори Президента України”¹³ був ухвалений 15 січня 1999р., але до нього було застосовано вето Президента. Попри песимістичні прогнози, 5 березня 1999р. Верховна Рада України спромоглася 313 голосами подолати вето. Правда, майже третина зауважень Президента були враховані.

Ухвалені Верховною Радою зміни до Закону були спрямовані проти можливих спроб фальсифікації результатів майбутніх президентських виборів. Здобутком стала регламентація процедури виборів, що знижувала можливості фальсифікації результатів виборів: наприклад, рахувати бюлетені мали всі члени виборчої комісії по чергово. Законом було також заборонено підкуп виборців, передбачено визнання недійсними тих підписних листів, у яких повторюються підписи.

Щоправда, роль запобіжників проти фальсифікацій і різного роду зловживань мінімізувалася через відсутність виписаних механізмів відповідальності за порушення Закону. Так, *із 36 обмежень і заборон, установлених цим законом, відповідальність передбачена лише за порушення 11 з них (менше третини)*. Це робить його надто теоретичним і декларативним — численні заборони та обмеження викладені як побажання та не підкріплюються конкретними санкціями¹⁴.

Такі паперові “заборони” Закону мають ще один негативний аспект — вони є надійним дороговказом для порушників законодавства, провокуючи їх до протиправних дій.

Слабка процесуальна сторона Закону не забезпечує рівності прав суб’єктів виборчого процесу та провокує безкарність порушників виборчого Закону, спонукаючи контрольні та судові органи до вибіркового застосування каральних заходів до порушників Закону.

Таким чином, проведення чергових виборів Президента України у 2004р. за старим виборчим Законом 1999р. дасть змогу як реалізувати вже апробовані технології застосування адміністративного ресурсу, так і використати нові технології “виборів без вибору”.

Роль судової гілки влади

Судова влада в Україні не є достатньою мірою незалежною. Президент та органи виконавчої влади мають значні важелі впливу на діяльність судів. **Ці обставини створюють потенційні можливості для впливу на їх рішення, для вибіркового застосування законодавства**¹⁵.

Водночас, на суди покладаються надзвичайно важливі, з точки зору впливу на результати виборчого процесу, повноваження. За словами одного з суддів Верховного Суду України, суду першої інстанції в ході парламентських виборів можна “замовити” будь-яке рішення, що, згідно з чинним законодавством, є остаточним і оскарженню не підлягає. За таких умов, на думку судді, можна взагалі відмовитись від інституту виборів, оскільки суд має можливість самостійно визнати чи не визнати певну особу депутатом.

Особливу небезпеку для проведення демократичних президентських виборів становить той факт, що рішення, наприклад, Верховного Суду про відмову в реєстрації кандидата (або її скасування) неможливо оскаржити навіть в апеляційному порядку, оскільки воно є остаточним. Таким чином, доля України може залежати від рішення суду.

Разом з тим, **опозиційні сили також набули досвіду використання судових механізмів захисту своїх прав у виборчих кампаніях**. Прикладом може слугувати кампанія з виборів міського голови у Мукачевому, де переміг представник “Нашої України”.

Відсутність реальної незалежності судової гілки влади може призвести до того, що адміністративний ресурс буде реалізовуватися саме через рішення судів, а обмежена відповідальність за численні порушення виборчого законодавства може спровокувати більш широке застосування “брудних” політичних технологій.

¹³ Далі за текстом — Закон.

¹⁴ Якщо порівняти навіть недосконалий з процедурного погляду Закон України “Про вибори народних депутатів України” від 18 жовтня 2001р. із Законом України “Про вибори Президента України”, то можна помітити істотну їх відмінність навіть в обсязі: перший закон нараховує 86 статей, тоді як другий — лише 51, тобто він є майже на третину меншим. Це не може не відбиватися на конкретизованості відповідних виборчих процедур, уможливорює неоднакове застосування ряду норм Закону, довільне тлумачення найбільш складних і вузлових питань виборчої кампанії, даючи багато шпаринок для обходу вимог законодавства і, врешті-решт, для застосування адміністративного ресурсу, звужуючи можливості громадського контролю.

¹⁵ Детальніше про проблеми діяльності судових органів, вирішення “політично чутливих” справ див. узагальнюючу статтю: Примаченко О. Виворіт суддівської мантії. — Дзеркало тижня, 29 листопада 2003р., с.1, 7; <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/471/44172>.

Роль силових структур і правоохоронних органів

Елементи демократичного цивільного контролю над силовими структурами та правоохоронними органами в Україні лише формуються¹⁶. В умовах боротьби влади за самозбереження, ці структури виявляються ефективним засобом впливу на політичні, зокрема, виборчі процеси, і активно залучаються до них. Так, міністр внутрішніх справ України М. Білоконь заявив: “Я вважав і буду вважати, що міліція не може стояти поза політичними процесами у державі”. При цьому він відкрито наголосив: міліція також не залишиться осторонь президентського виборчого процесу і політичної реформи, яку потрібно здійснити у державі¹⁷.

При цьому залучення силових структур і правоохоронних органів до політичних процесів не обов’язково відбувається у формі *активних дій* силовиків і правоохоронців проти опозиційних сил. Як засвідчили події у Донецьку в жовтні 2003р., таке залучення може відбуватися і у формі бездіяльності органів правопорядку стосовно осіб чи груп людей, які здійснюють правопорушення, спрямовані проти опозиційних сил¹⁸. У разі ж реалізації “кризових” сценаріїв виборчої кампанії (запровадження надзвичайного стану чи його елементів, перенесення строку виборів, зняття з реєстрації кандидатів від опозиції, визнання результатів виборів недійсними, у випадку перемоги кандидата від опозиції тощо), силові структури стають обов’язковим елементом таких сценаріїв.

Закон України “Про міліцію” не передбачає можливостей контролю над діяльністю міліції не лише громадськістю, але й Президента, Верховної Ради та органів місцевого самоврядування (в Законі використовується старий термін “Ради народних депутатів”).

Серед суб’єктів, з якими взаємодіє міліція та які вона інформує про свою діяльність, відсутні політичні партії, що є головними учасниками виборчого процесу. В названому вище Законі відзначається, що “при виконанні службових обов’язків працівники міліції незалежні від впливу будь-яких політичних, громадських об’єднань”, проте це не передбачає незалежності від впливу “політичних уподобань”. Відсутні аналогічні положення і в Законі “Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України”. Лише в Законі “Про Службу безпеки України” чітко формулюється принцип позапартійності. Водночас, порядок підпорядкування цієї структури не виключає можливості її втягнення до політичної боротьби на боці влади.

Таким чином, у країні немає реальних механізмів, насамперед політичного та інституційного характеру, належних законодавчих запобіжників, що гарантували б політичну нейтральність силових структур і правоохоронних органів під час виборчого процесу та унеможлилювали їх використання з метою застосування адміністративного ресурсу.

Особливості застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на місцевому рівні

Досвід проведення всеукраїнського референдуму 2000р. та парламентських виборів 2002р. засвідчив, що головні важелі адміністративного ресурсу зосереджувалися, насамперед, у руках голів обласних і районних державних адміністрацій. На останніх парламентських виборах вони не лише активно та безпосередньо агітували за виборчий список блоку “За Єдину Україну!” і кандидатів-мажоритарників від “партії влади”, а часто й самі брали участь у виборчій кампанії як кандидати.

Непоодинокими були випадки, коли перед виборами деякі “губернатори” примушували своїх підлеглих, у т.ч. голів районних державних адміністрацій, подавати заяви про звільнення з посади за власним бажанням без зазначення дати. Це надавало “губернаторам” можливість безкарно звільнити їх з роботи після виборів, якщо ті не забезпечать потрібні результати виборів¹⁹.

Після виборів 2002р., у період з 1 квітня по 10 липня Президент звільнив з посад 85 керівників районних державних адміністрацій. З них приблизно чверть звільнені з формулюваннями, що пояснюють причини відставки (у зв’язку з обранням депутатом, виходом на пенсію, переведенням на іншу роботу і т.п.). Ще близько 20 керівників звільнено “згідно з поданою заявою” (що саме по собі викликає запитання про причини такої “масовості”). У розпорядженнях про звільнення решти голів районних державних адміністрацій мотивація просто відсутня.

Географія звільнень корелюється з результатами виборів. Так, у 33 районах, де були звільнені голови районних державних адміністрацій, перше місце на виборах посів блок “Наша Україна”, також у 33 — КПУ, у семи районах — Соціалістична партія України. Блок “За Єдину Україну!” у цих районах найчастіше посідав третє-п’яте місце, а в 12 районах взагалі не подолав 4% бар’єру. При цьому показники соціально-економічного розвитку в районах, де звільнялися місцеві керівники, були не гіршими, а подекуди — кращими, ніж у середньому в країні²⁰.

Не виключено, що частина керівників обласних і районних державних адміністрацій, особливо в регіонах, де опозиція користується значною підтримкою, намагатимуться не протидіяти опозиційним кандидатам особливо активно, балансувати між вказівками з “центру” та бажанням отримати певні гарантії і на випадок перемоги опозиції. Відтак, інтенсивність застосування адміністративного ресурсу в таких регіонах буде меншою.

Механізми запобігання зловживанням влади з боку суспільства — незаангажовані ЗМІ, громадські організації

Влада в Україні практично перебуває за межами суспільного контролю і намагається всіляко знівелювати вплив інституцій, які в демократичних країнах покликані здійснювати такий контроль, — зокрема, незаангажованих ЗМІ та неурядових організацій.

¹⁶ Детальніше про впровадження системи демократичного цивільного контролю див.: Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою в Україні: на шляху від форми до змісту. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2000, №11, с.2-42.

¹⁷ УНІАН, 6 вересня 2003р.

¹⁸ Дмитричева О. ...Чи відлуння майбутньої війни? — Дзеркало тижня, 1 листопада 2003р.; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/467/43483>.

¹⁹ Вибори 2002. Моніторинг порушень виборчого законодавства. — Політичний календар, 2002, №2, с.3.

²⁰ Жданов І., Якименко Ю. Влада і опозиція: від інерції протистояння до логіки здорового глузду. — Дзеркало тижня, 13 вересня 2002р., с.3, <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/410/36115>.

Перед виборами, як правило, значно посилюється тиск на незаангажовані мас-медіа з боку контролюючих органів, частішають випадки використання силових і кримінальних структур як інструменту залякування керівників ЗМІ та журналістів. Останні події (зокрема, ініціювання владою нової кампанії із закриття газети “Сільські вісті”) засвідчують, що на майбутніх виборах такий тиск може досягти максимальних масштабів.

Громадська думка в Україні не є для представників влади чинником, що утримував би їх від зловживань. В Україні відсутні факти добровільної відставки чиновників зі своїх посад внаслідок публікації у ЗМІ обґрунтованої інформації про їх зловживання. Відсутня також будь-яка реакція посадових осіб Адміністрації Президента на оприлюднений у ЗМІ документ, яким місцевим адміністраціям давалися вказівки стосовно блокування акцій опозиції²¹.

Однак, попри тиск влади, в країні існують незаангажовані ЗМІ. Журналісти починають об'єднуватися у боротьбі проти політичної цензури та виступають за чесне й об'єктивне висвітлення ЗМІ виборчого процесу²². Зокрема, на Другому форумі журналістів “За вибори без цензури”, що відбувся 10 листопада 2003р., були затверджені Принципи діяльності ЗМІ у передвиборний період, спрямовані на досягнення означених цілей чесності й об'єктивності під час виборів.

До незалежних неурядових організацій застосовується тактика інформаційної блокади, а також навішування ярликів, зокрема “агентів іноземного впливу” або “куплених опозицією”. Крім того, чинне виборче законодавство не передбачає можливостей надання представникам українських неурядових організацій статусу офіційних спостерігачів за виборами, що значно обмежує їх можливості контролю над дотриманням принципів чесності і демократичності виборів.

У той же час, в Україні сформувався ряд громадських організацій, що здійснюють громадський моніторинг виборчого процесу²³. Так, утворена Громадська коаліція “Новий вибір-2004”, головними завданнями якої є гарантування свідомого вибору громадян, унеможливлення маніпулювання суспільною свідомістю, протидія зловживанням і фальсифікації на всіх етапах виборчої кампанії.

Політична культура суб'єктів виборчого процесу, ставлення до методів ведення передвиборної боротьби

Досвід попередніх виборів та події, які розгортаються зараз, засвідчують, що політичні сили різної орієнтації схильні до застосування у передвиборній боротьбі будь-яких методів, які можуть забезпечити бажаний результат, не зважаючи на їх моральність чи ймовірний негативний вплив на розвиток суспільства.

Це стосується як пропрезидентських, так і опозиційних політичних сил. Проте, якщо перші роблять це, насамперед, з огляду на низький рівень

підтримки влади в суспільстві, а відтак — значно менші шанси на перемогу за умов чесної конкуренції, то інші — переважно як засіб протидії адміністративному ресурсу, “брудним” політичним технологіям влади та у відповідь на дії протилежної сторони. Таким чином, відповідальність за суспільні наслідки застосування таких методів несуть обидві сторони, проте лівова її частка припадає на провладні сили.

З боку опозиційних сил і дотепер не надійшли чіткі, конкретні, системні пропозиції про їх дії у випадку набуття влади, стратегію і тактику виходу з кризи, механізми вирішення першочергових, з точки зору суспільства, інтересів. Це ставить під сумнів як здатність опозиції забезпечити прорив до демократії, так і щирість її демократичних намірів, і дає підстави для твердження, що ротація правлячої політичної еліти України не означатиме автоматичну зміну характеру політичного режиму.

Водночас, довіра значної частини населення до опозиційних сил об'єктивно виступатиме чинником, що обмежуватиме їх у виборі способів ведення політичної боротьби, застосуванні адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій.

Ставлення громадян до використання адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій

Спроби застосування владою адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій під час проведення попередніх виборчих кампаній не зустрічали масового опору громадян. В Україні відсутні прецеденти масових акцій протесту громадськості через порушення їх виборчих прав, зокрема, у випадку протиправного зняття з реєстрації кандидатів, скасування результатів виборів у разі їх невідповідності інтересам влади та ін. Дуже важко отримати свідчення виборців про порушення їх виборчих прав з боку влади або учасників виборчого процесу в разі судового розгляду питань про такі порушення.

Крім того, як засвідчують події під час виборів і довиборів до Верховної Ради в кількох виборчих округах, громадяни за певну плату свідомо ставали учасниками схем фальсифікації виборів. Події в Донецьку, Харкові, Сумах, АР Крим свідчать, що частина громадян готова до участі в політичних акціях, які спрямовані насамперед проти опозиційних сил і мають явно нецивілізований характер, а подекуди — є відверто протиправними.

Чинники, що спонукають громадян до таких дій, крім низької політичної культури, є наступними: (а) відсутність механізмів реальної відповідальності або не застосування передбачених законодавством санкцій; (б) матеріальні та фінансові стимули; (в) прямий примус з боку органів влади; (г) побоювання санкцій з боку керівництва за місцем роботи чи навчання, правоохоронних органів чи кримінальних структур.

²¹ Відсутність реакції посадових осіб, прізвища яких фігурують у зв'язку з цим документом, свідчить про ігнорування ними та інституцією, яку вони представляють, громадської думки.

²² Політична цензура в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2002, №11, с.10.

²³ Наприклад, Комітет виборців України. Див. матеріали моніторингу цього Комітету: Опозиція в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2002, №7, с.25.

Серед електоральних мотивацій у значної частини громадян присутні мотиви отримання одномоментної вигоди (зокрема, проведення газу, будівництва доріг кандидатом, укладення договорів “соціального контракту” тощо), що переважають усвідомлення відповідальності за результати свого вибору не лише для себе, але для країни в цілому.

Водночас, як засвідчили результати виборів до Верховної Ради, значна частина громадян, попри масштабні застосування адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій, все ж проголосувала за опозиційні сили, продемонструвавши реальне ставлення до влади і відстоявши своє право на вільний вибір.

Міжнародний чинник

Застосування адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій переважно не сприймається як серйозна проблема спостерігачами Співдружності незалежних держав (СНД), оскільки у виборчих кампаніях цих країн відбувається масштабне застосування подібних методів, іноді навіть набагато інтенсивніше, ніж в Україні.

Водночас, офіційне керівництво України, проголосивши курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, буде вимушене зважати на думку західної спільноти з приводу чесності і прозорості виборів. Увагу на необхідності саме такого характеру виборів уже акцентували Парламентська Асамблея Ради Європи, Організація з Безпеки і Співробітництва в Європі, Європейський Союз тощо.

Міжнародні інституції виявили певну зацікавленість у проведенні моніторингу як безпосередньо виборчого процесу, так і політичної ситуації перед виборами взагалі. Відомі події навколо проведення в деяких містах форумів блоку “Наша Україна” викликали чітко негативну реакцію представників згаданих міжнародних об'єднань і багатьох держав.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах президентські вибори 2004р. є вибором громадян не між різними шляхами розвитку в рамках демократичного режиму чи “різними ступенями демократії”, а між демократією та авторитаризмом, соціально орієнтованою та олігархічною економікою.

Президентські рейтинги потенційних кандидатів у Президенти свідчать, що опозиційні сили мають значно вищі шанси на вихід своїх кандидатів у другий тур виборів, а відтак — і більше шансів на перемогу у виборах.

Таким чином, питання чергової суспільної легітимації діючої влади та проблема її самозбереження сьогодні стоїть украї гостро. В Україні паралельно реалізуються два сценарії збереження при владі нинішньої правлячої еліти — “політична реформа” та “обрання наступника (або діючого глави держави)”.

Тому президентські вибори 2004р. відбуватимуться в умовах далеких від демократичних. Для забезпечення перемоги представника пропрезидентських сил можуть бути застосовані такі засоби, як: прямий тиск на виборців з боку влади; використання останньою силових і навіть напівкримінальних структур; позбавлення опозиції можливості довести свою думку до виборців; розігрування карти протиставлення регіонів України та громадян, які є носіями різних поглядів. Це може створити загрозу для громадянського миру і суспільної злагоди в країні.

Отже, на президентських виборах 2004р. адміністративний ресурс і “брудні” політичні технології застосовуватимуться як у традиційній (вплив на виборчий процес), так і в новій формах — як цілеспрямоване моделювання суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації напередодні виборів з метою реалізації електоральних цілей нинішньої влади. Внаслідок цього сам адміністративний ресурс, “брудні” політичні технології перетворюються на реальну загрозу життєдіяльності суспільства і держави в цілому.

Існує низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, що будуть впливати на масштаби застосування та консолідацію адміністративного ресурсу і “брудних” політичних технологій, зокрема: (1) необхідність самозбереження влади; (2) необхідність моделювання загальнополітичної ситуації вигідної для провладного кандидата; (3) недосконалість чинного виборчого законодавства; (4) залежність судової влади від влади виконавчої; (5) перебування демократичного цивільного контролю над силовими структурами та правоохоронними органами у зародковому стані; (6) позиція керівників місцевих органів виконавчої влади; (7) недостатня розвинутість структур громадянського суспільства; (8) відсутність сталого імунітету виборців до застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій; (9) недостатня можливість апеляції до міжнародних структур у разі порушення виборчих прав громадян.

Проблема протидії використанню адміністративного ресурсу у виборчій кампанії 2004р. є однією з найбільш нагальних проблем, які необхідно вирішити для забезпечення чесних і демократичних президентських виборів в Україні, гарантування вільного волевиявлення громадян та відповідного цьому волевиявленню результату виборів. ■

2. МОЖЛИВІ ПРОЯВИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ТА “БРУДНИХ” ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2004р.

Експерти Центру Разумкова у своїх попередніх дослідженнях уже аналізували та узагальнювали можливі прояви адміністративного ресурсу та застосування “брудних” політичних технологій²⁴.

Зазначене дослідження є продовженням аналізу цієї тематики та здійснене з урахуванням, *по-перше*, особливостей законодавчого регулювання президентських виборів Законом України “Про вибори Президента України”²⁵ та проведення саме президентських перегонів; *по-друге* — з урахуванням нових методів застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій, що були використані під час парламентських виборів 2002р. та довиборів до Парламенту у 2003р.²⁶

Прогноз Центру Разумкова щодо застосовування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на парламентських виборах 2002р. фактично виправдався. Адміністративний ресурс і “брудні” політичні технології використовувалися масштабно та активно — на всіх етапах проведення виборчої кампанії. Однак, як і передбачалося, в основному їх застосування було сконцентроване на етапі проведення передвиборної агітації, через створення несприятливих умов для опозиційних партій і блоків, кандидатів в одномандатних округах та сприятливих — для провладних суб’єктів виборів.

Нижче викладені можливі прояви та методи застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій за етапами проведення президентської виборчої кампанії.

ЕТАП УТВОРЕННЯ ВИБОРЧИХ ОКРУГІВ І ДІЛЬНИЦЬ

Законом не визначені хоча б орієнтовні чисельність виборців у територіальному виборчому окрузі та/або орієнтовний відсоток відступу від такої чисельності, що створює умови для утворення підконтрольних місцевій владі виборчих округів.

Закон не запобігає перегляду меж округів і дільниць безпосередньо в ході виборчої кампанії, що

також може сприяти здійсненню порушень законодавства як на стадії складання списків виборців, так і безпосередньо на стадії голосування та підрахунку голосів виборців.

Виборчі дільниці можуть утворюватися з окремими винятками. Один з них — **утворення виборчих дільниць у формуваннях Збройних Сил** (всього в Україні до 300 тис. військовослужбовців). Неважко здогадатися, що голосування на таких дільницях не буде цілком вільним і таємним. Це підтверджується

²⁴ Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.33-57.

²⁵ Далі за текстом — Закон. Автори аналітичної доповіді не ставили перед собою завдання цілісного аналізу Закону з точки зору досконалості регулювання ним усіх аспектів виборчого процесу, акцентуючи увагу лише на тих недоліках і прогалинах у законодавстві, що можуть уможливити застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Під час підготовки аналітичної доповіді авторами були використані результати аналізу Закону, здійснені експертами проекту “Вибори та політичні процеси” О.Барабашем, О.Кальченком та С.Ковтунцем.

²⁶ Тому в цій аналітичній доповіді не розглядаються прояви застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій, які вже розглядалися у попередніх дослідженнях Центру Разумкова.

результатами парламентських виборів 2002р., коли 90% виборців на так званих “закритих” дільницях проголосували за провладний блок “За Єдину Україну!”²⁷.

ЕТАП ФОРМУВАННЯ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ

Для України як країни, де порушення демократичних норм проведення виборів є звичайним явищем, актуальним є відоме гасло: “Важливо не те, як голосують, а те, як підраховують голоси”. Тому увага до виборчих комісій, їх формування та діяльності на всіх етапах виборчого процесу має бути особливо пильною.

Конституцією України передбачений порядок призначення та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії (ЦВК), який характеризується значним впливом Президента України на формування складу ЦВК: Парламент позбавлений права подання кандидатур для призначення на посади членів ЦВК та ініціювання припинення їх повноважень на цих посадах. Ці повноваження здійснюються виключно главою держави, що, в свою чергу, обумовлює певну залежність діяльності ЦВК від зовнішніх впливів²⁸.

Наприкінці 2003р. спливає термін повноважень більшості нинішнього складу ЦВК. На підставі того, які кандидатури будуть подані главою держави, і як відбуватиметься процес їх призначення, вже можна буде робити деякі прогнози стосовно демократичності та прозорості майбутніх президентських виборів. Разом з тим, **відсутність у визначений законодавством термін подань Президента України про призначення нових членів ЦВК взагалі може поставити під сумнів проведення президентських виборів у 2004р.**, оскільки орган державної влади, уповноважений на організацію виборчого процесу, не буде легітимним.

Серед усіх виборчих комісій постійно діючою є лише ЦВК, тоді як інші виборчі комісії, попри колосальну відповідальність, покладену на них, фактично перебувають поза межами контролю над їх діяльністю. На сьогодні ці комісії формуються відповідними органами місцевого самоврядування спеціально під президентські вибори²⁹.

Закон встановлює, що до складу територіальних і дільничних виборчих комісій обов'язково залучаються по два представники від кожної партії чи блоку партій, від яких зареєстровано того чи іншого кандидата, та по два представники від кожного кандидата у Президенти України, зареєстрованого зборами виборців.

Водночас, є можливість превалювання в керівництві територіальних виборчих комісій представників того чи іншого кандидата в Президенти, що потенційно закладено в Законі. Така диспропорція,

до речі, була помітною під час виборів 1999р., коли у складі керівництва цих комісій домінували представники діючого Президента³⁰.

Вагомим елементом адміністративного впливу на роботу комісій є відсутність заборони на входження до складу територіальних і дільничних комісій державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування. Адже в такий спосіб на роботу цих комісій можуть впливати ті посадові особи, яким безпосередньо підпорядковуються відповідні члени цих комісій.

Нечітким є формулювання частини 7 статті 16 Закону стосовно можливості дострокового припинення повноважень члена виборчої комісії у випадку порушення “інших законів України”. Застосування зазначеної норми може призвести до позбавлення окремих членів комісій їх статусу в разі порушень ними норм, що не становлять великої суспільної небезпеки, наприклад: порушення правил дорожнього руху, санітарних норм чи правил пожежної безпеки тощо.

Загалом, оцінюючи норми, присвячені формуванню персонального складу виборчих комісій, можна зробити висновок, що **цей порядок є недосконалим, містить чимало суперечливих, а то й відверто хибних положень, що потенційно створюють небезпеку застосування адміністративного ресурсу вже на ранніх стадіях виборчого процесу.**

ЕТАП СКЛАДАННЯ ТА УТОЧНЕННЯ СПИСКІВ ВИБОРЦІВ

Закон використовує так званий примусовий порядок складання списків виборців, що застосовується за умови відсутності в державі чіткої

²⁷ Гриценко А. Довгий шлях до правди? — Дзеркало тижня, 27 квітня 2002р., с.2; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/391/34670>.

²⁸ Докладніше про проблеми вдосконалення порядку формування складу ЦВК та забезпечення незалежності її діяльності див.: Органи управління виборчим процесом: окремі проблеми організації та діяльності. Матеріали до Круглого столу “Президентські вибори 2004: проблеми законодавчого регулювання виборчого процесу”. — Лабораторія законодавчих ініціатив, Київ, 2003, с.2-3.

²⁹ Територіальні виборчі комісії у кількості 225 формуються обласними, Київською та Севастопольською міськими радами, Верховною Радою АР Крим за поданнями партій (блоків), зборів виборців, які висунули кандидатів у Президенти, тоді як дільничні комісії формуються сільськими, селищними, міськими, районними у містах радами.

³⁰ Див.: Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.38.

системи їх реєстрації. Це може призвести до маніпулювань у ході голосування та викривлення результатів виборів.

В Україні відсутній механізм реєстрації громадян, які тимчасово перебувають на певній території. Тому практично нереальним є включення до таких списків усіх виборців, які проживають на території дільниці. Можливо, що деякі виборці можуть проголосувати двічі або навпаки — жодного разу. За окремими даними, за кордоном тимчасово працює до 7 млн. українських громадян. Тому можливість їх реального голосування на дільницях, де вони включені до списків виборців, є проблематичною. Це може суттєво вплинути на результати волевиявлення громадян.

Проблемою є і реальна відповідальність посадових осіб, які підписали списки виборців, за їх достовірність і повноту. Надаючи дільничним виборчим комісіям 25 днів для уточнення цих списків, Закон не фіксує механізму такого уточнення.

Закон обмежує права осіб, які в день голосування перебували на робочих місцях, у віддалених населених пунктах, і не мали реальної можливості дістатися до своїх виборчих дільниць.

Під час голосування у 1999р. непоодинокими були випадки відмови виборчих комісій включати до списків виборців громадян, які не мають прописки за місцем свого постійного проживання. Слід зазначити, що відсутність прописки і свавілля щодо вирішення цього питання на виборчих дільницях суттєво гальмували активність виборців.

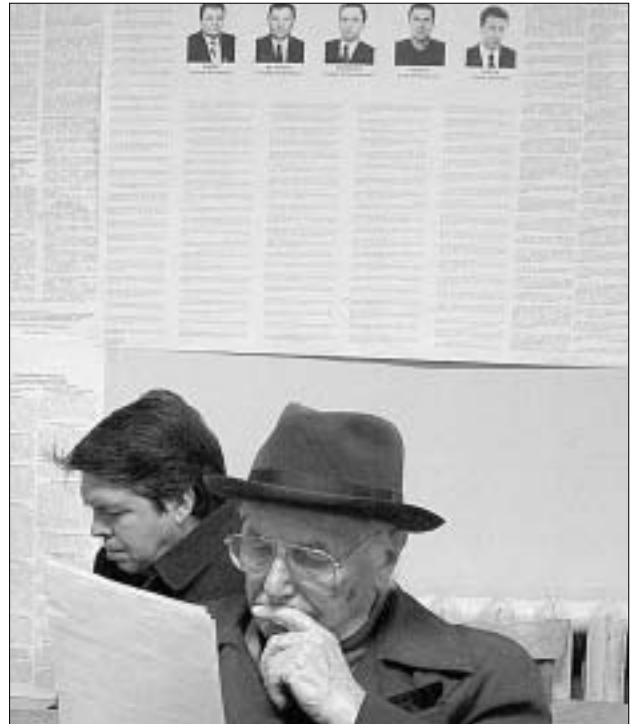
Надмірно ускладнений порядок вилучення виборців із списків за місцем їх проживання і внесення до списків за місцем їх фактичного перебування призвів у 1999р. до порушення виборчих прав майже 1 млн. громадян.

Можливим є проведення попереднього масового моніторингу виборчих уподобань громадян (наприклад, під виглядом соціологічного опитування), з наступним не включенням громадян, які підтримують певних кандидатів, до списків виборців. Зрозуміло, що такі дії у принципі можуть бути оскаржені в судовому порядку, однак якщо виборець дізнається про порушення своїх прав напередодні або в день голосування, то для їх захисту в нього практично не залишиться часу.

ЕТАП ВИСУВАННЯ І РЕЄСТРАЦІЇ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ УКРАЇНИ

У Законі не визначений статус блоку політичних партій, не врегульована можлива ситуація, коли в процесі збору підписів або після реєстрації кандидата з блоку виходить одна з партій, що його утворили, або коли блок взагалі припинив існування. Це створює умови для штучного розколу насамперед опозиційних виборчих блоків, що може бути використано як засіб для обмеження виборчої кампанії відповідних кандидатів.

Положення Закону про збір підписів виборців на підтримку того чи іншого претендента в кандидати, за умови наявності у виборця права на підпис за кількох претендентів у кандидати, **провокує негативне ставлення виборців до цієї важливої стадії виборчого**

процесу, штовхає його учасників до корупційних дій, фактичного продажу підписів виборців та їх фальсифікації, позбавляє реальної можливості здійснити перевірку правильності та законності зібраних підписів.

Закон фактично дозволяє збір підписів у місцях служби і роботи, де можуть мати місце випадки тиску на службовців з метою змусити їх поставити свій підпис на підписних листах, адже заборона це робити, викладена у статті 27 Закону, не передбачає ніякої санкції за порушення такої вимоги.

Закон не уточнює статус осіб, які збирають підписи, так само, як і умов їх участі в цьому процесі, у т.ч. одержання винагороди за свої послуги, що може мати наслідком оплату їх праці через “чорний нал”. Закон вимагає, щоб кожен підписний лист був “підписаний” особою, яка збрала ці підписи, при цьому вона несе персональну відповідальність за достовірність таких підписів. Під час зазначеного етапу виборчої кампанії 1999р. кандидатами активно використовувався адміністративний ресурс, до якого можна віднести і технології формування баз даних, впливу на підлеглих державних службовців з метою примусити їх поставити свої підписи на підтримку тих чи інших кандидатів.

Так, член ЦВК Р.Давидов засвідчив, що існували цілі “бригади” із заповнення підписних листів. Він повідомив, що під час перевірки ЦВК “виходила на такі кооперативи”³¹. 28 травня 1999р. в одній з програм на УТ-2 прозвучало, що один голос на підтримку декого з претендентів у кандидати на президентських виборах коштує від 50 копійок до 1 гривні.

Разом з тим, не існувало можливості та чітких критеріїв оцінки достовірності підписів у підписних листах. Під час відповідного періоду була випробувана технологія так званих лжезбирачів підписів, фальшивки могли бути використані для підміни автентичних документів на останньому етапі

³¹ Давидов Р. Практика збирання підписів на підтримку претендента на кандидата у Президенти України: плюси і мінуси правової регламентації. Вибори Президента України - 1999: проблеми теорії і практики. — Київ, 2000, с.37-38.

перевірки. За інформацією ЦВК, до цієї структури надійшло кілька тисяч повідомлень про порушення, але немає органу, що міг би їх перевірити.

Перевірка підписів істотно централізована — їх перевіряє виключно ЦВК. За умов обмеженої чисельності її апарату, переглянути мільйони підписів просто неможливо, що нівелює саму ідею збирання такої значної кількості підписів кожним з претендентів для його реєстрації як кандидата в Президенти України³².

Одним із найгостріших моментів, що виникли у ході “підписної кампанії”, виявилось питання про видання додаткових підписних листів претендентам у кандидати в Президенти. Після відмови ЦВК це зробити, претенденти змушені були звернутися до Верховного Суду України, який і зобов’язав ЦВК видати додаткові підписні листи. Все це потребує певного часу, що може використовуватися владою для обмеження можливостей опозиційних претендентів і виключення їх із передвиборної боротьби ще на стадії збирання підписів.

Чи не найбільшим недоліком законодавчого регулювання цього етапу виборчої кампанії є **недостатнє регулювання власне реєстрації кандидатів у Президенти України**. Чітко не виписана процедура такої реєстрації, підстави і порядок відмови у реєстрації, а також скасування реєстрації. Нечіткість відповідних процедур стала негативним чинником під час виборів 1999р., а тому слід унеможливити повторення цього у 2004р.

Так, чи не єдиною підставою для “нереєстрації” або “зняття з реєстрації” кандидата у Президенти є подання ним у декларації про свої доходи та майно “завідомо неправдивих відомостей” та встановлення в ній “інших істотних порушень”. Закон не визначає змісту цих термінів. Це може призвести до **вибіркового застосування зазначеної норми і зняття з реєстрації насамперед опозиційних кандидатів, наприклад, через мінімальну розбіжність між задекларованими і “виявленими” доходами**.

Закон не визначає також термінів перевірки декларацій. Це може призвести до того, що такі “порушення” будуть виявлені, наприклад, за три дні до дня голосування, а рішення Верховного Суду про скасування реєстрації буде прийняте безпосередньо напередодні дня виборів. Зрозуміло, що в такому випадку це буде означати поразку кандидата у виборчій кампанії, оскільки для захисту своїх прав у нього просто не залишиться часу.

Не виключено, що на цій стадії буде застосована вже відома технологія “клонування” кандидатів. Вона застосовувалася на парламентських виборах, хоча і не принесла вагомих дивідендів. Тому можливе її певне коригування: кандидати-“двійники” вже не будуть статистами у виборчому процесі, головне завдання яких — відволікати увагу виборців від прізвищ відомих політиків у бюлетені. Навпаки, кандидати-“двійники” братимуть активну участь у

виборчій кампанії з програмами, протилежними за змістом програмам “основних” кандидатів, або пропагуючи якості, що нав’язуються відповідним кандидатам їх політичними опонентами. Наприклад, можлива поява кандидатів типу “Ющенко-антиукраїнець”, “Мороз-ультранационаліст” та ін. Зрозуміло, що діяльність саме “кандидатів-клонів” буде активно висвітлюватися підконтрольними владі ЗМІ.

Як засвідчує досвід місцевих виборів, владою апробуються технології боротьби з реєстрацією єдиного кандидата від опозиційних сил. Так, у травні 2003р. на виборах міського голови м.Суми опозиції (Блок “Наша Україна”, Блок Юлії Тимошенко та Соціалістична партія України) вдалося висунути єдиного кандидата. Проте, внаслідок недостатньої послідовності дій самої опозиції (був висунутий ще один кандидат від однієї із цих політичних сил, який, однак, не позиціювався як “єдиний”), місцевій владі шляхом почергового зняття з реєстрації обох претендентів, а потім — відновлення реєстрації того, хто не став “єдиним кандидатом від опозиції”, вдалося нейтралізувати домовленості опозиції.

Аналогічні технології можуть застосовуватися і на президентських виборах. Опоненти опозиційних сил будуть намагатися максимально розпорошити електоральні можливості опозиції. Зокрема, шляхом створення атмосфери недовіри між цими кандидатами, недопущення до участі у виборчій кампанії кандидата-фаворита від опозиційних сил тощо.

ЕТАП ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ

Застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій зменшує реальну можливість ознайомлення виборців з передвиборними програмами та з самими кандидатами на посаду Президента України, створює деформоване уявлення про них, що може істотно вплинути на позицію виборців. Відомо, що **інформаційна блокада або ж поширення неправдивої інформації про опозиційних кандидатів є суттєвим чинником дезорієнтації виборців та викривлення волевиявлення громадян у ході голосування**.

Останні події під час проведення форумів демократичних сил у Донецьку, Сумах і Сімферополі засвідчили, що **влада вже сьогодні здійснює апробацію нових виборчих технологій, переходячи від пасивного спостереження до активних, а часом — і агресивних дій**. Якщо на попередніх виборах опозиція стикалася з проблемами закриття приміщень, в яких повинні були проходити зустрічі опозиційних кандидатів з виборцями, то зараз, наприклад, у Донецьку, таке приміщення було вже зайняте агресивно налаштованою молоддю (за окремими свідченнями — у стані алкогольного сп’яніння), що не дозволило провести запланований захід³³.

³² Відсутність реального механізму перевірки зібраних підписів призвела до того, що ЦВК в 1999р. відмовила шести претендентам у реєстрації кандидатами у Президенти України. Верховним Судом України було встановлено, що ЦВК порушила при цьому вимоги Закону. Таким чином, виникла ситуація, коли з 15 кандидатів на посаду Президента дев’ять кандидатів зареєстровані постановою ЦВК як такі, що зібрали не менше 1 млн. підписів, а шість — зареєстровані ЦВК відповідно до рішень Верховного Суду України. Така ситуація може повторитися знову, якщо будуть збережені норми про збирання підписів або якщо не буде передбачено чіткого механізму перевірки та встановлення автентичності відповідних підписів.

³³ Дмитричева О. ...Чи відлуння майбутньої війни? — Дзеркало тижня, 7 листопада 2003р., с.1,2; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/467/43483>.

Проти “Нашої України” були організовані провокації, у т.ч. із використанням фашистської символіки, електронні ЗМІ розтиражували майже однакові репортажі не лише негативного змісту, але почасти відверто неправдиві. А в АР Крим перед запланованим прямим ефіром В.Юшенка у республіканській телестудії була просто відключена електроенергія. Ці події засвідчили, що подібні методи можуть активно використовуватися і під час президентської виборчої кампанії.

Владою також можуть бути використані такі “брудні” маніпулятивні технології, як: позиціонування провладного кандидата як “непричетного” до непопулярного серед населення режиму Л.Кучми (“лідер іншого покоління”); створення сприятливого для такого кандидата психологічно-інформаційного тла кампанії (провокування конфліктів “правого” — “лівого”, “прозахідного” — “проросійського”, “комуністичного” — “антикомуністичного” кандидатів тощо); використання зацікавленості у певних результатах виборів зовнішніх сил (насамперед Росії); медіа-дискредитація опонентів без надання можливості для спростування; розв’язування віртуальної (дипломатичної) війни у зовнішньополітичному вимірі або провокування сутичок і масових заворушень усередині країни для запровадження надзвичайного стану та перенесення виборів.

За такої стратегії, для провладного кандидата важливою буде участь у кампанії кількох “керованих” кандидатів з опозиційним іміджем.

Не виключене також застосування складної гри з двома і більше провладними кандидатами, які напередодні голосування знімають свої кандидатури на користь заздалегідь обумовленого фаворита (“Канівська четвірка” навпаки).

Одним із головних завдань влади під час проведення президентської кампанії є забезпечення певного покращання соціально-економічного становища громадян і дискредитація опозиційних кандидатів, які лише “критикують владу в той час, коли вона досягає реальних успіхів”. Тому може виявитися, що встановлення у листопаді 2003р. запропонованої Урядом мінімальної заробітної плати у 205 грн., замість запланованих Парламентом 237 грн., було заздалегідь спланованим кроком влади, а не її тактичною поразкою, як здається зараз. Цілком можливим є підвищення напередодні активного розгортання президентської кампанії мінімальної заробітної плати, наприклад до 250 грн., яке буде проходити з відповідним пропагандистським забезпеченням.

Як засвідчили парламентські вибори 2002р., активним фактором, що впливав на перебіг виборчої кампанії, було використання соціологічних досліджень, у т.ч. замовного характеру, та поява “нових”

соціологічних служб, що припиняли свою діяльність одразу після закінчення виборчої кампанії³⁴. Замовні дослідження мали створити уявлення про високий рейтинг кандидата, що сприяло б його перемозі. Паралельно застосовувалася тактика дискредитації незалежних центрів, які проводили власні соціологічні опитування³⁵. Такий перебіг подій є цілком можливим і на президентських перегонах 2004р.

Згідно зі статтею 33 Закону, заборонено проводити агітацію, що супроводжується наданням виборцям безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, цінних паперів, грошей, інших матеріальних цінностей. Попри це, як показав перебіг виборчої кампанії до Верховної Ради у 2002-2003рр., ця норма постійно порушувалася, а технології здійснення таких порушень постійно вдосконалювалися.

Так, на повторних виборах до Парламенту у виборчому окрузі №201 (червень-липень 2002р.) вперше в історії виборчих кампаній в Україні для “матеріального заохочення” виборців було застосовано систему багаторівневого маркетингу³⁶. Виборчий варіант цієї технології передбачав створення класичних “пірамід”, кількість яких дорівнювала кількості виборчих дільниць. Залучалися нові “учасники” — родичі, сусіди, друзі, колеги. Голос одного виборця коштував 20 грн., які виплачувалися за півтора-два тижня до голосування. Виборці розписувалися за отримання грошей у спеціальних списках із зазначенням паспортних даних отримувачів. У разі 100% голосування за кандидата відповідно до цих списків по кожній дільниці виборцям обіцялася “премія” — додаткові 20 грн.³⁷

³⁴ Наприклад, під час парламентських виборів 2002р. оприлюднювалися дані соціологічних досліджень Фонду “Свобода”, після закінчення кампанії цей фонд зник з інформаційного простору.

³⁵ Співробітники Центру Разумкова на власному досвіді відчули застосування таких технологій на практиці протягом парламентської кампанії 2002р.

³⁶ Див. детальніше: Карась П. Стенограма виступу на Круглому столі “Новітні виборчі технології та виборче законодавство”. Проект “Вибори та політичні процеси”. — Київ, 31 січня 2003р., http://www.vybory.com/ua/coments/5summary/sem_el_tech.html; Слєпінин О. Нова українська гра “наш вибір”: презентація в Черкасах. — Дзеркало тижня, 26 липня 2002р., с.3; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/402/35511>.

³⁷ Стенограма Круглого столу “Новітні виборчі технології та виборче законодавство”.

Одному з кандидатів вдалося удосконалити таку технологію на проміжних виборах у виборчому окрузі №82 (листопад-грудень 2002р.). Крім підвищення ціни за голос одного виборця до 50 грн., він поставив перед собою завдання найняти для роботи у власному виборчому штабі стільки виборців³⁸, скільки буде необхідно для перемоги — через укладання з ними договорів. Такі договори не могли мати юридичної сили, проте сприймалися виборцями — “працівниками” виборчого штабу кандидата — як обов’язкові для них.

Технологія “матеріального заохочення” виборців сягнула свого апогею під час проміжних виборів у виборчому окрузі №206 (травень-червень 2003р.): майбутній переможець розпочав кампанію з придбання контрольного пакету акцій одного з найбільших промислових підприємств міста³⁹. До офіційного початку кампанії зазначене підприємство вже почало працювати та відновило виплати своїм працівникам за рахунок інвестицій кандидата. Такі матеріальні втрати компенсувалися відповідним впливом на персонал заводу та можливою підтримкою на виборах.

Однією з причин порушень заборон, встановлених статтею 33 Закону, є відсутність юридичної відповідальності за ці вчинки або ж її неадекватність суспільній небезпеці вчиненого. Ще однією причиною є нечітко виписані ознаки таких правопорушень, що сприяє вибірковому застосуванню законодавства.

Це саме стосується і таких дій, як:

- ❖ виготовлення друкованих агітаційних матеріалів без інформації про організацію, установу та осіб, відповідальних за їх випуск, вихідних даних установи, що здійснила друк, відомостей про загальний наклад;
- ❖ проведення передвиборної агітації у зарубіжних ЗМІ, що транслюють свої передачі або розповсюджуються на території України;
- ❖ підтримання чи надання переваги тому чи іншому кандидату в Президенти України з боку ЗМІ, їх службових осіб і творчих працівників;
- ❖ порушення принципу неупередженості до кандидатів з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Закон регулює використання у президентській кампанії лише державних ЗМІ шляхом надання кандидатам у Президенти рівного ефірного часу та відповідної газетної площі. Водночас, не викликає сумнівів, що державні ЗМІ активніше будуть висвітлювати діяльність провладних кандидатів, що створює нерівні умови для кандидатів від опозиції.

У Законі не розглядаються питання, що стосуються будь-яких зобов’язань (або відмови від них) ЗМІ недержавної форми власності у забезпеченні рівних умов для проведення передвиборної кампанії.

У ньому також немає вказівок на відповідальність виборчих комісій за неналежне “здійснення контролю над дотриманням установленого порядку проведення передвиборної кампанії” засобами масової інформації.

До того ж, з 1 січня 2004р. набуває чинності новий Цивільний кодекс України, п.3 стаття 277 якого визначає, що “негативна інформація, поширена про особу, є недостовірною”. І така особа має право на спростування цих відомостей. Із запровадженням цієї норми взагалі стає незрозумілим, яким чином буде вестися передвиборна агітація, оскільки вона передбачає обговорення якостей кандидатів, висловлення позитивного чи негативного ставлення до них.

Впровадження політичної цензури в Україні опосередкованими методами (надання ліцензій, проведення численних перевірок контролюючими органами) призводить до значної залежності ЗМІ від влади, а отже, і створення нерівних умов для опозиційних кандидатів⁴⁰.

Проведення президентських 1999р. та парламентських виборів 2002р. засвідчило, що у виборчому процесі дедалі інтенсивніше застосовуються “брудні” політичні технології, які передбачають поширення недостовірної інформації про кандидатів. Унаслідок їх застосування зростає кількість справ про захист честі та гідності у судових органах. Проте механізми цивільно-правової відповідальності належним чином не спрацьовують. Тому існує реальна загроза перетворення передвиборної агітації під час виборів 2004р. на “передвиборну дезінформацію”.

Однією з можливих підстав для проявів адміністративного ресурсу є вибіркове застосування законодавства з перевірки використання виборчого фонду кандидатів у Президенти. Сума в 100 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян не дає змоги провести реальну виборчу агітацію⁴¹. За експертними підрахунками, для її повноцінного проведення необхідно близько \$100 млн.⁴² Встановлений також граничний розмір внеску від однієї особи — 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З одного боку, такі положення Закону можуть призвести до обмеження виборчої кампанії, насамперед, опозиційних кандидатів через численні перевірки. З іншого — вони не підкріплені ніякими санкціями за їх порушення, наприклад, зняттям кандидата з реєстрації. Це нівелює саму ідею визначення будь-яких обмежень щодо граничного розміру особистого виборчого фонду кандидата і відкриває шлях до реалізації різноманітних тінювих схем фінансування виборчої кампанії.

Сприяє застосуванню адміністративного ресурсу може і відсутність прямої заборони в Законі державним службовцям бути довіреними особами кандидатів.

³⁸ Старух О. Стенограма виступу на Круглому столі “Новітні виборчі технології та виборче законодавство”.

³⁹ Фоменко В., Хоменко І. Вогонь по площах. — Дзеркало тижня, 14 червня 2003р., с.1, 4; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/447/38839>.

⁴⁰ Детальніше див.: Політична цензура в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2002, №11, с.2-27.

⁴¹ Для порівняння зазначимо, що для партій і блоків на виборах народних депутатів України встановлено навіть більшу суму — 150 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

⁴² Для того, щоб стати Президентом, готуй \$71 млн. І це без розкрадання. — Українська правда, 17 листопада 2003р.; <http://www2.pravda.com.ua/archive/2003/731117-4-new>.

У Законі недостатньо чітко прописані статус і права офіційних спостерігачів від іноземних держав, а можливість призначення офіційних спостерігачів від українських громадських організацій взагалі відсутня. Це значно підвищує закритість виборчого процесу, створює умови для зловживань і застосування адміністративного ресурсу.

Під час парламентських виборів 2002р. значна кількість рішень виборчих комісій була скасована в судовому порядку. Це **свідчить про необхідність підвищення кваліфікації членів територіальних і дільничних виборчих комісій**. Складність поєднання принципу формування комісій на партійній основі з принципом професіоналізму стала головною причиною відсутності кваліфікаційних вимог до керівництва виборчих комісій. Що, в свою чергу, **поставило під сумнів правильне застосування положень законодавства цими комісіями**⁴³.

Наприклад, О.Жиру, народному депутату III скликання, який балотувався у виборчому окрузі №35, було винесено 12 попереджень, більша частина яких згодом була скасована. Проте цей кандидат все одно був знятий з реєстрації. Фактично в цьому окрузі вперше в Україні доля виборів вирішувалася в судах.

Своєрідним юридичним ноу-хау у боротьбі проти опозиційних кандидатів став “феномен громадянина Мітченка”, який встиг “оскаржити” в апеляційному суді Дніпропетровської області рішення окружної комісії стосовно винесення попередження кандидату О.Жиру ще до того часу, коли *про це попередження комісія інформувала самого кандидата*. За допомогою такого юридичного казусу фактично блокувалися будь-які юридичні дії кандидата до моменту винесення рішення апеляційним судом. Зайве говорити, що зазначена скарга була складена таким чином, щоб у її задоволенні було напевно відмовлено⁴⁴.

Суть ще однієї “брудної” політичної технології полягає у тому, що один із кандидатів практично не проводить власної виборчої кампанії, а лише подає позови проти інших кандидатів. Так діяв один із кандидатів у виборчому окрузі №201, намагаючись зняти з реєстрації майже всіх помітних кандидатів через рішення суду⁴⁵. Не виключене повторення такого сценарію і на президентських виборах 2004р.

На цьому етапі кампанії можна очікувати також ширшого застосування у передвиборній боротьбі нових інформаційних технологій. Зокрема, можливі виведення з ладу комп’ютерних мереж і знищення баз даних політичних опонентів, “зняття” конфіденційної інформації або її спотворення, використання мережі Інтернет для дискредитації кандидатів у Президенти. Наприклад, останнім часом у мережі широко рекламувалися штучно змонтовані порнографічні фотографії відомих опозиційних політиків.

ЕТАП ПРОВЕДЕННЯ ГОЛОСУВАННЯ

На цьому етапі застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій набувають особливого негативного значення, оскільки безпосередньо впливають на підсумки голосування.

Так, на виборах міського голови м.Мукачеве вперше спостерігалася відкрита боротьба між провладним і опозиційним кандидатами, коли обидві сторони використовували адміністративний ресурс і “брудні” політичні технології. У день голосування між обома сторонами точилася “інформаційна війна” з паралельними спробами зірвати голосування (провокативні повідомлення про замінування виборчих дільниць, втягнення до протистояння правоохоронних органів тощо)⁴⁶. Фактично ще до закінчення голосування була підірвана віра виборців у легітимність результатів виборів. У підсумку, вирішенням долі виборів почергово займалися Сихівський районний суд Львова та Мукачівський міський суд, що своїми рішеннями скасували результати голосування на тих чи інших виборчих дільницях, від чого змінювалася загальна ситуація. Міська виборча комісія до розгляду справи Верховним Судом оголосила переможцем кандидата, підтримуваного блоком “Наша Україна”.

Не виключене проведення передвиборної агітації у день виборів через закордонні ЗМІ, та ще й з використанням неправдивих відомостей. Наприклад, у березні 2002р. у ЗМІ була оприлюднена інформація про те, що нібито за ініціативою представників

⁴³ Більш детально про проблеми професіоналізму у діяльності виборчих комісій див.: Органи управління виборчим процесом: окремі проблеми організації та діяльності. Матеріали до Круглого столу “Президентські вибори 2004: проблеми законодавчого регулювання виборчого процесу”. — Лабораторія законодавчих ініціатив, Київ, 2003, с.4-5.

⁴⁴ Дмитричева О. Гордієва урна. — Дзеркало тижня, 26 липня 2002р., с.1,3; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/402/35509>.

⁴⁵ Карась П. Стенограма виступу на Круглому столі “Новітні виборчі технології та виборче законодавство”.

⁴⁶ Мартин В. Мукачеве: битва адмінресурсів. — Дзеркало тижня, 11 липня 2003р., с.3; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/450/39213>.

блоку “Наша Україна” Івано-Франківська міська рада прийняла рішення про реабілітацію воїнів дивізії СС “Галичина”. Як стало відомо пізніше, **по-перше**, внесення цього питання до порядку денного було ініційоване представником Української соціал-демократичної партії, яка не входила до цього блоку; **по-друге**, рішення міської ради так і не набуло законної сили⁴⁷.

Водночас, ця неправдива інформація широко висвітлювалася у день виборів кількома російськими телеканалами. Зрозуміло, що це погіршило ставлення російськомовного населення України до блоку “Наша Україна” і, відповідно, вплинуло на голосування цієї категорії виборців.

На парламентських виборах 2002р. значна частина виборців не змогла проголосувати внаслідок неналежної організації роботи виборчих дільниць та великих черг громадян на них. Як виявилось, на цих виборчих дільницях фаворитами були опозиційні політичні сили. Таким чином вони втратили певний відсоток підтримки громадян на свою користь, оскільки волевиявлення частини їх виборців не було враховане. Не виключене і створення на дільницях, де більшою підтримкою користуються кандидати від опозиції, “штучного дефіциту” виборчих бюлетенів.

Можливою технологією є цілеспрямоване стимулювання явки виборців у регіонах, де відносно перевагу має, наприклад, провладний кандидат, з одночасним її зниженням у регіонах, де більшою популярністю користуються представники опозиції. Цілком імовірним є і “паперове” завищення (зниження) рівня явки з метою вкидання (вилучення) бюлетенів на користь певного кандидата.

Уможливають застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій і прогалини у законодавстві, недостатньо прозора діяльність виборчих комісій.

Так, у Законі недостатньо чітко визначений порядок виготовлення бюлетенів, строки розміщення відповідного державного замовлення на поліграфічних підприємствах, умови їх збереження до передачі до ЦВК, а також фінансування виготовлення бюлетенів. Питання збереження виборчих бюлетенів під час їх перевезення і збереження, починаючи з моменту їх друкування, розподілу й одержання дільничними виборчими комісіями аж до дня виборів також залишаються практично не врегульованими, що потенційно несе у собі небезпеку фальсифікації народного волевиявлення за рахунок заповнення бюлетенів поза виборчими дільницями.

Норма Закону, що передбачає видання дільничним комісіям бюлетенів з резервом, обсяг якого визначатиметься ЦВК, створює можливість використання цього резерву для фальсифікації результатів виборів.

У Законі немає обмежень на присутність у приміщенні для голосування посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, інших осіб,

які не є членами дільничної виборчої комісії або офіційними спостерігачами, довіреними особами кандидатів у Президенти України, журналістами, виборцями. Відсутність такої заборони може бути використана з метою впливу на волевиявлення громадян.

Широкі можливості для фальсифікацій створює недостатня технологічність зазначеного Закону. Найбільш важливі його недоліки з цієї точки зору наведені нижче.

1. У Законі недостатньо чітко визначено, що до огляду повинні бути пред’явлені всі виборчі скриньки, включаючи переносні; що всі виборчі скриньки повинні залишатися в полі зору членів комісії і спостерігачів, за винятком тих випадків, коли переносні виборчі скриньки використовуватимуться поза приміщенням для голосування.

2. Законом не передбачені розрахунки окремих базових даних для внесення їх до протоколу напередодні дня виборів, зокрема: дані щодо перевірки кількості бюлетенів, отриманих виборчою дільницею; число громадян, внесених до списків виборців; число виборців, які звернулися за відкріплювальним посвідченням. У день виборів у цих даних не повинно відбуватися ніяких змін. Зазначені дані можуть слугувати основою для оцінки демократичності голосування та певним запобіжником від підписання незаповнених протоколів про проведення виборів членами дільничних комісій.

3. У Законі не визначені чіткі обмеження умов надання виборцеві права голосувати поза приміщенням для голосування, будь-які обмеження використання переносних виборчих скриньок і бюлетенів також відсутні. Із Закону чітко не зрозуміло: чи приносяться ці бюлетені лише до місць проживання виборців чи до інших місць — оскільки Закон оперує терміном “місця перебування виборців”.

4. Законом визначено, що кількість виборчих бюлетенів, винесених з ділянки з переносними виборчими скриньками, має дорівнювати кількості заяв про голосування за межами виборчої дільниці. На практиці члени комісії, які вивозять виборчі бюлетені з виборчої дільниці, беруть із собою кілька запасних бюлетенів на випадок, коли виборець зіпсує свій бюлетень.

5. Законом не передбачено, що при порівнянні кількості заяв із фактичною кількістю бюлетенів у переносних виборчих скриньках, бюлетені, що знаходяться в кожній із скриньок, мають підраховуватися окремо.

6. Положення Закону, в яких викладені підстави для визнання бюлетеня недійсним, не містять якихось інших потенційних дискваліфікуючих ознак, що згадуються в інших його нормах. Наприклад, у відповідній статті Закону немає навіть натяку на те, що використання олівця для заповнення бюлетеня не дозволене. Однак заповнення бюлетеня олівцем дозволяє надалі зробити певні “коригування”, які спотворюватимуть народне волевиявлення.

⁴⁷ Гуцул Є. Чи сперечався Івано-Франківськ із Нюрнбергом? — Дзеркало тижня, 29 березня 2002р., с.4; <http://www.zn.kiev.ua/ie/show/387/34311>.

7. Закон не передбачає права офіційних спостерігачів супроводжувати виборчі бюлетені при транспортуванні від виборчих дільниць до територіальних комісій, а від територіальних комісій до ЦВК, що підвищує ризик фальсифікації народного волевиявлення на стадії транспортування бюлетенів.

Серед інших недоліків Закону, що стосуються етапу проведення голосування, слід відзначити наступні. Діяльність багатьох виборчих комісій під час повторного голосування на президентських виборах 1999р. була фактично паралізована внаслідок втрати кандидатами, які не отримали необхідної кількості голосів, зацікавленості в подальшій роботі своїх представників у виборчих комісіях і відкликанням їх з комісій. Причиною цього є те, що Законом не встановлено часових обмежень перегляду персонального складу виборчих комісій. Це перетворює виборчі комісії на заручників політичної волі кандидатів.

Кандидати у Президенти обмежені в оскарженні порушень виборчого законодавства. Вони можуть оскаржувати рішення, дії та бездіяльність лише виборчих комісій. Законом не передбачено чіткого механізму оскарження дій, бездіяльності та рішення органів виконавчої і судової влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, їх посадових і службових осіб, засобів масової інформації, окремих членів виборчих комісій та громадян, якщо вони порушують норми, встановлені виборчим законодавством.

Законодавство позбавляє учасників виборчого процесу можливості оскарження рішень ЦВК в апеляційному та касаційному порядку, оскільки рішення Верховного Суду України за результатами розгляду скарг на рішення ЦВК є остаточними та оскарженню не підлягають.

Законодавство наділило виборчі комісії повноваженнями із встановлення фактів порушення виборчого законодавства, наявності чи відсутності вини суб'єктів виборчого процесу у вчиненні відповідних порушень, перевірки законності рішень виборчих комісій. У той же час, поза межами законодавчого регулювання опинилися питання, пов'язані з процедурою розгляду відповідних скарг, дослідження доказів, вимог до форми скарг, порядку їх подання та розгляду тощо. В результаті, здійснення виборчими комісіями "квазісудових" функцій відбувається довільно, без урахування позицій сторін, що спричиняє прийняття необґрунтованих і незаконних рішень.

ЕТАП ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Однією з "брудних" політичних технологій, що застосовувалася на парламентських виборах 2002р., була певна методика оприлюднення інформації про результати виборів у багатомандатному виборчому окрузі. Основною метою застосування цієї методики було створення враження, що на початковому етапі перемагав провладний блок "За Єдину Україну!".

Це досягалося, по-перше, шляхом оприлюднення першої інформації про результати виборів із так званих "закритих" дільниць, де 90% виборців

проголосували за цей блок. По-друге, шляхом оприлюднення інформації про результати виборів, у першу чергу, із виборчих дільниць Східного регіону України, де Виборчий блок "За Єдину Україну!" мав порівняно кращі результати. У такий спосіб на початковому етапі було створено враження, що він перемагає. Зрозуміло, що потім інформація набувала більш збалансованого характеру.

Така тактика може бути застосована і на президентських виборах в інтересах певного кандидата, який таким чином може деякою мірою "підготувати" громадську думку на випадок, коли вибори будуть фальсифікуватися на його користь.

Суттєвим недоліком Закону, який фактично дає "зелене світло" застосуванню адміністративного ресурсу та "брудних" політичних технологій, є відсутність у ньому підстав і порядку визнання виборів Президента України недійсними. Отже, навіть грубі порушення Закону не можуть стати підставою для оскарження результатів голосування.

У 1999р. окремі кандидати намагалися домогтися визнання результатів виборів недійсними. Так, О.Мороз та Ю.Кармазін надіслали до Верховного Суду заяву про скасування результатів першого туру виборів. Як повідомляв заступник голови Верховного Суду П.Шевчук, лише перелік згаданих правопорушень займав 50 сторінок. Однак суд відмовився прийняти скарги на тій підставі, що відповідно до Закону вони не підлягають розгляду в судах.

Всі інші чинні виборчі закони передбачають підстави та порядок визнання виборів недійсними — при обранні народних депутатів України, депутатів Верховної Ради АР Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів. Така істотна прогалина у законодавстві суперечить вимозі забезпечення демократизму виборів, не сприяє дотриманню законодавства суб'єктами виборчого процесу.

ВИСНОВКИ

Досвід президентських виборів 1999р. та парламентських виборів 2002р. засвідчив численні порушення виборчих прав громадян під час усієї виборчої кампанії, масове застосування “брудних технологій”, маніпулювання судовими рішеннями, правовий нігілізм суб’єктів виборчого процесу.

Проведений аналіз виявив наступні можливості застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Можливе порушення загальних вимог при утворенні виборчих округів і дільниць шляхом запровадження різного роду “виняткових випадків”, що дають можливість контролювати волевиявлення виборців. Формування персонального складу виборчих комісій може проходити під безпосереднім впливом органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, при цьому будуть мінімізуватися можливості громадського контролю та присутність представників громадськості в їх складі.

Включення до складу територіальних і дільничних виборчих комісій державних службовців може призвести до повної контрольованості їх роботи. Залишаються потенційні можливості адміністративних органів довільно змінювати персональний склад виборчих комісій для виведення з їх складу окремих членів з політичних причин. Особливо гострим є питання ротації членів ЦВК, оскільки несвоєчасне призначення членів цієї комісії взагалі може призвести до зриву президентських виборів 2004р.

Заплутаний та недосконалий порядок оскарження рішень, дій та бездіяльності виборчих комісій, за умов слабкості судової гілки влади, може призвести до зволікання із розв’язанням виборчих спорів або їх вирішення на користь провладних кандидатів. Недосконалий порядок складання списків виборців, проблематичність їх реального уточнення під час виборів провокує внесення до цих списків “мертвих душ”, які “голосуватимуть” під час виборів.

Нечіткий порядок висування претендентів виборчими блоками стимулює спроби штучного розколу або припинення діяльності цих блоків з метою відсіювання опозиційних кандидатів уже після їх реєстрації.

Широкі можливості для відмови в реєстрації кандидата в Президенти, складні вимоги для

збирання підписів на підтримку кандидатів, можливості широкого використання різноманітних альтернативних шляхів збирання підписів (так звані “кооперативи”, що володіють базами даних про громадян України) та неможливість перевірки достовірності всіх підписів ЦВК, можуть призвести до різного роду зловживань.

Потенційно можливим є “клонування” кандидатів у Президенти з метою дезорієнтації виборців та зменшення шансів на перемогу відповідних кандидатів.

Нечіткість порядку скасування рішень про реєстрацію кандидатів у Президенти може провокувати застосування цього важливого механізму відсіювання опозиційних кандидатів безпосередньо напередодні голосування, щоб обмежити можливості судового оскарження таких рішень ЦВК.

Нерівному становищу кандидатів у Президенти на етапі передвиборної агітації сприятиме декларативність обмежень і заборон, що стосуються участі в цьому процесі ЗМІ, органів і посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування. На тлі недосконалості законодавства постійно вдосконалюються технології підкупу виборців, що суттєво деформує народне волевиявлення.

Можливе використання соціологічних опитувань “на замовлення” для дезорієнтації громадської думки безпосередньо в ході виборчої кампанії та напередодні голосування. Не виключена можливість вибірковості застосування заходів контролю законності фінансування виборчих кампаній опозиційних кандидатів у Президенти та відомостей, що подають кандидати у декларації про доходи та майно.

Потенційно можливими є порушення принципу рівності прав кандидатів у Президенти України під час виборчої кампанії (зокрема, створення несприятливих організаційних умов для розгортання діяльності опозиційних кандидатів). Залишаються звуженими можливості офіційних спостерігачів на виборах, а надання такого статусу представникам українських громадських організацій взагалі не передбачене.

Реальними є можливості фальсифікації у ході голосування, викривлення народного волевиявлення через відсутність реальних механізмів оскарження порушень закону, що суттєво вплинули на результати виборів, зокрема відсутність норм про визнання виборів Президента недійсними. ■

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

ВИСНОВКИ

На початковому етапі незалежності у 1994р. Україна однією з перших з пострадянських держав здійснила передачу влади від одного Президента до наступного шляхом проведення демократичних виборів. На жаль, у 2003р. ситуація суттєво змінилася: сам факт і можливість проведення всенародних чесних і прозорих демократичних виборів у 2004р. поставлені під сумнів. Аналіз, здійснений експертами Центру Разумкова, дозволив зробити ряд висновків, що підтверджують цю тезу. Основні з них є наступними.

Перший. Відбувається постійне зниження рівня демократичності президентських виборів, що зумовлене збільшенням масштабів застосування на них адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій. Внаслідок цього відбувається викривлення волевиявлення виборців, демократичні норми набувають переважно формального характеру, а виборчий процес використовується владою для чергового отримання суспільної легітимації.

Другий. В Україні сформований політичний режим, що тяжіє до авторитарних методів управління. Тому сьогодні значно зросла “ціна” президентських виборів. У 1991р. громадяни переважно голосували за підтверджену на референдумі незалежність і демократію та різні бачення шляху розвитку України в рамках цього вибору; у 1994р. — між різними шляхами розвитку в рамках єдиного демократичного вибору; у 1999р. — громадянам був нав’язаний вибір між “непрогнозованою недемократичною владою” та “прогнозованою недемократичною владою”.

У 2004р. Україна постала перед вибором у рамках координат: “авторитаризм — демократія” та “соціально ринкова економіка — олігархічна економіка”. Тому проведення всенародних, чесних і прозорих демократичних виборів у 2004р. є вкрай важливим для визначення майбутнього вектора розвитку України.

Третій. Результати соціологічних досліджень як Центру Разумкова, так і інших соціологічних служб свідчать, що опозиційні кандидати на сьогодні користуються більшою довірою, ніж кандидати від влади. Лідером у президентському рейтингу є кандидат від опозиції, показники якого вдвічі перевищують показники найкращого з провладних кандидатів.

Якщо не відбудеться кардинальних змін суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, то можна прогнозувати перемогу на президентських виборах кандидата від опозиції. Тобто, влада поставлена перед проблемою свого самозбереження, забезпечення переобрання на президентську посаду представника нинішньої правлячої еліти. Водночас, її представники розуміють, що в чесній боротьбі досягти успіху практично неможливо.

Четвертий. Сьогодні розроблені та реалізуються одночасно два сценарії, що можуть забезпечити самозбереження діючої влади та подовження повноважень нинішньої правлячої еліти.

Перший сценарій передбачає відмову від проведення президентських виборів або принаймні зменшення “цінності” президентської посади. “Поміркованим” варіантом цього сценарію є обрання Президента новим складом Парламенту у 2006р., тоді як у 2004р. мають бути проведені всенародні вибори; “радикальним” — проведення президентських виборів Парламентом уже в 2004р.

Другий сценарій передбачає збереження при владі діючого Президента або обрання на цю посаду його “наступника”, який представляв би одне з провладних фінансово-політичних угруповань.

Реалізація як першого, так і другого варіанту неможлива без масового застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій.

П’ятий. Під час подій у Донецьку фактично розпочалася апробація нової форми застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій — цілеспрямованого моделювання суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації напередодні виборів з метою реалізації електоральних цілей нинішньої влади, тобто забезпечення її самозбереження.

У цьому зв’язку вже сьогодні можна відзначити вкрай небезпечні процеси, розвиток яких може взагалі поставити під сумнів майбутнє існування незалежної України, зокрема: (1) намітилися тенденції до розколу суспільства за регіональною ознакою, основною метою якого є локалізація електорального поля опозиційних кандидатів у Президенти; (2) провокується розкол опозиційних сил з метою зниження їх можливостей у президентській кампанії; (3) непоодинокими є випадки штучного розпалювання міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі з метою протиставлення провладних та опозиційних кандидатів; (4) відбувається поступова реанімація радикальних політичних угруповань для ведення діяльності в регіонах України.

Шостий. Як свідчить аналіз співвідношення чинників, що обмежують чи сприяють використанню адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій, — майбутня президентська кампанія може перетворитися на наймасштабнішу за рівнем їх застосування та “найбруднішу” за часів незалежності України.

На жаль, суспільство, громадськість, неурядові організації, ЗМІ ще не спроможні повною мірою протистояти таким технологіям.

Адміністративний ресурс та “брудні” політичні технології з метою реалізації визначеної вище цілі будуть застосовуватися на всіх етапах виборчої кампанії різними методами (див. таблицю “*Можливі прояви застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій під час проведення президентських виборів 2004р. та пропозиції щодо нейтралізації їх впливу*”, с.27-33).

Не виключене застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій і опозиційними кандидатами, але така їх діяльність буде обмежена внаслідок дії як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників.

Сьомий. Чинний Закон України “Про вибори Президента України” лише частково задовольняє потребу в належному правовому регулюванні виборчих прав громадян України та унеможливує лише окремі порушення Закону, що вимагає його удосконалення.

Разом з тим, особливу небезпеку застосування адміністративного ресурсу створює можливість ухвалення нової редакції Закону безпосередньо напередодні виборів або в ході виборчої кампанії.

Унеможливленню такого сценарію сприятиме якнайшвидше прийняття нової редакції Закону України “Про вибори Президента України” та запровадження тимчасового мораторію на внесення до нього змін (наприклад, такі зміни можуть вноситися не пізніше, ніж за півроку до дня виборів). Це сприятиме стабільності виборчого процесу та унеможливитиме перманентний перегляд правил виборчих перегонів на угоду кон’юнктурним інтересам окремих суб’єктів виборчого процесу.

Нижче викладені пропозиції, спрямовані на обмеження застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій у президентській кампанії 2004р.

ПРОПОЗИЦІЇ

Обмеження застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій

Верховній Раді України прийняти до лютого 2004р. Постанову Верховної Ради України, в якій відповідно до Конституції України чітко визначити дату проведення президентських виборів.

Народним депутатам України направити подання до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень Конституції стосовно термінів подання Президентом на розгляд Верховної Ради кандидатур членів ЦВК.

Кандидатам у Президенти України підписати Угоду про проведення чесних і демократичних виборів в Україні, в якій відмовитися від застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій під час проведення президентської кампанії.

Утворити спеціальну тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з дотримання прав громадян під час проведення президентської кампанії 2004р. Провести спеціальні парламентські слухання з цього питання.

Створити спеціальний Моніторинговий комітет за перебігом президентських виборів за участю кандидатів у Президенти, політичних партій, впливових

громадських організацій, а також представників міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, в якості спостерігачів. Указом Президента України до участі у роботі такого комітету повинні бути залучені керівники центральних органів виконавчої влади, які є суб’єктами виборчого процесу або відповідають за дотримання прав і свобод людини (зокрема, Державної податкової інспекції, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ, Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення, Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення, Служби безпеки та ін.). Доцільно, щоб у роботі цього комітету також взяли участь Уповноважений з прав людини, представники Конституційного та Верховного судів, Центральної виборчої комісії.

Засідання Моніторингового комітету повинні відбуватися не рідше двох разів на місяць, на них мають розглядатися спірні питання, що виникли між кандидатами, факти застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Моніторинговий комітет повинен перетворитися на своєрідний орган досудового вирішення спорів між кандидатами та інформувати українських громадян і міжнародну громадськість про проведення президентських виборів в Україні.

Провідним соціологічним службам України укласти Угоду про етичні та професійні принципи їх роботи та проведення соціологічних досліджень. Підписати відповідний пакт з керівниками провідних ЗМІ про основні принципи оприлюднення даних соціологічних досліджень.

Оголосити тендер на кращі ролики соціальної реклами, в яких би пропагувалися недопустимість порушення виборчого законодавства, застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Розгорнути широкий показ таких роликів на центральних і місцевих каналах телебачення. Аналогічну рекламу публікувати у центральних і місцевих друкованих ЗМІ, оприлюднювати на радіо.

Створити на період виборів пул представників центральних і регіональних ЗМІ для моніторингу перебігу виборів на всіх етапах. Запросити для участі в цьому об’єднанні представників впливових іноземних ЗМІ, відповідних міжнародних структур, наприклад, Асоціації організаторів виборів у країнах Центральної і Східної Європи. Результатом цієї роботи міг би стати звіт про проведення виборів в Україні.

За результатами моніторингу виборчої кампанії щомісячно проводити громадські слухання. Проводити регулярний моніторинг висвітлення виборів у ЗМІ, особливо державних, з метою забезпечення рівних умов для всіх політичних сил.

Забезпечити громадський контроль, прозорість процесу формування виборчих округів, можливого перегляду меж округів і дільниць безпосередньо в ході виборчої кампанії та прозорість процесу формування так званих “закритих” виборчих дільниць на території військових частин (формувань). При цьому ЦВК має оприлюднити аргументовані підстави можливого створення таких дільниць, якщо неможливо цього уникнути. Встановити громадський контроль, у т.ч за участю представників політичних партій, офіційних спостерігачів, над складанням і уточненням списків виборців.

На базі Інтернет-ресурсів неурядових структур **створити веб-сайт “Вибори-2004”** для незалежного аналізу перебігу виборчої кампанії. На період виборів сформувати асоціацію неурядових дослідницьких структур для проведення круглих столів, прес-конференцій, присвячених аналізу виборчого процесу.

Під час проведення передвиборної агітації в обласних організаціях Комітету виборців України (КВУ) організувати **“гарячі” телефонні лінії, за якими виборці могли б повідомляти про порушення у виборчому процесі**. Оприлюднювати в місцевих і центральних ЗМІ звіти моніторингових груп КВУ.

Під час проведення **голосування забезпечити всебічний контроль над його перебігом з боку українських та іноземних спостерігачів**. Створити громадську “гарячу” телефонну лінію, якою будуть передаватися повідомлення про порушення виборчого законодавства, застосування адміністративного ресурсу. Негайно оприлюднювати такі факти в ЗМІ.

Укласти угоди між провідними соціологічними центрами **про проведення соціологічного дослідження в ході голосування (екзит-пол)**, забезпечити оперативне оприлюднення його результатів у ЗМІ.

Забезпечити проведення **паралельного підрахунку голосів кандидатами у Президенти України**. Встановити громадський контроль над визначенням результатів виборів із залученням українських та іноземних спостерігачів. Оперативно оприлюднити результати паралельного підрахунку голосів у ЗМІ. Видати громадський звіт про порушення виборчого законодавства та застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на президентських виборах 2004р.

Зміни та доповнення до законодавства

Верховній Раді України **внести наступні зміни і доповнення до Закону України “Про вибори Президента України” та інших законодавчих актів:**

❖ викласти у наступній редакції частину 2 та 3 статті 11: “Для проведення виборів територія єдиного загальнодержавного одномандатного виборчого округу поділяється на 225 територіальних виборчих округів. Територіальні виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією не пізніше як за 160 днів до дня виборів з приблизно однаковим числом виборців у кожному окрузі. Орієнтовне середнє число виборців у територіальних виборчих округах визначається Центральною виборчою комісією на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Відхилення числа виборців у територіальному окрузі, як правило, не може перевищувати десяти відсотків орієнтованого середнього числа виборців у територіальних округах.

До складу територіального округу можуть бути включені один або кілька районів, міст (обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення), районів у містах або їх частин. Не допускається створення виборчих округів з територій, що не межують між собою. Перегляд меж територіальних округів допускається у виняткових випадках та здійснюється Центральною виборчою комісією”;

❖ передбачити у статті 12, що виборчі дільниці на територіях військових частин (формувань) можуть утворюватися як виняток Центральною виборчою комісією за поданням відповідної територіальної виборчої комісії;

❖ передбачити у статті 16, що кандидати на посади голів (секретарів) виборчих комісій повинні або мати вищу юридичну освіту, або ж пройти відповідне навчання за тривалістю і програмою, визначеними Центральною виборчою комісією;

❖ передбачити у статті 16 вичерпний перелік і чіткий порядок дострокового припинення повноважень членів виборчих комісій;

❖ визначити у статті 17, що оплата праці членів виборчих комісій, які здійснюють свої повноваження в комісіях без звільнення їх від обов’язків за основним місцем роботи, має проводитися пропорційно реально відпрацьованому часу за тими ж нормами, що і для члена комісії, який працює на постійній основі;

❖ передбачити у статті 18, що: (1) засідання виборчої комісії є єдиною формою її роботи; (2) рішення виборчих комісій приймаються винятково на її засіданнях; (3) секретар виборчої комісії зобов’язаний запрошувати на кожне із засідань комісії офіційних спостерігачів, представників ЗМІ; (4) при територіальних виборчих комісіях створюється апарат, що здійснює функції матеріально-технічного, інформаційного та правового забезпечення їх діяльності;

❖ скасувати як умову для реєстрації кандидатом у Президенти України необхідність збору певної кількості підписів громадян України на підтримку цього кандидата. Передбачити впровадження грошової застави у розмірі двохсот тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що вноситься претендентами у кандидати в Президенти України до подання до Центральної виборчої комісії відповідних документів для реєстрації як кандидата. Встановити, що грошова застава повертається тим кандидатам у Президенти, які набрали більше п’яти відсотків голосів виборців;

❖ у статті 20 Закону: (1) запровадити Єдиний державний реєстр виборців України, створений із застосуванням автоматизованих систем на базі реєстру платників податків фізичних осіб, що існує в державі; (2) визначити механізми відповідальності посадових осіб за точність і повноту виборчих списків; (3) передбачити право громадян, довірених осіб кандидатів, офіційних спостерігачів на перевірку цих списків; (4) конкретизувати процедури здійснення перевірки та уточнення списків виборців;

❖ визначити в Законі та Цивільно-процесуальному кодексі України більш деталізовану процедуру оскаржень дій, бездіяльності та рішень виборчих комісій, якими, зокрема, передбачити: (1) обов’язковість для виборчих комісій рішень суду, що набули законної сили; (2) більш стислі терміни набрання відповідним судовим рішенням законної сили; (3) розширити можливості оскарження рішень Центральної виборчої комісії у судовому порядку; (4) запровадити процедуру перегляду рішень судів першої інстанції при розгляді таких спорів в апеляційному порядку; (5) встановити, що питання,

стосовно яких судом винесено рішення, яке набуло законної сили, не можуть бути предметом повторного розгляду у виборчих комісіях і підлягають виконанню; (6) визначити, що в разі прийняття скарги судом до розгляду, виборча комісія призупиняє розгляд скарги за тим самим предметом і такими ж підставами до набуття законної сили рішення суду; (7) врегулювати порядок оскарження порушень, що мали місце під час процедур підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування, які можуть тривати певний час;

- ❖ розширити предмет відповідних оскаржень за рахунок включення до нього рішень, дій та бездіяльності органів виконавчої та судової влади, місцевого самоврядування, ЗМІ, підприємств, установ та організацій, їх посадових і службових осіб, окремих членів виборчих комісій, громадян, якщо вони порушують виборче законодавство;

- ❖ доповнити перелік обов'язків виборчих комісій нормою про інформування комісіями громадян про право й порядок оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборів Президента України;

- ❖ чіткіше визначити у главі 4 умови та порядок реєстрації кандидатів у Президенти України, порядок і підстави відмови в реєстрації, вичерпний перелік підстав, строків і порядку скасування таких рішень, процедуру його оскарження в судовому порядку;

- ❖ чіткіше виписати у статті 22 Закону норми про висування претендентів партіями та виборчими блоками, правові наслідки виходу партії зі складу блоку та припинення існування блоку для кандидата, висунутого цим блоком, та інших суб'єктів виборчого процесу;

- ❖ передбачити у статті 29: (1) строки, протягом яких може здійснюватися перевірка декларацій і можливе скасування рішень про реєстрацію, зокрема встановити, що скасування рішень про реєстрацію з цих підстав неможливе, якщо воно приймається пізніше, як за 30 днів до дня виборів; (2) порядок оскарження таких рішень у судовому порядку; (3) визначення понять "завідомо неправдиві відомості" та "істотні порушення";

- ❖ детальніше викласти норми про проведення передвиборної агітації, зокрема: (1) визначити форми і методи такої агітації, її строки, а також порядок використання як державних, так і недержавних ЗМІ, особливості використання друкованих та електронних ЗМІ; (2) встановити, що ЗМІ разом з оголошенням про розцінки на надання рекламних послуг під час агітаційної кампанії повинні повідомити загальний обсяг послуг, які вони можуть надавати; (3) встановити обов'язковість проведення у прямому ефірі телевізійних дебатів між кандидатами у Президенти України; (4) доповнити перелік заходів, які заборонено здійснювати під час проведення агітаційної кампанії, окремою заборобою стосовно участі юридичних осіб усіх форм власності у передвиборній агітації в усіх випадках, коли це не передбачено окремими угодами про надання ефірного часу, площі у друкованих ЗМІ тощо;

- ❖ детальніше викласти норми про регулювання фінансування та матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення виборів Президента

України, зокрема, передбачити: (1) спеціальне регулювання загальних засад фінансування виборів та фінансового забезпечення виборчої кампанії за рахунок коштів Державного бюджету України; (2) скасування обмежень стосовно граничного розміру виборчого фонду кандидата в Президенти України, при цьому чіткіше визначивши порядок і процедуру формування виборчого фонду та використання його коштів, інститут розпорядників;

- ❖ встановити, що державні службовці, керівники органів центральної виконавчої влади не можуть бути довіреними особами кандидатів у Президенти та членами виборчих комісій;

- ❖ чіткіше визначити у статті 38 статус офіційних спостерігачів, зокрема, вказати строки початку реєстрації офіційних спостерігачів, умови та порядок такої реєстрації, строки, в які вона відбувається, умови відмови в реєстрації, вичерпні права офіційних спостерігачів, обмеження в їх діяльності, порядок припинення діяльності офіційних спостерігачів;

- ❖ надати статус офіційних спостерігачів громадським організаціям із всеукраїнським статусом, до статутних повноважень яких віднесено спостереження за проведенням парламентських і президентських виборів;

- ❖ уточнити у статті 40 граничний строк затвердження Центральною виборчою комісією форми і тексту виборчого бюлетеня. Передбачити порядок виготовлення бюлетенів, строки, порядок розміщення відповідного державного замовлення на поліграфічних підприємствах, умови їх збереження до передачі до Центральної виборчої комісії, а також фінансування виготовлення бюлетенів;

- ❖ встановити у статті 41 чіткі строки передачі виборчих бюлетенів від Центральної виборчої комісії до територіальних виборчих комісій;

- ❖ передбачити контроль, у т.ч офіційними спостерігачами, над транспортуванням виборчих бюлетенів на кожному етапі;

- ❖ передбачити у статті 42 обов'язковість розміщення в приміщеннях для голосування інформаційних матеріалів, в яких роз'яснюється порядок голосування, відповідальність за порушення виборчого законодавства, інформаційних плакатів кандидатів у Президенти України;

- ❖ передбачити, що виборчі бюлетені зберігаються у закритих і безпечних приміщеннях, під відповідною охороною;

- ❖ скасувати норму Закону про видачу дільничним комісіям виборчих бюлетенів з резервом, обсяг якого встановлюється Центральною виборчою комісією. Встановити відповідальність за над-нормативну видачу виборчим комісіям бюлетенів для голосування;

- ❖ запровадити процедуру перевірки відкріплювальних талонів;

- ❖ подовжити строк голосування до двадцять другої години.

- ❖ визнати у статті 43, що використання олівця для позначок у бюлетені є недозволеним, і включити це положення до переліку підстав для визнання бюлетеня недійсним;

❖ передбачити відповідальність виборців за неправомірне використання виборчих бюлетенів (передача бюлетеня іншій особі, отримання бюлетеня не від члена виборчої комісії тощо);

❖ заборонити перебування у приміщенні для голосування посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, інших осіб, які не є членами дільничної виборчої комісії або офіційними спостерігачами, довіреними особами кандидатів у Президенти України, журналістами, виборцями;

❖ чітко визначити, що до огляду пред'являються всі виборчі скриньки, включаючи переносні та ті, які будуть надалі використані, і що всі виборчі скриньки повинні залишатися в полі зору членів комісії і спостерігачів, за винятком тих випадків, коли переносні виборчі скриньки використовуватимуться поза приміщенням для голосування в процесі обслуговування відповідних виборців;

❖ передбачити розрахунки деяких базових даних для внесення їх до протоколу як частини підготовчої роботи в день, що передує голосуванню, зокрема: дані стосовно перевірки кількості бюлетенів, отриманих виборчою дільницею; число громадян, внесених до списків виборців; число виборців, які звернулися за відкріплювальним талонами. У день виборів у них не повинно відбуватися ніяких змін. Зазначені дані можуть слугувати основою для оцінки демократичності голосування;

❖ передбачити чіткі обмеження умов надання виборцю права голосувати поза приміщенням для голосування. Визначити термін “місця перебування виборців”;

❖ передбачити, що заяви виборців, які за станом здоров'я не можуть прибути на дільницю для голосування, повинні бути відповідним чином оформлені на офіційному бланку. Записи на бланках таких заяв повинні містити дані про виборця, а також про особу, яка звертається з відповідним проханням від імені виборця, підпис офіційної особи, яка приймає таку заяву, а також дату і час надходження заяви;

❖ передбачити, що всі засідання виборчих комісій фіксуються аудіовізуальними технічними

засобами, а записи можуть використовуватися як докази під час судового розгляду справ про порушення законодавчо встановлених норм;

❖ передбачити, що всі бюлетені мають демонструватися не лише членам виборчої комісії, а й спостерігачам, а всі результати підрахунків, у т.ч. і проміжні, проголошуються в такий спосіб, щоб всі присутні могли їх почути;

❖ передбачити чіткі підстави та порядок визнання виборів Президента України недійсними як за окремими територіальними виборчими округами, так і в Україні в цілому, а також відповідні юридичні наслідки і порядок оскарження такого рішення. З цією метою, зокрема: (1) визначити відповідні положення та підстави для визнання недійсним голосування на окремій виборчій дільниці; (2) передбачити процедуру визнання виборів недійсними в межах окремого територіального виборчого округу; (3) визначити перелік підстав, за наявності яких вибори в його межах можуть бути визнані недійсними, і, відповідно, результати голосування у цьому окрузі не враховуватимуться під час установаження Центральною виборчою комісією результатів виборів у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі; (4) передбачити можливість визнання рішенням Центральної виборчої комісії виборів такими, що не відбулися, у разі визнання виборів недійсними у певній кількості територіальних виборчих округів;

❖ чітко визначити і встановити відповідальність суб'єктів виборчого процесу за порушення заборон, встановлених цим Законом;

❖ запровадити звітність Центральної виборчої комісії, за якою вона має звітувати про всю кількість отриманих і використаних виборчих бюлетенів;

❖ скасувати п.3 статті 277 Цивільного кодексу України, яким “вважається, що негативна інформація, поширена про особу, є недостовірною”.

Врахування зазначених пропозицій покращило б чинний Закон, підвищило б прозорість виборчого процесу, сприяло б обмеженню застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій на президентських виборах 2004р. ■

**МОЖЛИВІ ПРОЯВИ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ТА “БРУДНИХ” ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2004р. ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ЇХ ВПЛИВУ***

Етапи виборчої кампанії	Потенційний суб'єкт (розпорядник) адміністративного ресурсу та/або суб'єкт застосування “брудних” політичних технологій	Можливі прояви застосування адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій	Пропозиції щодо нейтралізації впливу адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій
До офіційного проголошення початку виборчої кампанії	Адміністрація Президента, Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації (МДА), пропрезидентська більшість у Верховній Раді, Міністерство внутрішніх справ (МВС), Служба безпеки України (СБУ), Державна податкова адміністрація (ДПА), Генеральна прокуратура, виборчі штаби кандидатів у Президенти, передусім провладних.	Цілеспрямоване моделювання суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації напередодні виборів. Спроби перенесення терміну проведення виборів (наприклад, через провокування загострення суспільно-політичної ситуації та запровадження надзвичайного стану) або скасування всенародного характеру виборів Президента (через запровадження його обрання Парламентом). Вжиття заходів, спрямованих на дискредитацію потенційних кандидатів від опозиції, обмеження електорального поля підтримки окремих кандидатів в окремих регіонах, провокування розколу країни за регіональним принципом. Визначення кандидата від влади, на якого централізовано працюватиме адміністративний ресурс.	Ухвалити до лютого 2004р. оновлену редакцію Закону України “Про вибори Президента України” (далі за текстом — Закону) та запровадити тимчасовий мораторій на внесення до нього змін (наприклад, зміни не можуть вноситися пізніше, ніж за півроку до дня виборів). Прийняти до лютого 2004р. Постанову Верховної Ради України, в якій чітко визначити дату проведення президентських виборів. Кандидатам у Президенти України підписати угоду про проведення чесних і демократичних виборів в Україні, в якій вони мають відмовитися від застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій під час проведення президентської кампанії. Створити спеціальну тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з контролю над дотриманням прав громадян під час проведення президентської кампанії 2004р. Створити спеціальний Моніторинговий комітет за перебігом президентських виборів за участю представників кандидатів у Президенти, політичних партій, впливових громадських організацій, представників міжнародних організацій. Залучити до його роботи керівників центральних органів виконавчої влади, які є суб'єктами виборчого процесу або відповідають за дотримання прав і свобод громадян. Проводити засідання Моніторингового комітету не рідше двох разів на місяць, розглядати на них спірні питання, що виникли у кандидатів, факти застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій. Моніторинговий комітет має стати своєрідним органом досудового вирішення спорів між кандидатами та інформувати українських громадян, міжнародну громадськість про перебіг кампанії з виборів Президента України.
Формування виборчих округів та утворення виборчих дільниць	Адміністрація Президента, МДА, органи місцевого самоврядування, Центральна виборча комісія (ЦВК).	Формування підконтрольних місцевій владі територіальних виборчих округів. Перегляд меж округів і дільниць безпосередньо в ході виборчої кампанії, що може спричинити порушення законодавства як на стадії складання списків виборців, так і безпосередньо на стадії голосування та підрахунку голосів виборців. Масове утворення виборчих дільниць на території військових частин (формувань).	Створити (активізувати діяльність існуючих) громадські організації, об'єднання журналістів, що ставлять своєю метою проведення чесних і прозорих виборів в Україні. Забезпечити громадський контроль, прозорість процесу формування виборчих округів, можливого перегляду меж округів і дільниць безпосередньо в ході виборчої кампанії. Забезпечити прозорість процесу формування так званих “закритих” виборчих дільниць на території військових частин (формувань). При цьому ЦВК має оприлюднити аргументовані підстави можливого створення таких дільниць. Викласти у наступній редакції частини 2 та 3 статті 11 Закону: “Для проведення виборів територія єдиного загальнодержавного одномандатного виборчого округу поділяється на 225 територіальних виборчих округів. Територіальні виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією не пізніше, як за 160 днів до дня виборів з приблизно однаковою кількістю виборців у кожному окрузі. Орієнтовне середнє число виборців у територіальних виборчих округах визначається Центральною виборчою комісією на підставі даних центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Відхилення числа виборців у територіальному окрузі, як правило,

* Таблиця має узагальнений характер, до неї внесені можливі прояви застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій, проаналізовані в цій аналітичній доповіді та в попередньому дослідженні Центру Разумкова: Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Національна безпека і оборона, 2001, №12, с.33-53.

Етапи виборчої кампанії	Потенційний суб'єкт (розпорядник) адміністративного ресурсу та/або суб'єкт застосування "брудних" політичних технологій	Можливі прояви застосування адміністративного ресурсу, "брудних" політичних технологій	Пропозиції щодо нейтралізації впливу адміністративного ресурсу та "брудних" політичних технологій
			не може перевищувати десяти відсотків орієнтовного середнього числа виборців у територіальних округах. До складу територіального округу можуть бути включені один або кілька районів, міст (обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення), районів у містах або їх частин. Не допускається створення виборчих округів з територій, що не межують між собою. Перегляд меж територіальних округів допускається у виняткових випадках та здійснюється Центральною виборчою комісією".
Утворення виборчих комісій	Президент, ЦВК, МДА, місцеві ради, виборчі штаби кандидатів у Президенти, передусім провладних.	Неподання Президентом кандидатур на затвердження членами ЦВК. Забезпечення контролю влади над територіальними та дільничними виборчими комісіями шляхом створення у складі комісій більшості представників лояльних до влади кандидатів. Досягнення окремими кандидатами, насамперед провладними, домовленостей з кандидатами, які не мають реальних шансів на успіх, на використання їх квоти на представництво у складі виборчих комісій. Забезпечення переваги у керівництві виборчих комісій представників лояльних до влади кандидатів. Включення до складу комісій державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування. Виведення окремих осіб зі складу виборчих комісій за політичними мотивами, шляхом вибіркового застосування до них чинного законодавства про вибори. Можливість використання недієздатності комісій через припинення роботи в їх складі представників кандидатів, які припинили боротьбу у виборчій кампанії. Використання недостатнього рівня кваліфікації членів виборчих комісій та їх керівництва в інтересах певних кандидатів.	Предбачити у статті 12 Закону, що виборчі дільниці на територіях військових частин (формувань) можуть утворюватися як виняток ЦВК за поданням відповідної територіальної виборчої комісії. Народним депутатам України направити Подання до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень Конституції стосовно термінів подання Президентом на розгляд Верховної Ради кандидатур членів ЦВК. Предбачити у статті 16 Закону, що кандидати на посади голів (секретарів) виборчих комісій повинні або мати вищу юридичну освіту, або ж пройти відповідне навчання за тривалістю і програмою, визначеними ЦВК. Предбачити у статті 16 Закону вичерпний перелік підстав та чіткий порядок дострокового припинення повноважень членів виборчих комісій. Визначити у статті 17 Закону, що оплата праці членів виборчих комісій, які здійснюють свої повноваження в комісіях без звільнення їх від обов'язків за основним місцем роботи, має здійснюватися пропорційно реально відпрацьованому часу за тими ж нормами, що і для члена комісії, який працює на постійній основі. Предбачити у статті 18 Закону, що: (1) засідання виборчої комісії є єдиною формою її роботи; (2) рішення виборчих комісій приймаються винятково на її засіданнях; (3) секретар виборчої комісії зобов'язаний запросити на кожне із засідань комісії офіційних спостерігачів, представників ЗМІ; (4) при територіальних виборчих комісіях створюється апарат, який здійснює функції матеріально-технічного, інформаційного та правового забезпечення їх діяльності. Встановити, що державні службовці, керівники органів центральної виконавчої влади не можуть бути довіреними особами кандидатів у Президенти та членами виборчих комісій.
Складання списків виборців	МДА, місцеві ради, керівники комунальних підприємств.	Складання списків виборців, що не враховують міграцію населення та його смертність за минулий період. Це може призвести до друкування зайвих бюлетенів, голосувань окремими громадянами двічі, позбавлення частини громадян можливості проголосувати. Проведення попереднього масового моніторингу виборчих уподобань громадян (наприклад, під виглядом соціологічного опитування), з наступним невключенням громадян, які підтримують певних кандидатів, до списків виборців.	Встановити громадський контроль над складанням і уточненням списків виборців із залученням представників кандидатів, політичних партій, офіційних спостерігачів. У статті 20 Закону: (1) запровадити Єдиний державний реєстр виборців України, створений із застосуванням автоматизованих систем на базі реєстру платників податків фізичних осіб, що існує в державі; (2) визначити механізми відповідальності посадових осіб за точність і повноту виборчих списків; (3) передбачити право громадян, довірених осіб кандидатів, офіційних спостерігачів на перевірку цих списків; (4) конкретизувати процедури здійснення перевірки та уточнення списків виборців. Чіткіше визначити у главі 4 Закону умови та порядок реєстрації кандидатів у Президенти України, порядок і підстави відмови в реєстрації, вичерпний перелік підстав, строків і порядку скасування рішень про реєстрацію, процедуру їх оскарження в судовому порядку.

Висування та реєстрація кандидатів у Президенти України	Адміністрація Президента, ЦВК, ДПА та її територіальні структури, МДА, паспортні столи, житлово-комунальні органи, виборчі штаби кандидатів у Президенти.	Провокування розколу блоків, що висунули кандидатів у Президенти, виходу з цих блоків окремих партій як засобів обмеження проведення кампанії відповідними кандидатами. Примус громадян за місцем служби чи роботи до підписання підписних листів на підтримку певного кандидата. Використання для збирання підписів технологій “баз даних”, “кооперативів із збирання підписів”, купівля вже готових підписних листів. Підміна підписних листів кандидатів на фальсифіковані з метою їх подальшої “вибірки” та відмови кандидату в реєстрації. Відмова в реєстрації (або її скасування) окремим кандидатам у Президенти, насамперед опозиційним, на підставі виявлення ДПА навіть мінімальних недостовірностей у задекларованих відомостях про доходи та майно кандидата. Застосування технології “клонування” кандидатів з метою дискредитації у подальшому певних кандидатів та дезорієнтації їх виборців. Використання технологій реєстрації кандидата, який не вестиме власної кампанії, а оскаржуватиме дії інших (визначених) кандидатів, а також використання “підставної особи”, яка подає судові позови “в інтересах” певного кандидата, насправді блокуючи реальні юридичні дії цього кандидата. Створення штучних перешкод у наданні приміщень для проведення передвиборних з’їздів з висування кандидатів окремими політичними партіями і блоками (насамперед опозиційними).	Чіткіше виписати у статті 22 Закону норми про висування претендентів партіями та виборчими блоками, правові наслідки виходу партії зі складу блоку та припинення існування блоку для кандидата, висунутого цим блоком, та інших суб’єктів виборчого процесу. Перебачити у статті 29 Закону: (1) строки, протягом яких може здійснюватись перевірка декларацій і можливе скасування рішень про реєстрацію, зокрема, встановити, що скасування рішень про реєстрацію з цих підстав неможливе, якщо воно приймається пізніше, як за 30 днів до дня виборів; (2) порядок оскарження таких рішень у судовому порядку; (3) визначення понять “завідомо неправдиві відомості” та “істотні порушення”. Надати у Законі визначення поняттю “проживання в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років”. Скасувати як умову для реєстрації кандидатом у Президенти України необхідність збору певної кількості підписів громадян України на підтримку цього кандидата. Перебачити в Законі запровадження грошової застави у розмірі двохсот тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що вноситься претендентами у кандидати у Президенти України до подання до ЦВК відповідних документів для реєстрації як кандидата. Встановити, що грошова застава повертається тим кандидатам у Президенти, які набрали більше 5% голосів виборців.
Проведення передвиборної агітації	Адміністрація Президента, міністерства та відомства, ЦВК, МДА, місцеві ради, територіальні та дільничні виборчі комісії, керівники ЗМІ, підприємств, установ та організацій, виборчі штаби кандидатів у Президенти.	Вибіркова перевірка відповідними органами Міністерства фінансів України всіх витрат з виборчих фондів кандидатів у Президенти (насамперед опозиційних) з метою обмеження їх кампанії “на законних підставах”. Тиск на розпорядників виборчих фондів, що контролюють джерела надходжень і витрат, з метою ініціювання штучних порушень. Забезпечення певного покращання соціально-економічного становища громадян і дискредитація опозиційних кандидатів, які лише “критикують владу в той час, коли вона досягає реальних успіхів”. Створення напівлегальних каналів отримання додаткового фінансування кандидата (кандидатів) від влади. Проведення благодійних вечорів, концертів, святкування ювілеїв міст, державних діячів за рахунок бюджетних коштів з одночасною агітацією у ході їх проведення за кандидатів, насамперед провладних. Використання бюджетних коштів за прямим призначенням (для будівництва шкіл, дитячих садків, доріг, газопроводів тощо) з одночасною агітацією за кандидатів, насамперед провладних. Використання державних службовців (особливо керівників МДА) для проведення передвиборної агітації. Проведення передвиборної агітації через профільні міністерства та відомства. Використання довіреними особами кандидатів у Президенти, які є державними службовцями, переваг, пов’язаних з їх статусом, для агітації за своїх кандидатів. Пряма участь державних службовців, керівників бюджетних установ, підприємств у проведенні агітації за місцем роботи. Наприклад, у лікарнях, школах, вищих навчальних закладах, військових підрозділах, місцях відбування покарань, а також — у поштових відділеннях, службах соціального забезпечення тощо. Надання провладним кандидатам у пріоритетному порядку найбільш пристосованих приміщень для проведення зустрічей з виборцями. Використання приміщень центральних і місцевих органів влади для розгортання виборчих штабів кандидатів (передусім провладних), використання ними державних засобів зв’язку, комп’ютерів, факсів, автомобілів, організаційних і кадрових ресурсів для проведення виборчої кампанії.	Створити на період виборів пул представників центральних і регіональних ЗМІ для об’єктивного моніторингу перебігу виборів на всіх етапах. Запросити для участі в цьому об’єднанні представників впливових іноземних ЗМІ, відповідних міжнародних структур, наприклад, Асоціації організаторів виборів у країнах Центральної і Східної Європи. Результатом цієї роботи міг би стати звіт про проведення виборів в Україні. Протягом кампанії щомісячно проводити громадські слухання за результатами моніторингу. Проводити регулярний моніторинг висвітлення виборів у ЗМІ, особливо державних, з метою створення рівних умов для всіх кандидатів. Проводити регулярні засідання Моніторингового комітету за перебігом президентських виборів, на яких розглядати питання дотримання вимоги забезпечення рівних умов для ведення агітації усіма кандидатами. Провести спеціальні парламентські слухання з питань дотримання прав громадян під час проведення президентської кампанії 2004р. На базі Інтернет-ресурсів неурядових структур створити веб-сайт “Вибори-2004” для незалежного аналізу ходу виборчої кампанії. На період виборів сформувати асоціацію неурядових дослідницьких структур для проведення круглих столів, прес-конференцій, присвячених аналізу виборчого процесу. Підписати угоду між провідним соціологічними центрами про дотримання принципів професійної етики при проведенні досліджень, оприлюдненні та інтерпретації результатів соціологічних досліджень з питань президентської виборчої кампанії. Підписати угоду між провідними соціологічними центрами та найбільш популярними ЗМІ (телерадіокомпаніями, друкованими виданнями, Інтернет-виданнями) про основні принципи використання соціологічної інформації. В обласних організаціях Комітету виборців України (КВУ) організувати “гарячі лінії”, за якими виборці могли б повідомляти про порушення у виборчому процесі. Оприлюднювати в місцевих і центральних ЗМІ звіти моніторингових груп КВУ. Оголосити тендер на кращі ролики з соціальної реклами, в яких би пропагувалися недопустимість порушення виборчого законодавства, застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій.

Етапи виборчої кампанії	Потенційний суб'єкт (розпорядник) адміністративного ресурсу та/або суб'єкт застосування “брудних” політичних технологій	Можливі прояви застосування адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій	Пропозиції щодо нейтралізації впливу адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій
		Надання кандидатам, політичним і громадським структурам, що їх підтримуватимуть, офісів за рахунок бізнесменів або за пільговими розцінками. Оплата оргтехніки, транспортних витрат. Друкування агітаційних матеріалів таких кандидатів за пільговими тарифами та з перевищенням накладу. Розповсюдження цих матеріалів поштою, комунальними службами у першочерговому порядку та за пільговим тарифом. Виготовлення та поширення друкованих агітаційних матеріалів без інформації про організацію, установу та осіб, відповідальних за їх випуск, вихідних даних установи, що здійснила друк, відомостей про загальний наклад. Завищення сум оренди для офісів виборчих штабів кандидатів, насамперед опозиційних, постійні перевірки офісів і штабів цих кандидатів санітарно-епідеміологічними, пожежними та іншими службами. Застосування методів психологічного тиску на працівників виборчих штабів. Використання комунальних служб для зривання листівок кандидатів від опозиційних сил. Відмова у наданні приміщень для зустрічей кандидатів з виборцями; неправильне інформування про час і місце їх проведення; відключення тепла та світла, хибні повідомлення про замінування приміщення під час зустрічей кандидатів від опозиції з виборцями, зайняття приміщень особами, негативно налаштованими до цих кандидатів та підготовлених до агресивних дій проти них, відключення електроенергії під час виступів цих кандидатів по телебаченню. Встановлення особливого контролю над бізнесменами, які надають допомогу опозиційним кандидатам. Постійні (та тенденційні) перевірки державними органами їх підприємницької діяльності. Використання сил і засобів правоохоронних органів, ДПА для спостереження за кандидатами, насамперед опозиційними, організація їх перевірок “на замовлення”. Здійснення тиску на виборчих активістів (погроза звільнення з роботи, виключення з навчального закладу, зменшення заробітної плати тощо) з метою припинення агітації за опозиційні сили. Створення нерівних можливостей для висвітлення передвиборної діяльності кандидатів у ЗМІ, особливо на державному телебаченні. Здійснення тиску з боку державних чиновників на недержавні ЗМІ з метою створення умов найбільшого сприяння кандидатам, насамперед провладним. Підтримка або надання переваги тому чи іншому кандидату у Президенти з боку ЗМІ (за винятком партійних), їх керівництва, службових осіб та творчих працівників. Проведення передвиборної агітації чи оприлюднення неправдивої інформації про певного кандидата в зарубіжних ЗМІ, що поширюються на території України. Завищення розцінок на політичну рекламу для опозиційних кандидатів. Використання так званої прихованої реклами. Застосування до опозиційних ЗМІ методів політичної цензури, заборони їх виходу у світ, податкових та інших перевірок, психологічний та фізичний тиск на керівництво ЗМІ та журналістів. Запровадження елементів надзвичайного стану. Перевірка силовими структурами офісів, складів, впровадження підвищених заходів безпеки при проведенні масових заходів. Заборона з мотивів “захисту національних інтересів” проведення масових акцій на підтримку кандидатів (насамперед опозиційних).	Розгорнути широкий показ таких роликів на центральних і місцевих каналах телебачення. Аналогічну рекламу публікувати у центральних і місцевих друкованих ЗМІ, оприлюднювати на радіо. Визначити в Законі та Цивільно-процесуальному кодексі України більш деталізовану процедуру оскаржень дій, бездіяльності та рішень виборчих комісій, зокрема, передбачивши: (1) обов'язковість для виборчих комісій рішень суду, які набули законної сили; (2) більш стислі терміни набуття відповідним судовим рішенням законної сили; (3) розширення можливостей оскарження рішень ЦВК судовими засобами; (4) запровадження процедури перегляду рішень судів першої інстанції при розгляді таких спорів в апеляційному порядку; (5) встановлення, що питання, стосовно яких судом винесено рішення, яке набуло законної сили, не можуть бути предметом повторного розгляду у виборчих комісіях і підлягають виконанню; (6) визначення, що в разі прийняття скарги судом до розгляду, виборча комісія припиняє розгляд скарги за тим самим предметом та такими ж підставами до набуття законної сили рішення суду; (7) врегулювання порядку оскарження порушень, допущених під час процедур підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування, що можуть тривати певний час. Розширити предмет відповідних оскаржень за рахунок включення до нього рішень, дій та бездіяльності органів виконавчої та судової влади, місцевого самоврядування, ЗМІ, підприємств, установ і організацій, їх посадових і службових осіб, окремих членів виборчих комісій, громадян, якщо вони порушують виборче законодавство. Доповнити перелік обов'язків виборчих комісій нормою про інформування комісіями громадян про право й порядок оскарження неправомірних рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються виборів Президента України. Більш детально викласти норми про проведення передвиборної агітації, зокрема: (1) визначити форми і методи такої агітації, її строки, порядок використання як державних, так і недержавних ЗМІ, особливості використання друкованих та електронних ЗМІ; (2) встановити, що ЗМІ разом з оголошенням про розцінки на надання рекламних послуг під час агітаційної кампанії повинні повідомити загальний обсяг послуг, які вони можуть надати; (3) встановити обов'язковість проведення у прямому ефірі телевізійних дебатів між кандидатами у Президенти; (4) доповнити перелік заходів, які заборонено здійснювати під час проведення агітаційної кампанії, окремою заборорою стосовно участі юридичних осіб усіх форм власності у передвиборній агітації в усіх випадках, коли це не передбачено окремими угодами про надання ефірного часу, площі у друкованих ЗМІ тощо. Більш детально викласти норми про регулювання фінансування та матеріально-технічного забезпечення підготовки і проведення виборів Президента України, зокрема, передбачити: (1) спеціальне регулювання загальних засад фінансування виборів та фінансового забезпечення виборчої кампанії за рахунок коштів Державного бюджету України; (2) скасування обмежень стосовно граничного розміру виборчого фонду кандидата в Президенти, чіткіше визначення при цьому порядку і процедури формування виборчого фонду та використання його коштів, інститут розпорядників. Чітко визначити і встановити відповідальність суб'єктів виборчого процесу за порушення заборон, встановлених Законом “Про вибори Президента України”.

		Організація владою, наближеними до неї бізнес-структурами масових акцій “протесту”, спрямованих проти опозиційних кандидатів, залучення до організації та участі в таких акціях силових структур і кримінальних угруповань. Позиціонування владного кандидата як “непричетного” до непопулярного серед населення режиму; створення сприятливого для такого кандидата психологічно-інформаційного тла кампанії. Використання зацікавленості зовнішніх сил у певних результатах виборів. Використання стратегії участі у кампанії кількох “керованих” владою кандидатів з опозиційним іміджем. Використання даних соціологічних досліджень, у т.ч. замовного характеру, створення “нових” соціологічних служб на період виборчої кампанії з метою популяризації певного кандидата. Застосування тактики дискредитації соціологічних служб і незалежних аналітичних центрів, що проводять об’єктивні соціологічні опитування. Застосування у виборчій кампанії схем “купівлі голосів” виборців: багаторівневого маркетингу; укладення “соціальних договорів” та ін. Передвиборна агітація з наданням виборцям товарів (послуг) безоплатно або за привілейованими цінами. Виведення з ладу комп’ютерних мереж та Інтернет-сайтів, знищення баз даних політичних опонентів, “зняття” з комп’ютерних мереж кандидатів конфіденційної інформації або її спотворення. Спотворення змісту електронної пошти певних кандидатів, блокування чатів, на яких проводяться інтерв’ю з ними, блокування ліній зв’язку штабів кандидатів, поширення через них спотвореної інформації. Використання мережі Інтернет для дискредитації кандидатів у Президенти. Створення фальшивих Інтернет-сайтів певних кандидатів, на яких буде розміщуватися недостовірна інформація. Поширення компрометуючих матеріалів, фальшивих листівок, газет, недостовірних відомостей про кандидатів. Розповсюдження листівок від імені опонента, зміст яких його дискредитує або може стати приводом для застосування проти нього правових санкцій. Розповсюдження анонімних листівок, поширення чуток, що містять недостовірні відомості про кандидата, стан його здоров’я, матеріальний стан, родинні стосунки. Псування або спотворення листівок конкурентів, внаслідок чого вони справляють протилежний вплив. Розповсюдження листівок, заяв від імені третіх кандидатів, які користуються авторитетом у частини виборців. Масовий показ сатиричних кліпів про певних кандидатів. Тиражування у ЗМІ уніфікованих матеріалів негативного змісту та таких, що містять неправдиві відомості про опозиційних кандидатів. Використання для дискредитації окремих кандидатів символіки, що негативно сприймається певними категоріями виборців.	Скасувати положення статті 277 Цивільного кодексу України, згідно з яким “вважається, що негативна інформація, поширена про особу, є недостовірною”. Більш чітко визначити у статті 38 Закону статус офіційних спостерігачів, зокрема, вказати строки початку реєстрації офіційних спостерігачів, умови та порядок такої реєстрації, терміни, в які вона відбувається, умови відмови в реєстрації, вичерпні права офіційних спостерігачів, обмеження в їх діяльності, порядок припинення діяльності офіційних спостерігачів. Передбачити в Законі надання статусу офіційних спостерігачів представникам громадських організацій із всеукраїнським статусом, до статутних повноважень яких віднесено спостереження за проведенням виборів.
Проведення голосування	Адміністрація Президента, ЦВК, МДА, місцеві ради, окружні та дільничні виборчі комісії, виборчі штаби кандидатів у Президенти.	Перебування у приміщенні для голосування посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, інших осіб, які не є членами дільничної виборчої комісії або офіційними спостерігачами, довіреними особами кандидатів у Президенти, журналістами, виборцями, і можуть використати свою присутність із метою впливу на волевиявлення громадян. Обмеження доступу спостерігачів і представників ЗМІ на виборчі дільниці. Штучне створення черг на виборчих дільницях, де фаворитами є опозиційні кандидати. Цілеспрямоване стимулювання явки виборців у регіонах, де відносно перевагу має, наприклад, провладний кандидат, з одночасним її заниженням у регіонах, де більшою популярністю користуються представники опозиції. “Паперове” завищення (заниження) рівня явки з метою вкидання (вилучення) бюлетенів на користь певного кандидата.	Під час проведення голосування забезпечити всебічний контроль над його перебігом з боку українських та іноземних спостерігачів. Створити громадську “гарячу” телефонну лінію, якою будуть передаватися повідомлення про порушення виборчого законодавства, застосування адміністративного ресурсу. Негайно оприлюднювати такі факти в ЗМІ. Передбачити в Законі заборону перебування у приміщенні для голосування посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, інших осіб, які не є членами дільничної виборчої комісії або офіційними спостерігачами, довіреними особами кандидатів у Президенти, журналістами, виборцями. Надати право офіційним спостерігачам бути присутніми під час голосування за межами виборчої дільниці (наприклад, вдома у виборця); супроводжувати виборчі документи з виборчої дільниці до окружної виборчої комісії;

Етапи виборчої кампанії	Потенційний суб'єкт (розпорядник) адміністративного ресурсу та/або суб'єкт застосування “брудних” політичних технологій	Можливі прояви застосування адміністративного ресурсу, “брудних” політичних технологій	Пропозиції щодо нейтралізації впливу адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій
		Видача кількох бюлетенів одній особі, видача бюлетенів без пред'явлення посвідчення особи, неправильне розміщення агітаційних матеріалів на виборчих дільницях на користь тих чи інших кандидатів. Вкидання у виборчі скриньки додаткових (“резервних” або фальшивих) бюлетенів. Використання технології “одного бюлетеня”. Штучне псування виборчих бюлетенів для того, щоб їх не вистачило виборцям, які в даному регіоні переважно підтримують (чи не підтримують) певного кандидата. Адміністративне втручання у хід голосування на “закритих” дільницях (насамперед у військових підрозділах, виправно-трудових закладах, лікарнях тощо). Спроби зірвати голосування (провокативні повідомлення про замінування виборчих дільниць, втягнення у протистояння правоохоронних органів тощо). Проведення передвиборчої агітації у день виборів через закордонні ЗМІ, в т.ч. з використанням неправдивих відомостей. Проведення передвиборчої агітації у день виборів, наприклад, через масову появу на виборчих дільницях великої кількості громадян з бейджами, символікою певного кандидата; безоплатна роздача товарів (послуг), зокрема, горілки, пива, бутербродів, лотерейних квитків тощо. Прийняття виборчими комісіями упереджених рішень на користь того чи іншого кандидата у випадках скарг суб'єктів виборчого процесу про виявлені порушення виборчого законодавства, а також з приводу законності дій виборчих комісій нижчого рівня. Розповсюдження анонімних листівок, у яких кандидат-фаворит у виборчих перегонах нібито знімає свою кандидатуру.	вимагати від членів виборчої комісії надавати для огляду виборчі документи, що визнаються недійсними під час підрахунку голосів; просити іншого члена комісії ще раз перевірити правильність підрахунку бюлетенів. Передбачити в Законі право на отримання уповноваженими особами кандидатів завірених копій тих документів, з якими вони ознайомилися, зобов'язати відповідні виборчі комісії надавати завірени копії документів на вимогу вказаних осіб. Уточнити у статті 40 Закону граничний строк затвердження ЦВК форми і тексту виборчого бюлетеня. Передбачити порядок виготовлення бюлетенів, строки, порядок розміщення відповідного державного замовлення на поліграфічних підприємствах, умови їх збереження до передачі до ЦВК, а також фінансування виготовлення бюлетенів. Встановити у статті 41 Закону чіткі строки передачі виборчих бюлетенів від ЦВК до територіальних виборчих комісій. Передбачити контроль, у т.ч. з боку офіційних спостерігачів, над транспортуванням виборчих бюлетенів на кожному етапі. Передбачити у статті 42 Закону обов'язковість розміщення у приміщеннях для голосування інформаційних матеріалів, в яких роз'яснюється порядок голосування, відповідальність за порушення виборчого законодавства, інформаційних плакатів кандидатів у Президенти. Передбачити, що виборчі бюлетені зберігаються у закритих і безпечних приміщеннях, під відповідною охороною. Встановити чіткі строки передачі виборчих бюлетенів від ЦВК до територіальних виборчих комісій. Передбачити в Законі, що всі засідання виборчих комісій фіксуються аудіовізуальними технічними засобами, а записи можуть використовуватися як докази під час судового розгляду справ про порушення законодавчо встановлених норм. Передбачити в Законі, що всі бюлетені мають демонструватися не лише членам виборчої комісії, а й спостерігачам, а всі результати підрахунків, у т.ч. і проміжні, проголошуються у такий спосіб, щоб всі присутні могли їх почути. Скасувати норму Закону про видачу дільничним комісіям виборчих бюлетенів з резервом, обсяг якого встановлюється ЦВК. Встановити відповідальність за наднормативну видачу виборчим комісіям бюлетенів для голосування. Подовжити строк голосування до 22 години. Запровадити процедури перевірки відкріплювальних талонів. Визнати у статті 43 Закону, що використання олівця для позначок у бюлетені є недозволеним, і внести це положення до переліку підстав для визнання бюлетеня недійсним. Передбачити відповідальність виборців за неправомірне використання виборчих бюлетенів (передача бюлетеня іншій особі, отримання бюлетеня не від члена виборчої комісії тощо).

			Чітко визначити, що до огляду пред'являються виборчі скриньки, включаючи переносні та ті, які будуть надалі використані, і що всі виборчі скриньки повинні залишатися в полі зору членів комісії і спостерігачів, за винятком тих випадків, коли переносні виборчі скриньки використовуватимуться поза приміщенням для голосування у процесі обслуговування відповідних виборців. Передбачити розрахунки деяких базових даних для внесення їх до протоколу як частини підготовчої роботи в день, що передусь дню голосування, зокрема: дані стосовно перевірки кількості бюлетенів, отриманих виборчою дільницею; число громадян, внесених до списків виборців; число виборців, які звернулися за відкріплювальними талонами. У день виборів у них не повинно відбуватися ніяких змін. Зазначені дані можуть слугувати основою для оцінки демократичності голосування. Передбачити чіткі обмеження умов надання виборцю права голосувати поза приміщенням для голосування. Визначити термін "місця перебування виборців". Передбачити, що заяви виборців, які за станом здоров'я не можуть прибути на дільницю для голосування, повинні бути відповідним чином оформлені на офіційному бланку. Записи на бланках таких заяв повинні містити дані про виборця, а також про особу, яка звертається з відповідним проханням від імені виборця, підпис офіційної особи, яка приймає таку заяву, а також дату і час надходження заяви. Укласти угоди між провідними соціологічними центрами про проведення екзит-полу в ході голосування, забезпечити оперативне оприлюднення результатів екзит-полу в ЗМІ.
Встановлення результатів виборів	Адміністрація Президента, ЦВК, МДА, місцеві ради, окружні та дільничні виборчі комісії.	Підготовка громадської думки до сприйняття сфальсифікованих результатів виборів через оприлюднення першою інформації з округів, де потрібний кандидат перемагає. Пряме спотворення результатів виборів: (1) вилучення бюлетенів політичних опонентів; (2) заміна бюлетенів, у яких перевага надана опоненту, на бюлетені, в які внесені потрібні позначки на користь певного кандидата; (3) перестановка результатів голосування; (4) псування бюлетенів, заповнених на користь опонента, які внаслідок цього визнаються недійсними. Чинником, що сприяє прямій фальсифікації виборів, є відсутність у законодавстві підстав і порядку визнання виборів Президента України недійсними.	Забезпечити проведення паралельного підрахунку голосів штабами кандидатів у Президенти. Встановити громадський контроль над визначенням результатів виборів із залученням українських та іноземних спостерігачів. Оперативно оприлюднити результати паралельного підрахунку голосів у ЗМІ. Видати громадський звіт про порушення виборчого законодавства та застосування адміністративного ресурсу і "брудних" політичних технологій на президентських виборах 2004р. Передбачити чіткі підстави та порядок визнання виборів Президента недійсними як в окремих територіальних виборчих округах, так і в Україні в цілому, а також відповідні юридичні наслідки і порядок оскарження такого рішення. З цією метою, зокрема: (1) визначити відповідні положення та підстави для визнання недійсним голосування на окремій виборчій дільниці; (2) передбачити процедуру визнання виборів недійсними в межах окремого територіального виборчого округу; (3) визначити перелік підстав, за наявності яких вибори в його межах можуть бути визнані недійсними, і, відповідно, результати голосування у цьому окрузі не враховуватимуться під час установлення ЦВК результатів виборів у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі; (4) передбачити можливість визнання рішенням ЦВК виборів такими, що не відбулися, у разі визнання виборів недійсними в певній кількості територіальних виборчих округів. Запровадити звітність ЦВК, за якою вона має звітувати про кількість отриманих виборчих бюлетенів та всю кількість використаних виборчих бюлетенів.

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ

**МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ ВИМАГАЄ
ВІЛЬНИХ І ЧЕСНИХ ВИБОРІВ**

Джон ГЕРБСТ,
Надзвичайний і Повноважний
Посол Сполучених Штатів Америки
в Україні*

2004 рік є надзвичайно важливим і для історії України, і для розвитку відносин України зі Сполученими Штатами Америки та з євроатлантичною спільнотою. Це дуже просто. Майбутнє України вимагає вільних і чесних виборів. Бажання України увійти до євроатлантичної спільноти — чи до НАТО, чи до Європейського Союзу — залежатиме від її прогресу в розвитку демократії. Для цього в Україні у 2004р. повинні відбутися чесні та справедливі вибори.

Ключовим питанням є надання всім кандидатам можливості вільно, без будь-якого втручання вести виборчу кампанію. ЗМІ повинні мати вільний, без страху покарання, доступ до всіх кандидатів, мати можливість об'єктивно інформувати громадськість про кандидатів, про проблеми, про права виборців. Зрештою, для того, щоб продемонструвати істинну повагу в Україні до демократичних принципів, яким віддана євроатлантична спільнота, поінформований електорат повинен мати можливість скористатися найголовнішим правом демократії — обирати своїх лідерів.

Думаю, усі ми погодимося — багато ще треба зробити, щоб усе це стало реальністю в Україні. Останні події в Донецьку, Сумах, Харкові свідчать про перешкоди, що продовжують заважати праву політичних груп на свободу зібрань. Намагання ЗМІ забезпечити громадськість об'єктивною інформацією постійно блокуються. Неурядові організації, які працюють у сфері виборчих процесів, стверджують, що постійними проблемами є маніпулювання інформацією та необізнаність громадськості зі своїми правами. Для розв'язання цих проблем необхідні рішучі заходи, які відповідали б міжнародним стандартам.

Існує ряд принципових структурних питань, що потребують уваги, серед яких — запропонована конституційна реформа, зміни до виборчого законодавства, склад Центральної виборчої комісії (ЦВК).

Зараз термін повноважень 12 з 15 членів ЦВК завершився. Залишаються відкритими питання призначення нових членів Комісії та питання про те, наскільки широко і справедливо буде представлений спектр політичних поглядів у її складі. Дуже важливо мати збалансоване партійне представництво у виборчих комісіях усіх рівнів — центральній, обласних, районних.

Крім того, зміни до Закону про вибори мають, щонайменше, вдосконалити порядок реєстрації виборців, процедури розгляду судових позовів та врегулювання порядку підрахунку голосів, а також підтримки моніторингу, включаючи екзит-поли. Я повинен наголосити, що будь-які зміни конституційних, законодавчих чи регулятивних норм, які впливають на виборчий процес, повинні поважати громадянські та конституційні права громадян України.

Ми підтримуємо Україну в її намаганнях забезпечити чесні та справедливі передвиборну кампанію і вибори. Ми відкрито надаємо технічну допомогу у сферах організації виборів, моніторингу та інформування виборців. Ми продовжуватимемо наш діалог із цих питань з громадянами, неурядовими організаціями, Урядом і міжнародною спільнотою.

І ще один суттєвий момент. В Україні є люди, які, користуючись своїм правом на свободу висловлювань, твердять, що дипломати не повинні втручатися в дебати про вибори в Україні. Це є цинізмом найбільш відвертого гатунку. Адже всі ви розумієте, що ресурси провладних партій є надзвичайно великими — вони домінують у ЗМІ, у процедурах, що впливають на організацію та проведення політичними партіями їх політичних заходів. **Як дипломати, ми маємо свободу висловити свою думку. Ми маємо свободу висловитися без страху бути покараними.**

Наша думка, моя думка, думка мого Уряду є такою: **народ України повинен мати доступ до всіх політичних партій, мати можливість ознайомитися з поглядами всіх політичних партій. З одного боку, це означає, що "Наша Україна" повинна мати змогу проводити агітацію у Східній Україні. А з іншого — що Комуністична партія України повинна мати можливість проводити кампанію у Львові. Сполучені Штати рішуче підтримують права всіх партій на проведення кампаній по всій країні.**

Історія має приклади цинізму: люди з Радянського Союзу щоразу, коли іноземці обурювалися чи то голодомором, чи то репресіями стосовно дисидентів, твердили, що це втручання у внутрішні справи країни. А дипломати просто говорили правду тоді — і говорять правду зараз. ■

Виступи учасників Круглого столу на тему "Україна за рік до президентських виборів: виклики та відповіді", що відбувся 10 грудня 2003р., друкуються з певними скороченнями за стенограмою або поданими текстами. Виступи публікуються в алфавітному порядку.

* Переклад з англійської.

**ЧЕСТНЫЕ ВЫБОРЫ ПРЕЗИДЕНТА
В УКРАИНЕ СТАНУТ ИМПУЛЬСОМ
РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИИ В РЕГИОНЕ**

Аваз КАЗИМОВ,
представитель главы
Блока политических партий
“Наш Азербайджан”, председателя партии
“Мусават” Исы Гамбара в Украине*

Укрепление независимости и развитие демократии в Украине имеет большое значение для всех новых независимых государств, в частности — для государств, входящих в ГУУАМ. Поэтому за общественно-политическими процессами, происходящими в Украине, внимательно наблюдают и в Азербайджане, который является стратегическим партнером Украины.

Украина имеет уникальный шанс для проведения демократических президентских выборов. И властные структуры, и оппозиция за год до президентских выборов в Украине наблюдали за недавними президентскими выборами в Азербайджане и парламентскими — в Грузии. Чем они закончились — всем известно, и, на мой взгляд, они могли бы послужить хорошим наглядным пособием и для власти, и для оппозиции, а в конечном итоге — дополнительным стимулом для понимания необходимости проведения демократических выборов.

Учитывая огромный международный резонанс, а также отдельные ноу-хау, применяемые властью на прошедших президентских выборах в Азербайджане, хотел бы обратить внимание на некоторые их особенности.

Сразу скажу: то мероприятие, которое провела власть, назвать “выборами” нельзя, как выразился один из международных наблюдателей: “В Азербайджане власть выбрала власть”.

Подготовка к тотальной фальсификации результатов выборов началась еще с принятия избирательного кодекса, согласно которому все избирательные комиссии были фактически поставлены под контроль власти.

Игнорируя предложения влиятельных международных организаций (в частности, ОБСЕ и Европейской комиссии за демократию через право (Венецианской комиссии)) о паритетном формировании Центральной избирательной комиссии (ЦИК), Парламент Азербайджана, в котором подавляющее большинство депутатов являются членами правящей партии “Ени Азербайджан”, сформировал ЦИК по своему вкусу. В ее состав вошли 15 человек, из них только четыре представляли оппозицию. Партия “Мусават”, председатель которой был основным кандидатом в Президенты от оппозиции, имела в ЦИК лишь одного представителя. Представительство в окружных и участковых избирательных комиссиях соответствовало представительству политических сил в ЦИК.

Несмотря на это, демократические силы (надеясь на поддержку народа) решили принять участие в выборах.

Было очевидно, что основная борьба развернется между двумя кандидатами: лидером демократических сил И.Гамбаром, поддержанным Блоком “Наш Азербайджан”, и кандидатом от власти. От власти были выдвинуты два кандидата, и что примечательно — отец, действующий Президент Азербайджана Г.Алиев, и его сын, его же первый заместитель в партии “Ени Азербайджан”, И.Алиев. Остальные девять кандидатов были просто статистами, функция части которых состояла лишь в обливании грязью кандидата от демократических сил. Еще в начале августа 2003г. в СМИ распространялась информация о пребывании Г.Алиева в состоянии недееспособности (он проходил курс лечения в одной из клиник Турции), и предстоящее снятие его кандидатуры ни у кого не вызвало сомнений. Уступив сыну, за 10 дней до выборов Г.Алиев снял свою кандидатуру.

Следует отметить, что кроме И.Гамбара в выборах принимали участие еще пять представителей оппозиции. Последние набрали около 8% голосов. Достоверность этой цифры не вызывает особых сомнений, поскольку, как я уже отметил выше, народ поддерживал И.Гамбара. Поэтому тема единого кандидата от оппозиции потеряла актуальность. Она служила только предметом для политических спекуляций власти и “карманной” оппозиции.

Невозможно выразить в адекватных терминах, в каких условиях проходила предвыборная кампания лидера блока “Наш Азербайджан”. Встречи с избирателями сопровождались нападениями и провокациями со стороны полиции и специально подготовленных для этих целей людей.

Чтобы помешать встрече с избирателями, в одном из регионов Азербайджана представители власти умудрились даже выкопать траншею на автомобильной трассе. Однако эти и другие противоправные действия со стороны власти не смогли помешать успешному проведению предвыборной кампании блока “Наш Азербайджан”, завершившейся 12 октября, за три дня до голосования в Баку митингом, на котором присутствовало около полумиллиона (!) человек.

Наиболее широкомасштабные беззакония творились в день голосования. Из людей, работающих в бюджетных организациях (в основном учителей средних школ), были подготовлены специальные группы, голосовавшие в разных участках по несколько раз. Этот прием известен под названием “карусель”. В то же время, многие люди, пришедшие на избирательные участки, не смогли проголосовать, ибо их имена не были внесены в избирательные списки.

Имена “нежелательных” избирателей устанавливались путем проведения социологических опросов по месту проживания. Данные поступали в соответствующие ЖЭКи, и люди, поддерживающие кандидатуру от оппозиции, не вносились в избирательные списки. Перед зданиями судов собирались тысячи людей, требующих восстановления их права избирать. Однако большая часть “нежелательных” так и не смогли проголосовать.

Но и это не обеспечило победу кандидата от власти, поэтому основные безобразия творились при подсчете голосов, который напоминал полицейскую операцию. Например, количество голосов, поданных за И.Гамбара, уменьшали путем проставления еще

* Друкується мовою, якою послуговувався доповідач.

одной отметки напротив фамилии другого кандидата, тем самым делая бюллетень недействительным. На 964 участках из 5024 результаты выборов ЦИК признала недействительными — на этих участках разрыв в разнице голосов в пользу И.Гамбара был настолько велик, что не оставалось ничего другого. Во многих местах протоколы заполнялись в зданиях местных органов исполнительной власти и полицейских управлений. Членов участковых избирательных комиссий от оппозиции заставляли, подвергая их насилию и психологическому давлению, ставить подписи в протоколах с фальсифицированными результатами. По итоговому протоколу ЦИК, И.Гамбар набрал 14%, или 300 тыс. голосов, в то время, как только в одном упомянутом выше митинге в Баку участвовали и открыто голосовали за И.Гамбара около 500 тыс. человек (это без учета людей, отдавших за него голоса в регионах Азербайджана).

Особое мнение выразили 188 наблюдателей миссии Института демократии в Восточной Европе о президентских выборах 2003г. в Республике Азербайджан, которые заявили следующее: (1) выборы не были свободными, ибо свобода волеизъявления граждан Азербайджана была ограничена; (2) выборы не были равными, ибо часть граждан Азербайджана оказалась лишеной избирательного права; (3) выборы не были справедливыми, о чем свидетельствуют зафиксированные факты манипуляций и прямых фальсификаций; (4) выборы не были прозрачными, ибо ограничивались предусмотренные законом права на наблюдение за процессом голосования, подсчета голосов и подведения итогов; (5) выборы в целом прошли с грубыми нарушениями законодательства Республики Азербайджан и международных стандартов.

После выборов со стороны власти последовали широкомасштабные репрессии против членов оппозиционных партий и граждан, протестующих против тотальной фальсификации результатов волеизъявления народа.

Демократические силы Азербайджана заинтересованы в том, чтобы предстоящие президентские выборы в Украине проходили демократически, в полном соответствии с международными стандартами. Это будет сильным импульсом расширения и развития демократии в регионе, в странах-членах ГУУАМ. ■

ЩО Є ПРІОРИТЕТОМ: ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ ЧИ КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА?

Ігор КОГУТ,
голова ради
Лабораторії законодавчих ініціатив

Сьогоднішня дискусія є справді важливою, вона демонструє певну спільність позицій аналітичних інституцій у питаннях виборчого законодавства, передвиборного процесу, конституційної реформи.

На круглому столі немає представників влади. Це, напевно, постійна вада дискусій, що організуються недержавними структурами, — участь у них беруть переважно представники опозиційних сил, і це пояснюється дуже просто: ми не приймаємо рішення, а лише подаємо пропозиції, формуємо громадську думку. Але кожне слово чи виступ на них передбачають певну відповідальність. А влада сьогодні не має ні узгоджених позицій, ні політиків, які могли б відповідати за виступи на таких форумах.

Повертаючись до дискусії: слід мати концепцію розв'язання проблем законодавчого характеру, зокрема, наступних.

Формування Центральної виборчої комісії (ЦВК). Її ротація повинна була стати сигналом з боку Президента про наближення президентських виборів. Головне питання тут — прозорість формування складу ЦВК, на забезпечення якої спрямований, зокрема, внесений Соціалістичною партією України законопроект про зміни Закону про ЦВК. Кандидатури до складу Комісії повинні бути предметом обговорення, політичних дискусій і консультацій.

Законодавство про вибори. Тут склалася песимістична, якщо не патова ситуація. До виборчого законодавства є вимоги, але немає чітких перспектив розгляду та ухвалення відповідних законопроектів, що стоять на порядку денному. Треба досягати компромісу, щоб принаймні технологічно Закон про вибори Президента був не гіршим за закон про парламентські вибори.

Конституційна реформа. Процес реформи, очевидно, був би найбільш вдалим, якби Президент підтримав його своєчасно. Цього не сталося, і я розумію, чому. Прикладом є російський варіант. Буквально на наступний день після парламентських виборів 2003р. в Росії, Президент В.Путін сказав, що вже можна думати, як удосконалити конституційну систему. Я тепер розумію і нашого Президента, який чекав парламентських виборів, щоб побачити баланс сил, а коли отримав лояльного голову Верховної Ради і переконався, що є більшість, на яку можна спертися, тоді й ініціював реформу.

Консолідованість позицій аналітичних центрів потрібно надалі використовувати, зокрема з тим, щоб доводити нашим політикам і депутатам необхідність визначитися з пріоритетами. Наприклад, що є пріоритетом: президентські вибори чи конституційна реформа?

Гадаю, що і кандидати в Президенти, й інші політики повинні визнати, що передвиборний контекст — це до певної міри надзвичайна ситуація. І важливі справи, якими є конституційна чи політична реформа, в цих умовах вирішуватися не можуть. Тим більше з такими підходами.

Отже, пріоритетом маємо визнати законодавчу підготовку виборів та мобілізацію усіх громадських і політичних сил з метою забезпечення чесних, прозорих, демократичних виборів.

Громадськість уже робить певні кроки у цьому напрямі. Якщо політики не можуть сьогодні домовитися про коаліційність, визначити єдиного кандидата, узгодити дії, то громадськість принаймні робить спробу об'єднатися. Зокрема, наш приклад — коаліція “Новий вибір-2004” і її готовність здійснювати моніторинг, екзит-пол та паралельний підрахунок голосів. Це ми обіцяємо навіть незважаючи на “полювання на відьом”, що вже розпочалося. Буквально днями зареєстрований проект постанови Верховної Ради “Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань встановлення фактів закордонного втручання у фінансування виборчих кампаній в Україні через недержавні організації, що існують на гранти іноземних держав”. Побачимо, до чого це призведе. Цікаво, що серед авторів постанови є і Ю.Тимошенко; немає представників “Нашої України”, але їх немає і серед членів цієї комісії.

Водночас, сумніви не покидають. Якщо навіть народні депутати не можуть вплинути на процес оскарження порушень законодавства, складання протоколів та актів, то що можуть громадські організації? Проте, ми зробимо свою справу; будемо враховувати і рекомендації експертів, зокрема, про створення моніторингового комітету, веб-сайту. Отже, ми готові діяти. Єдине, про що ми просимо наших законодавців, — визначити пріоритети. ■

**ПЕРЕДВИБОРНА БОРЬБА
БУДЕ ГОСТРОЮ, ЖОРСТОКОЮ
І БЕЗКОМПРОМІСНОЮ**

Георгій КРЮЧКОВ,
голова Комітету Верховної Ради
України з питань національної
безпеки і оборони

Значення наступних президентських виборів, на мій погляд, визначається тим, що вони повинні дати відповідь на корінне, кардинальне питання: чи зможемо ми нарешті перепинити шлях до ще більшого посилення авторитарного характеру нинішнього збанкрутілого режиму, сповзання до диктатури і повернути суспільний розвиток у напрямі реального створення в Україні справді демократичного, правового суспільства, приборкання корупції. Не зможемо вирішити це історичне завдання — ще більше посилиться загроза того, що Україна остаточно стане в демократичному світі аутсайдером — “зоною”, резервацією, маріонеткою чи чимось іншим, але не справді суверенною, демократичною, правовою, соціальною державою.

Тому **конструктивна дискусія** у такому складі з проблем, пов'язаних з аналізом перспектив розвитку

ситуації в Україні в період до виборів, до яких залишилося вже не рік, а менше 11 місяців, є **своєчасною і корисною**.

На жаль, у цій залі, наскільки мені відомо, ніким не представлена так звана більшість у Верховній Раді України.

У тому, що стосується **характеру і змісту виборів**, я погоджуюся з багатьма висновками, зробленими у повідомленні президента Центру Разумкова А.Гриценка, в т.ч. з тим, що сьогодні в Україні серед відомих політиків немає такого, кого можна було б назвати загально визнаним лідером нації. Згоден і з тезою, що вибір здійснюватиметься не між різними шляхами розвитку в рамках варіантів демократичного режиму чи різними ступенями демократії. Але в мене є серйозні сумніви стосовно тієї тези, що громадянам України доведеться обирати “між такими різними ідеологічними орієнтирами, як “демократія — авторитаризм”, “соціально орієнтована ринкова економіка — олігархічна економіка”. У цьому контексті принципової різниці між “нашоукраїнцями” і — назовемо умовно так — пропрезидентськими силами я не бачу. На жаль, аналізу програм імовірних головних претендентів ми не почули.

Подальший розвиток ситуації з виборами Президента визначатиметься, на мою думку, наступними чинниками:

- ❖ як буде вирішене питання про **можливу участь нинішнього Президента у виборах**. Особисто я, незалежно від того, який висновок зробить Конституційний Суд України, в те, що Л.Кучма знову балотуватиметься, не вірю;

- ❖ чи вистачить духу пропрезидентським силам у разі, якщо Л.Кучма не балотуватиметься, **зійтися на один, узгоджений кандидатурі** на президентський пост;

- ❖ чи буде здійснена реформа системи політичної влади, і чи наблизиться Україна в цьому аспекті до європейських стандартів, що відомими політичними силами пов'язується з переходом на **пропорційну систему виборів**.

Заради справедливості мушу сказати, що **не Президент Л.Кучма є ініціатором реформи**. Перший проект Закону про внесення змін до Конституції, на якому базуються всі наступні проекти, був розроблений ще в 1999р. мною, доопрацьований з С.Головатим, узгоджений з О.Морозом, П.Симоненком,

іншими депутатами. Більше двох років він не розглядався Конституційним Судом, аж поки Л.Кучма в серпні 2002р. не заявив про намір ініціювати проведення реформи.

Сьогодні є реальна загроза того, що проведення реформи буде зірване. Зокрема, через експлуатацію питання про виборчу систему. Чому і ким це робиться, думаю, зрозуміло всім.

У зв'язку з цим хотів би висловити свою особисту думку: **єдиного кандидата від так званої “четвірки” бути не може.** Ми шойно були свідками того, як О.Мороз закликав до проведення реформи системи політичної влади, а В.Ющенко говорив про “так звану політичну реформу”, обгрунтовуючи її неприйнятність. А хіба є дрібницею, як намагався представити справу Віктор Андрійович? Згадаймо також позицію в питанні про власність, Державний бюджет, відрядження українських військовослужбовців до Іраку, Ліберії, у ставленні до проекту Єдиного економічного простору та ін. Дуже різні сили у “четвірці”, різні в них політичні позиції, тому зійтися їм на одній кандидатурі буде дуже важко, практично неможливо.

Усе це й визначить характер передвиборної боротьби, яка буде — це вже сьогодні можна стверджувати — гострою, жорстокою і безкомпромісною.

Не можна ігнорувати й **ситуацію в економіці, соціальній сфері, цілком імовірно посилення протестних настроїв** у зв'язку з підвищенням цін на хліб, інші продукти харчування, ліки.

Чи можна гарантувати, що вибори 2004р. будуть чесними, прозорими, справді демократичними? — Надій на це в мене мало. Хіба на президентських виборах у США, парламентських виборах у Росії не використовувався так званий адміністративний ресурс?

Але ми повинні зробити максимум можливого для того, щоб **нейтралізувати дію цього “ресурсу”,** намагання влади нав'язати свою волю народу.

Потрібно, зокрема:

- ❖ прискорити прийняття виборчих законів і змін до чинних законодавчих актів, які створювали б надійніші гарантії чесних виборів;

- ❖ забезпечити ефективну дію положень нещодавно прийнятого Верховною Радою Закону “Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”.

Це безпосередньо стосується виборів. Згадаймо, зокрема, з якою “одностайністю” голосували на минулих виборах громадяни, які перебували в місцях позбавлення волі. Насторожують заяви ново-призначеного міністра внутрішніх справ про участь працівників правоохоронних органів у політичній діяльності. Пригадую, як в одному з військових містечок явка на вибори склала 100%, причому всі виборці проголосували однаково — зрозуміло як. На моє питання “Як могло таке трапитись?” тодішній міністр оборони задоволено заявив: “Це означає, що я щось можу...”. Потрібно зробити все для того, щоб на наступних виборах подібне було неможливим.

Я б не применшував можливості влади. Так, нинішня влада збанкрутіла, не підтримується переважною більшістю нашого народу. Але вона ще здатна диктувати свою волю. Щоб змінити цю владу, потрібні ще значні зусилля. Забезпечення прозорих, чесних і справедливих виборів — невідмінна умова цього.

Вважаю, що опозиційні сили, та й усі, хто прагне, щоб наступні вибори стали саме такими, мають об'єднати зусилля з тим, аби встановити дієвий тотальний контроль над процесом голосування та підрахунком голосів на кожній виборчій дільниці.

А головне — потрібно забезпечити здійснення реформи системи політичної влади, тобто прийняття Закону про внесення змін до Конституції. Я б не применшував значення того, що під тиском громадської думки Президент Л.Кучма змушений був відмовитися від багатьох своїх пропозицій, негативно сприйнятих суспільством (двопалатний парламент, одночасні вибори, теза про штучно створювану так звану “парламентську більшість” — а не коаліцію тощо). Пропозиції, визнані Конституційним Судом такими, що відповідають вимогам Конституції, є, на мій погляд, доброю основою для проведення реформи, просування України шляхом демократизації.

Стосовно виборів Президента Верховною Радою хочу сказати таке. У багатьох країнах Європи президенти обираються парламентом, і це не вважається недемократичним. Але на нинішньому етапі не можна не зважати на переважно негативне ставлення в нашому суспільстві до такого варіанта. Тому вибори Президента України у 2004р. (саме у 2004р.) мають бути проведені за тією ж системою, що й попередні, і Президент повинен бути обраний на п'ятирічний термін. Це моя особиста думка. Позицію ж нашої партії визначить її Центральний Комітет.

Слід враховувати й те, що розвиток політичної ситуації в нашій країні у зв'язку з виборами перебуватиме під пильним наглядом світової громадськості — європейських інституцій (ОБСЄ, ЄС), США, НАТО, інших організацій.

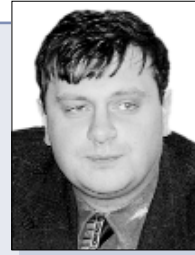
Нещодавно я мав зустріч з новим Послом США в Україні паном Дж.Гербстом, який однозначно дав зрозуміти, що Захід, насамперед Сполучені Штати, очікуватимуть на результати наших президентських виборів, на те, як буде вирішене питання про те, хто буде при владі в Україні після них. Стан демократії, рівень забезпечення прав і свобод людини, справедливий вибори, поряд із станом економіки та соціальної сфери, матимуть першорядне значення при вирішенні питання про членство України в ЄС. Ці ж проблеми, наголосив Посол, є визначальними і в ситуації стосовно членства в НАТО.

Я не хочу, щоб хтось диктував, як нам вести справи в нашій країні. Але пильна увага зарубіжної громадськості до процесів, що відбуваються в політичному житті України, до становища з правами людини, свободою слова, до того, чи буде забезпечене проведення наступних виборів у суворій відповідності з законом, — позитивний факт у такій ситуації. І цю обставину слід використати.

Можна сподіватися, що під час виборчої кампанії значна увага приділятиметься міжнародним проблемам, питанням зовнішньої і оборонної політики України. Відомо, як неоднозначно сприймаються в нашому суспільстві рішення про відрядження українських військовослужбовців до інших держав. У багатьох викликають стурбованість повідомлення про намір США перемістити свої військові бази на територію Польщі, Угорщини, Румунії — впритул до кордонів України, так само, як і зроблена в цих умовах заява міністра закордонних справ України К.Грищенка, який вітає розширення НАТО на схід. Не залишаються поза увагою громадськості України і процеси, що відбуваються в НАТО, ЄС: різні позиції членів Альянсу; проблеми, що виникли в ЄС у зв'язку з прийомом 10 нових членів; труднощі з розробкою Європейської Конституції; плани створення Європейських сил швидкого реагування та негативна реакція на це США. Зрозуміло, що все це вимагає чіткого визначення позиції України. Я категорично проти того, щоб зводити її до принижених умовлянь “якомога швидше прийміть в ЄС і НАТО”.

Окремого розгляду потребують відносини України з Росією. У контексті сьогодишнього обговорення можна сказати, що певний вплив на нашу виборчу кампанію справлять результати парламентських виборів, які шойно відбулися в Російській Федерації. Навряд чи слід сумніватися в тому, що все негативне з практики російських виборів буде використане в нас, тільки в ще більш спотвореному варіанті. І до цього ми повинні бути готовими.

Не могу не сказати і про численні акції (типу “громадських форумів на підтримку реформи”), що організовуються президентською Адміністрацією. У більшості випадків людей примушують бути статистами при “обговоренні” документів, яких вони в очі не бачили, підтримувати те, про що вони не мають жодного уявлення. Ця практика, запозичена з недавнього минулого й така, що негативно сприймалася й тоді, свідчить про те, як багато у владних структурах людей, що, як горезвісні Бурбони, нічому не навчилися і нічого не забули. Прикро... На жаль, такими ми є.

ВИБОРИ МАЮТЬ АКТИВІЗУВАТИ СУСПІЛЬНУ ДИСКУСІЮ

Олександр ЛИТВИНЕНКО,
заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

З виступів політичних діячів — учасників цього засідання — зрозуміло, що вибір варіанта виборчих стратегій уже фактично здійснений. Провідні політичні сили, як ми, на жаль, почули, обирають конфронтаційний підхід. Одні засвідчили це яскравими виступами, інші — промовистою відсутністю на заході. І тут виникає надзвичайно складне і відповідальне завдання для нас — експертів і водночас державних службовців (з огляду на подвійний статус нашого інституту): мінімізувати негативні наслідки можливого політичного зіткнення і зробити все, щоб вибори 2004р. і виборча кампанія загалом стали справжнім кроком України на шляху до демократії, до втілення європейських демократичних стандартів.

По-перше, мусимо зауважити, що вибори відбудуться в дуже негативному політичному контексті, що визначається тими конфліктними, дестабілізуючими подіями, які відбулися у Грузії, зараз тривають у Молдові. Досить несприятливе тло створюють і останні вибори в Росії. Неприємна ситуація, що склалася у Литві, доводить реальну слабкість демократичних інститутів навіть у тій пострадянській країні, яка пройшла найбільший шлях до консолідації демократичного режиму.

По-друге, надзвичайно важливим завданням для державної влади, неурядових організацій та українського суспільства є забезпечення чіткого й відповідального дотримання чинного, хай і недосконалого, законодавства. І тут, безумовно, надзвичайну допомогу Україні можуть надати міжнародні, насамперед європейські організації, що могли б проконтролювати хід як голосування, так і виборчої кампанії загалом, взяти активну участь у забезпеченні чесності, відкритості та демократичності президентських виборів 2004р.

Хочу ще раз наголосити: важливо не хто переможе на виборах (хоча значення цього не слід применшувати), а насамперед те, *наскільки виборча кампанія загалом відповідатиме європейським демократичним стандартам.*

У демократичному суспільстві вибори, крім забезпечення пакту еліт, вибору конкретної команди і легітимації влади, мають ще одну функцію: вони активізують суспільну дискусію, яка поки що в Україні не відбувається. Однак мені здається, що подібні круглі столи, дії аналітичних центрів (зокрема неурядових) взагалі, зможуть допомогти — нав'язати політикам з боку інституцій як третього сектору, так і державної влади змістовну дискусію навколо актуальних питань суспільного розвитку.

Про що йдеться? Зараз дуже активно обговорюється проблема політичної реформи, але часто її зводять до перерозподілу повноважень вищих органів державної влади (іноді згадуючи місцеве самоврядування) та до необхідності внесення відповідних змін до Конституції. Проте поза суспільною дискусією залишаються такі справді важливі проблеми, як адміністративна реформа,

що має змінити наш державний апарат. Необхідною є судова реформа, що наголошується в матеріалах Центру Разумкова, однак змістовна дискусія на цю тему ще не відбулася. Надзвичайно складною є проблема реформи правоохоронних органів і спецслужб, а також соціальної сфери — охорони здоров'я, вищої освіти. Перелік можна продовжити.

І мені здається, що важливим, можливо, провідним завданням третього сектору, аналітичної, експертної спільноти, є формулювання запиту до політиків, стимулювання їх до обговорення цих суспільно важливих проблем. ■

ПОДДЕРЖКА ЗАПАДА МОЖЕТ БЫТЬ РЕШАЮЩЕЙ ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ СВОБОДНЫХ ВЫБОРОВ

Владимир МАЛИНКОВИЧ,
директор украинского отделения
Международного института
гуманитарно-политических
исследований*

Хотел бы остановиться на следующих вопросах. **Первый:** связь президентских выборов с политической реформой. В ближайшее время, вероятно, будет принят избирательный закон, и от того, каким он будет, зависят условия президентских выборов.

Меня удивляет абсолютно неконструктивная позиция “Нашей Украины” и ее лидера, который в интервью телеканалу “Киев” говорит о том, что нам нужны и пропорциональные выборы, и Правительство, ответственное перед партиями, и реформа на местах. А сегодня заявляет, что все это — всего лишь политический ход. Мне кажется, от того, какую позицию займет в данном случае “Наша Украина”, и будет зависеть, кто и с чем придет на президентские выборы.

Например, если политическая реформа (или хотя бы ее первая часть) будет последовательно проведена, то я сомневаюсь, что такой опасный для демократов кандидат, как В.Янукович захочет рваться к президентскому креслу. Куда интересней ему будет

руководить исполнительной властью в качестве премьера. Вполне подходящими на президентскую должность тогда могут быть Л.Кравчук, В.Литвин и т.д. — поскольку при измененной системе власти Президент не будет иметь возможности влиять на экономические процессы.

У меня такое впечатление, что в “Нашей Украине” не очень внимательно читали законопроект №4105, ибо иначе нельзя не заметить, что пункт второй Заключительных положений предусматривает пропорциональные выборы в едином многомандатном округе. За это, думаю, надо держаться. В то же время, безусловно, необходимо отказаться от пункта об избрании Президента Парламентом, и здесь очень важна позиция коммунистов. Я не уверен, что КПУ согласится на всенародные выборы Президента в 2004г. на предусмотренный действующей Конституцией срок пять лет.

Если “Наша Украина” определит свою позицию по конституционной реформе (естественно, отказавшись от изменения статьи 103 Конституции, предусматривающей сейчас прямые всенародные выборы Президента), то законопроект станет лучше. Таким образом удастся преодолеть сопротивление радикальных мажоритарщиков (30-50 человек), тормозящих проведение реформы в демократическом направлении. Если же “Наша Украина” отойдет в сторону, мажоритарщики смогут что-то выторговать для себя или же поддержать положение о выборах Президента Парламентом. Поэтому нельзя забывать о политической реформе, и уже сегодня надо выступить с конструктивной позицией всем сторонам, в т.ч. и коммунистам, и А.Морозу.

Второй вопрос: так ли уж необходимо оппозиции идти на выборы с единым кандидатом? Я считаю, что это нереально. Коммунисты не пойдут “под Ющенко”, а скорее пойдут “под власть”.

Мне кажется, разумнее было бы, если бы оппозиция договорилась о следующем: в первом туре выступаем самостоятельно, левым и правым блоком; во втором — если левый блок проигрывает, он поддерживает Ющенко, чей выход во второй тур ни у кого не вызывает сомнений.

Но, если в левом блоке объединятся социалисты, коммунисты, “экологи” и те социал-либералы, которые ориентируются на антисоветскую интеллигенцию (но левой ориентации), то это может быть достаточно сильный блок, способный остановить кандидата от антидемократических сил.

Однако, таким образом, во втором туре мы можем получить картинку “Ющенко против Мороза”. Для Украины очень красивая, по-моему, картинка.

Третий вопрос: контроль процесса выборов. Все видят, что власть использует коммунистов в качестве силы, через которую можно нападать на Запад: мол, мы не хотим давить на Запад, а коммунисты — пусть давят. Мне кажется, у Запада есть все основания, даже юридические, помогать утверждению свободы слова в Украине и проведению свободных выборов. Ибо Украина — член Совета Европы, она подписала Хельсинкский заключительный акт, содержащий и “гуманитарную корзину”. Думаю, поддержка Запада

* Друкується мовою, якою послуговувався доповідач.

может быть решающей. Кажется интересным то, насколько экзит-полл оправдал себя в России. По сути, почти полное совпадение всех цифр. Если у нас будут хорошо подготовлены не один, а несколько экзит-поллов — а для этого нужны средства — то у нас будет действительно контроль результатов процесса голосования.

Этого, естественно, мало. Для демократических выборов необходима свобода СМИ в предвыборный период, а для этого крайне важно, чтобы Европа помогла создать если не общественное телевидение, то хотя бы дискуссионную программу, посвященную выборам, в которой были бы представлены различные политические силы, и которая, как минимум, дистанцировалась бы от власти. Думаю, что Европа вправе на этом настаивать. Очевидно, что Запад не должен поддерживать того или иного кандидата (пусть это будет даже В.Ющенко), однако он может способствовать прозрачности выборов.

Мы видим, что такое авторитарный режим на постсоветском пространстве. Это режим, ориентирующийся на жесткую вертикаль власти, которая может навязать народу практически все, что захочет. Сегодня в России политические “заморозки”, и мы должны сделать соответствующие выводы: нельзя, во-первых, развивать тенденции авторитаризма; во-вторых, не нужно делать акценты на национализме. По результатам выборов в России мы видим, что национализм, который В.Путин протаскивал вместе со своей идеологией в Парламент в колоссальном объеме, опасен как для других государств, так и для самой России. А в нашем случае — для Украины. Это крах либерализма и европейских ценностей.

И последнее: никоим образом нельзя, основываясь на результатах выборов в России, разыгрывать антирусскую карту в Украине. Ведь проблема русских в Украине, языка и т.д. — это наша, украинская проблема, а не вопрос российско-украинских отношений. Мы должны очень осторожно относиться к самодержавной власти в России, выбрать один вектор движения — в Европу, но при этом помнить, что Россия — это не только самодержавная власть. Это и Чаадаев, и декабристы, и Герцен, и либеральная интеллигенция, которая поддержала антисталинскую перестройку при Хрущеве, защитила демократию в 1991г., без чего не было бы независимости Украины. Да, сегодня в России политическая зима, но весна не за горами. ■

**МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ ЗАЛЕЖИТЬ
ВІД УСІХ НАС**

Олександр МОРОЗ,
народний депутат України,
голова Соціалістичної партії України

Питання, порушені сьогодні на круглому столі, є надзвичайно важливими, гострими, на часі. І якщо говорити про виклики, що постали напередодні президентських виборів перед українським політикумом і громадськістю, і які обов'язково треба врахувати, то я сформулював би їх приблизно в такій послідовності.

Перший і головний виклик — це небезпека втрати української державності за умови збереження нинішньої системи влади. Другий: збереження кланово-кримінального характеру влади. Третій: адмінресурс як форма консервації та поглиблення нинішнього стану справ у країні. Цей злочинний інструмент уже давно вийшов за межі лише виборчих технологій. І нарешті, четвертий — це намагання змінити спосіб обрання Президента, що є по суті однією із форм збереження існуючої системи влади.

Саме до цих питань хотів би привернути увагу.

Проте спочатку — кілька слів про проблему різних форм політичного правління, політичного устрою держави. Складається традиція, коли йдеться про політичну реформу в Україні, апелювати до зарубіжного досвіду. На мій погляд, не варто абсолютизувати зарубіжний досвід. У суспільних процесах прямих аналогій не буває. Кожне суспільство складається з конкретних структур і конкретних особистостей і кожне розвивається у власний, унікальний спосіб. Проблема полягає в іншому: в жодній розвинутій країні, до досвіду яких апелюють, не могло б статися того, що сталося у нас: Конституційний Суд сумнівається в тому, що Президент, який обіймає цю посаду ще з 1994р. та був переобраний у 1999р., вже двічі обирався на цю посаду. Тому Суд звертається до різноманітних юридичних установ, у т.ч. державних, де знаходяться пояснення, що вибори у 2004р. для нашого Президента — ще не третій термін. Такі дипломовані “фахівці”, які лакействують перед нинішньою владою, повністю дискредитували звання вченого. І я гадаю, що зміна системи влади допоможе вирішити і питання відновлення авторитету науковців.

Повертаючись до названих вище викликів. Чи є і якими є засоби їх подолання?

Перше. Треба внести зміни до Конституції України. У цьому напрямі мною проведена серйозна робота: я підготував компромісний проект змін до Конституції, стосовно яких отримані висновки Конституційного Суду. Зазначу, що Конституційний Суд умисно зволікав з відповідями на елементарні питання — щоб створити ситуацію цейтноту для голосування Парламентом з цього принципово важливого питання внесення змін до Конституції. Заява С.Гавриша як координатора більшості про те, що скоро відбудеться

голосування того чи іншого проекту, дає підстави для висновку, що голосування все ж буде. І обрання С.Гавриша співголовою Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради з опрацювання проектів законів про внесення змін до Конституції України, на мій погляд, не несе загрози для роботи Комісії. Під час нашої зустрічі я ознайомив С.Гавриша з напрацьованим компромісним варіантом. Хочу підтвердити, що в ньому збережені всі позитивні позиції як варіанту більшості, так і варіанту опозиції. Але в ньому немає і згадки про вибори Президента Парламентом. Я вважаю, що це — нісенітниця, яку придумали в Адміністрації Президента, і ми не повинні зараз на це погоджуватися.

Звичайно, ми можемо передбачити варіант обрання Президента Парламентом — але лише після того, як в Україні утвердяться демократичні традиції, які ми зобов'язані створити. Тому, якщо така зміна буде внесена до Конституції, то в перехідних положеннях необхідно зазначити, що ця норма набуває чинності після 2010р., коли вже дві каденції поспіль Парламент буде обиратися на пропорційній основі, коли (можна сподіватися) буде подоланий адміністративний ресурс, знищена корупція, взаємини в державі набудуть цивілізованих форм, а всі ЗМІ не належатимуть одній “сім’ї”.

У контексті підготовки змін до Конституції всім опозиційним партіям треба нейтралізувати спроби влади, яка через так званий громадський форум намагається знайти якийсь паліатив або квазі-юридичне рішення шляхів прийняття змін до Конституції. Про це не можна спокійно говорити. Зловживання “темниками” перевищило будь-які межі. Дійшло до абсурду: кожна область на основі “темників” із центру — з Києва — розробляє “темники” для своїх адміністрацій про те, як готувати так звані “громадські” форуми.

Як приклад можна навести житомирський варіант “темника”, де розписується, як, кого, в якій кількості запрошувати. Далі застереження — жодних політичних партій! А потім, як протиріччя зазначено: “від лівих — не більше 10%”. Тим часом, у Житомирській області лише комуністи і соціалісти отримали понад половину голосів. Тому постає питання — хто ж збирається на “громадських” форумах? І яку модель парламентської форми

правління буде підтримано? Зовні все ніби привабливо, але далі надаються пояснення до норм проекту закону, який подав С.Гавриш, що стосуються обрання Президента Парламентом, подовження повноважень його нинішнього складу на один рік (цього не мають права вирішувати нинішні депутати, оскільки вони обиралися на іншій основі, за іншим законом і за іншою Конституцією), хабар для суддів Конституційного Суду — положення про те, що вони можуть залишатися у складі Суду до досягнення ними 70 років і т.ін.

А люди (я переконаний, що з них 97% не читали проекту цих змін до Конституції, як і самої Конституції) — прийдуть і проголосують, бо вони керуються вказівкою начальника. Після цього знайдуть ще таких “вчених”, як в Інституті держави і права, які скажуть: громадський форум вище, ніж Верховна Рада, тому давайте будемо вважати, що він уже ухвалив зміни до Конституції. Президент, звичайно, обуриться такому підходу, як завжди, але скаже: “Ну що я зроблю, воля народу така”.

Щоб такого не сталося, представники опозиційних політичних партій мають ходити на ці форуми, доносити до людей інформацію про реальний стан справ і попереджати чиновників, залежних від нинішньої влади, про те, що вони за злочин, який чинять нині, відповідатимуть. Кара буде невідвратною. І тому хай вони краще або утримаються від голосування, або не підуть на форум, — захворіють, наприклад, вони вміють це робити.

Друге. Я глибоко переконаний, що за будь-яких обставин — чи будуть внесені зміни до Конституції, чи ні, якщо будуть, то які саме — від “четвірки” на президентських виборах має бути один кандидат. Соціалістична партія України (СПУ) готова підтримати будь-кого, але одного від чотирьох політичних сил. Інші варіанти — “трійки”, “двійки” і т.ін., є сумнівними за наслідками; це буде звичайне маніпулювання суспільною думкою і нагадуватиме президентські вибори у 1999р. Тому треба — розумію, що це найважче — домовитися В.Ющенку і П.Симоненку. Сьогодні саме перед ними стоїть це завдання. Інакше й надалі кримінал керуватиме державою, і в Донецьку це особливо проявилось. Сьогодні навіть людина з великими погонями лише мовчки втирається, коли їй в очі плює чистий кримінал, бо знає, хто в країні хазяїн. Думаю, що далі нам гратися нічого, і треба відверто говорити про ці речі. Можливо, треба домовитися про певну “третю” кандидатуру — і здобути перемогу. Не вважайте це фантастикою. Колись не можна було уявити, що різні політичні сили вийдуть на площу разом, і не посваряться між собою.

Третє — Закон “Про вибори на пропорційній основі”. СПУ підготує пропозиції з цього приводу. У нас є чітка аргументація, чому це треба робити. Зрештою, це було б зрозумілим для суспільства, позиціювало б владу й опозицію, і людям було б простіше обирати. Є чітка зрозуміла схема: якщо в бюлетені немає прізвища — це пропорційна основа, якщо є — мажоритарна. І не треба дурити людей з так званим європейським досвідом. На пропорційній основі мають проводитися і вибори до органів місцевого самоврядування. Якщо ми цього не зробимо — не зможемо подолати адміністративного ресурсу. Кожного місцевого лідера ми повинні змусити задуматися про те, де він буде згодом — адже

потрапити до влади він зможе лише в тому випадку, якщо не заважатиме нормальним демократичним виборам.

Що ж ми сьогодні маємо, і як працює адміністративний ресурс? Як повідомили ЗМІ, минулого тижня я зустрічався у Вашингтоні з М.Мельниченком. Тому я маю розповідати, про що ми говорили. Наведу два сюжети із записів М.Мельниченка про використання адміністративного ресурсу. Розмова йде між Президентом і губернатором Донецької області В.Януковичем — на той час губернатором — десь через два дні після першого туру голосування у 1999р. Президент вичитує його за те, що у Донецькій області за О.Мороза проголосували 6% виборців. Я не використовуватиму президентську лексику, він, як завжди, делікатно висловлювався. А В.Янукович йому відповідає: *“Леонид Данилович, 6% — это же лучше, чем 14% на самом деле”*. Логіка губернатора була переконливою, і тему вичерпали.

Другий сюжет. Керівники Одеської області Р.Боделан і С.Гриневецький доповідають про те, як проходили вибори у них. Вони захоплені тим, що виконали завдання Президента. І Сергій Рафаїлович говорить: *“У нас є військова частина, так там майор зібрав особовий склад і пояснив, як треба голосувати: “У нас Президент — Кучма. Дивіться, у бюлетені написано — Л.Кучма, а проти нього — клітинка. От якщо ви “за” Президента, ставите в цій клітинці плюс, якщо “проти” — мінус”. Коли хтось із військових згадав, що у законі написано, що будь-яка позначка означає “за”, майор каже: “Я вам ще раз пояснюю. Наш Президент — Кучма. У бюлетені написано “Кучма”, клітинка поряд, якщо “за” — плюс, якщо “проти” — мінус. Ясно?” “Ясно”. Закінчили інструктаж. Каже, на другий день — 100% — всі проголосували за Леоніда Даниловича. Сміх, задоволення, звичайно, і Президент каже: “Так що, майор це зробив? Треба йому дати полковника”*.

Про що тут ще можна говорити? Це ж доказ “демократії” в Україні.

Четверте. Треба обов’язково змінити Закон про Центральну виборчу комісію. Разом зі своїми колегами ми внесли відповідний проект змін, в якому йдеться про те, що Президент вносить кандидатури до складу ЦВК, виходячи з пропорційного політичного складу Парламенту. Це ж стосується дільничних та інших комісій. Так має бути. Бо інакше ми просто одержимо

команду, яка виконуватиме вказівки Президента і робитиме так, як раніше. Не зупинятимусь на деталях, але наша партія не мала б представництва у Парламенті нинішнього складу, якби в мене не відбулася делікатна розмова з М.Рябцем у той час, коли підраховувалися голоси. Тоді за даними екзит-полу ми мали 9,6% за партійними списками, а ЦВК нас “виводила” на 3,9%. Я пояснив, що буде наслідком, якщо М.Рябець і надалі буде вдаватися до фальсифікацій. У результаті, натяк на демократію був збережений. Тому ще раз підкреслюю: зміни до Закону про ЦВК — обов’язкова умова, щоб змінити ситуацію взагалі.

І нарешті, треба припинити маніпулювання рейтингами. Це стосується, в першу чергу, влади. Але це стосується, на превеликий жаль, і представників опозиції. Не треба розігрувати схем, які були у 1998, 1999, 2002рр. Пригадайте: за всіма рейтингами, в усіх тих кампаніях наша партія мала завжди у два-три рази нижчі показники, ніж фактично під час виборів. То яка ж ціна тим дослідженням? Коли наші соціологи за першоджерелами аналізують рейтингові позиції, котрі тепер публікуються, виявляється, що і сьогодні продовжується те саме. Не треба до того вдаватися. Краще довіряти соціології Служби безпеки України, вона більш-менш об’єктивна. Крім того, варто менше друкувати те, що сумнівне за змістом.

Майбутнє країни, зрештою, залежить від усіх нас. Кожен, хто хоче жити в демократичній, цивілізованій державі, має боротися всіма можливими засобами з тим, щоб злодійство, брехня не були домінантами у житті нашого суспільства. ■

РОБИТЬСЯ ВСЕ, ЩОБ ЗІРВАТИ ВИБОРИ

Іван ПЛЮЩ,
народний депутат України

Хочу зупинитися на кількох питаннях, про які тут уже йшлося.

Перше. Сьогодні ми говоримо про вибори Президента України. А хто сказав, що вибори будуть? Про це не йдеться в жодному з проектів закону про зміни до Конституції, хоча Президент постійно декларує та підкреслює, що він підтримує саме всенародні вибори і саме в жовтні 2004р.

Я, як законослухняний народний депутат і громадянин, який хоче і реформи, і виборів, у встановленому законом і Регламентом Верховної Ради порядку подав проект Постанови Верховної Ради про призначення чергових виборів Президента на неділю, 31 жовтня 2004р. Коментуючи проект, голова Верховної Ради, сказав, що, на його думку, “це постанова про те, що риба має плавати у воді”. Але чому ж ми воду зливаємо, щоб риба не плавала? У Законі “Про вибори Президента України” сказано, що Постанова Верховної Ради про призначення дати виборів приймається не пізніше, ніж за шість місяців до виборів, — але не зазначено, що не можна

прийняти її раніше. Особливо тоді, коли в суспільстві точиться тривала непотрібна дискусія навколо того, якими будуть вибори, коли вони будуть, кого обиратимуть і т.ін.

У вересні координатор парламентської більшості С.Гавриш сказав: якщо більшість не визначиться з єдиним кандидатом до середини жовтня, то перспектив у неї немає. Тепер С.Гавриш з більшістю, очевидно, “визначився”. Вже середина грудня, єдиного кандидата немає, але сьогодні думають не про нього, а про те, як провести вибори Президента Парламентом.

Друге. Чому на сьогоднішньому Круглому столі (як і на Круглому столі з питань політичної еліти) немає представників провладних політичних сил? У презентації доповіді було сказано: головне — нейтралізувати негативні чинники, які впливають на результати виборів. Я теж вважаю, що це головне, але бажано було б почути авторів, які розробляють і використовують ці чинники. Саме ті, хто забезпечує можливість використання негативних чинників, ігнорують такі зустрічі.

На вимогу опозиційних фракцій і громадськості ми звернулися до Президента з пропозицією провести загальнонаціональний круглий стіл із цих проблем. Президент сказав: “Я — за це”. Чекаємо на його остаточне рішення з цього питання.

Третє. Багато хто каже: виклик перший — це вибори, виклик другий — реформа. На мою думку, це один виклик — і вибори, і реформа.

Я був певним чином причетний до законопроекту про зміни до Конституції України, розробленого свого часу Г.Крючковим. Я довів до відома Президента, що такий проект існує, і просив його прийняти П.Симоненка, який мав би цей проект презентувати. Не маю часу, щоб зараз розповісти про реакцію і самого Л.Кучми, і його команди. Тут говорилося про те, що Президент у серпні 2002р. “дозрів” нарешті до реформи — але ж він “дозрів” до зовсім іншої реформи, ніж та, що передбачалася законопроектом Г.Крючкова. І саме ця, інша реформа була внесена у травні 2003р. на всенародне обговорення. Коли я запитав голову Верховної Ради, що нам подали: пропозицію Президента до проекту закону чи це щось інше, — і чи є це законодавчою ініціативою, яка має право на першочерговий розгляд, голова відповів, що, на його думку, це “пропозиції щодо проблеми”. А вже в серпні 2003р. з’явився проект П.Симоненка-В.Медведчука, з яким погодився Президент. Це треба чітко зрозуміти. Тому я й зараз не знаю, хто за яку реформу...

Виступаючи у Верховній Раді, коли обговорювалися травневі пропозиції Президента, я сказав, що не найкраще знаю Президента, але й не найгірше. Тому я глибоко перекоаний, що йому жодні реформи не потрібні. Йому потрібні такі “реформи”, щоб законсервувати нинішню владу. А це можна зробити лише силовими методами.

Якщо реформи потрібні нам, то слід було б у Верховній Раді опрацювати і подати Президенту проект закону, який би він або підписав, або ні. Що зроблено? А нічого — від часу обговорення і по сьогодні. Лише нещодавно створена комісія, яка розглядатиме всі три законопроекти, щоб напрацювати один, але, думаю, ця комісія розпадеться.

Четверте — про шляхи забезпечення чесних і прозорих виборів. Ми 16 липня 1990р. задекларували, що будемо демократичну правову державу. Це означає, що шляхи і рамки одні — закони і Конституція. Але давайте говорити відверто: для нинішньої влади закони не писані. Останнє свідчення того — зрив у Донецьку з’їзду “Нашої України” — найбільшої політичної сили, яка на виборах у 2002р. отримала голоси чверті виборців і створила найчисельнішу в Парламенті фракцію. І це була лише репетиція. Гарант Конституції, Президент Л.Кучма, прокоментував: “Ну, подумалися, де проводити з’їзд”. Але ж Конституція передбачає, що місце проведення з’їзду, не кажучи вже про зміст питань, які на ньому розглядаються, — це виключне право самої політичної сили. А гарант Конституції повинен забезпечити це право. Після подій у Донецьку я запитав дуже маститого силовика: “Ви усвідомлюєте, що проводили репетицію, нехтуючи закони і мораль, розумієте, що не вдається силою сформувати чи законсервувати владу. І не виключено, що ви будете звітувати про ці події і свою роль у них?” У відповідь була посмішка, і цим було сказано все.

Розумію того силовика, якого запитав у Донецьку: “Як Вам не соромно, що Вас так підставили?” А він каже: “Я цьому чоловікові нещодавно наручники надягав, а сьогодні він мною командує”. Таке у нас право...

Сьогодні справедливо говорили про Центральну виборчу комісію (ЦВК). Президент сказав, що він проти того, щоб формувати ЦВК з представників політичних партій, і що “не треба перетворювати її на політичний клуб”. Відразу ж і голова ЦВК М.Рябець зібрав прес-конференцію і сказав: “Я підтримую пропозицію Президента про те, що ЦВК не може складатися з представників політичних партій”. До неї, мовляв, мають увійти справжні професіонали. Це перегукується з глибокодумними твердженнями про те, що всі наші біди — в гуманітарній сфері: не вдається підняти рейтинг Президента, бо немає вищого навчального закладу, що готував би професійних соціологів...

Тому я хочу запитати: як знайти справжніх професіоналів для ЦВК? Як сьогодні опозиція, маючи 204-205 голосів, може прийняти такі закони, які б виконувалися і забезпечували чесні та прозорі вибори?

Наведу приклад із Земельним кодексом України, який є вагомим складовою економічних реформ. Минуло майже два роки з моменту його прийняття, але жоден з 36-40 законів, що мали б забезпечити його виконання, не лише не прийнятий, але й не винесений на розгляд. Де ж “першочергове подання”? Чи, може, немає кому його подавати? Колись Центральний Комітет партії нараховував 170 відповідальних працівників. Сьогодні у двох приміщеннях на Банковій сидять близько двох тисяч працівників, і нікому проект закону написати...

Звернемося до Закону про вибори. Одна з передумов відповідальності влади — це пропорційна система виборів. Переконливе свідчення цього — останні вибори в Росії, де до Державної Думи обрані представники чотирьох партій. А які вибори пропонуються в Україні? Адміністрація Президента готує пропозицію про розмежування функцій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. На останніх мають покласти всю відповідальність, а адміністрації їх лише контролюватимуть. Коли нам кажуть, що найголовніше — зробити владу відповідальною перед народом, то для цього її треба обирати знизу догори. А коли в проекті передбачається, що голови обласних та районних державних адміністрацій призначатимуться, нехай уже не Президентом, а прем'єром, то про жодну відповідальність не може бути мови. Хіба ці керівники будуть підзвітні та підконтрольні народу?

Тому я переконаний: робиться все, щоб зірвати вибори. А якщо не вдасться, то зробити вибори такими, щоб їх запам'ятали на все життя.

І останнє. Думаю, ми повинні подякувати іноземним спостерігачам ОБСЄ, Ради Європи та інших інституцій за те, що вони обіцяють ретельно стежити за виборчим процесом у нашій країні. ■

ПОТРІБНІ ГАРАНТІЇ...

Ігор ПОПОВ,
голова правління
Комітету виборців України

Не зупиняючись докладно на питаннях порушень виборчого законодавства та засобах протидії адмінресурсу, хочу запевнити, що ми можемо професійно здійснювати програми і просвітницькі, і моніторингу виборів, і паралельного підрахунку голосів — і ми будемо це робити. “Вимірювати температуру” ми вміємо дуже добре: спостерігачі Комітету виборців України (КВУ) працювали і в Україні, і в СНД.

Однак боюся, що навіть зробивши все це, ми за рік зберемося в цій залі та знову говоритимемо про те, якою “брудною” була кампанія, опозиція жалітиметься, як у неї вкрали перемогу — тобто

повторюватимемо все те, про що йдеться протягом останніх п'яти-семи років.

Хотілося б поговорити про інше: звідки в нас беруться ці порушення? Чому на захід від українського кордону ніхто не думає про застосування “брудних” технологій і фальсифікацію, а на схід — лише про це мова (і там, повірте, ситуація набагато гірша, ніж у нас)? На мою думку, головний чинник — це наявність політичної волі та відповідних розпоряджень з найвищих кабінетів держави про те, що робити і чого не робити під час виборів. Думаю, остаточні рішення, що прямо вплинуть на виборчий процес в Україні, сьогодні ще не прийняті.

По-перше, не прийняте рішення, чи проводити вибори — прямі, всенародні, 31 жовтня 2004р. І на позитивне рішення цього питання зараз ще можна і треба впливати. Намагання запровадити вибори Президента Парламентом — це просто декому дозволили погратися: “Спробуй, якщо вийде — добре, ні — придумаємо щось інше”.

По-друге, ще не прийняте рішення, чи використовувати “брудні” технології і якою мірою їх використовувати. Сценарії розробляються, але політичної волі на їх реалізацію ще немає.

По-третє, рішення, що буде прийняте набагато пізніше: про фальсифікацію чи не фальсифікацію результатів голосування. Зі свого досвіду мушу сказати, що протягом багатьох років у нас майже не було фальсифікації, у кожному разі — на національному рівні. На місцевому — були факти зміни цифр у протоколах. У наших східних сусідів таке, на жаль, траплялося часто (це й відрізняє нас від східної деспотії). Проте сьогодні ми розглядаємо і небезпеку фальсифікації. До цього теж треба готуватися і водночас — впливати на виборчий процес у такий спосіб, щоб до рішення про фальсифікацію його результатів не дійшло. У березні 2002р. влада таке рішення не прийняла — і саме тому блок “За Єдину Україну!” не отримав 40% голосів, як планувалося ще в лютому, а окремі опозиційні партії увійшли до Парламенту. Країні засоби були напеготові, але не надійшов політичний наказ їх застосувати.

Впливати на процес прийняття зазначених рішень — це наша з вами робота, яку треба вести вже зараз. Це завдання для ЗМІ, міжнародного співтовариства, опозиції, українських громадських організацій.

Як впливати? Насамперед, треба поставити себе на місце тих, хто приймає ці рішення. Це, по-перше, наш єдиний “центр сили” — одна особа. По-друге, політичні еліти: вхожі до головного кабінету, ті, хто формує рішення першої особи, і звичайно, дотичні еліти — ті, хто впливає на громадську думку та думку “вхожих”.

Що їм потрібно? Думаю, та й усім зрозуміло, що їм потрібні гарантії — гарантії Президенту, сім’ї, фінансовим групам. Гарантії особистої свободи, захисту капіталів і власності від конфіскації та реприватизації. Мене дивує, чому про це ніхто не говорить ні публічно, ні кулуарно, і чому про це мало йшлося під час “касетного скандалу”. Якби про це ясно говорилося, якби вносився відповідний законопроект, де гарантії були б чітко розписані, то, можливо, все закінчилося б інакше.

Хотілося б порадити справжнім політичним елітам сформулювати такі пропозиції, знайти тих, хто буде “гарантами” цих гарантій. Можливо, запросити представників американського, російського урядів, можливо, С.Берлусконі, інших осіб, яким би довіряли обидві сторони, і провести закриту зустріч, де домовитися про те, що станеться, якщо 31 жовтня відбудуться чесні вибори і переможе не “наступник”? Можливо, після цього політична воля керівництва країни стосовно проведення виборів буде набагато сприятливішою з точки зору суспільних інтересів... ■

**Є ЗАСОБИ ЕФЕКТИВНІШІ,
НІЖ “БРУДНІ” ТЕХНОЛОГІЇ**

Ігор СОБОЛЄВ,
експерт Міжнародного центру
перспективних досліджень

Ми так багато говоримо про недоліки сучасної ситуації, що складається враження, ніби масштабне використання “брудних” технологій є невідворотним. Думаю, це не так. Опозиція, незацікавлена у використанні “брудних” технологій, об’єктивно має зараз дуже багато можливостей покращити ситуацію.

Лідери і представники опозиційних сил чомусь твердять: “Давайте почекаємо, поки отримаємо владу, і після цього використання “брудних” технологій припиниться саме собою”. На мою думку, це необгрунтована й небезпечна теза. **В усіх цивілізованих країнах опозиція існує не для того, щоб чекати на отримання влади. Вона існує для того, щоб вказувати на недоліки програм і рішень діючої влади та пропонувати ефективніші рішення — і тим доводити свою спроможність бути кращою владою.** На жаль, наша опозиція ці функції виконує лише частково. Чому політичною реформою з боку опозиції займається лише О.Мороз? Зараз до цього приєднався П.Симоненко, однак “Наша Україна” і Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) залишаються поза процесом. Тим часом, усі розуміють, що крім проблеми переходу від президентської до

парламентської моделі управління, існують проблеми діючої моделі, які можна і треба розв’язувати.

Опозиція твердить, що вона не набирає голосів, — згоден, однак такі проблеми має опозиція у будь-якій країні. Ефективність і сила опозиції полягають у тому, щоб не лише запропонувати найкраще рішення, але й пропагувати його, змусити владу відреагувати на нього і прийняти його. Правда, в Україні це не є звичним. Влада й опозиція не схильні слухати одна одну. Проте проаналізуємо ситуацію двох останніх років. Влада “запозичила”, причому досить ефективно, дуже багато пропозицій і гасел опозиції. Хто першим говорив про необхідність політичної реформи? Не В.Медведчук і не Л.Кучма. Хто тривалий час пропонував обрати ЄС єдиним вектором зовнішньої і внутрішньої політики України? Не діючий Президент... Отже, можна стверджувати, що навіть в українських умовах влада готова реагувати на ефективну пропозицію з боку опозиційних сил, якщо вони мають талант довести, що ця пропозиція є справді ефективною.

Думаю, що цей спосіб можна використати і для боротьби з “брудними” виборчими технологіями. **Опозиційні сили сконцентрувалися лише на створенні контртехнологій, наймі політтехнологів, які аналізуватимуть, до яких ще “брудних” засобів може вдатися влада та як їх нейтралізувати.** Це дуже неефективний шлях, хоча сказане не означає, що таку роботу не треба вести. Звичайно, вона важлива, як важлива і робота спостерігачів на виборах, і робота соціологів, які зможуть дати справжню картину того, як голосували українські громадяни. Але я маю на увазі інше. Завжди є два способи боротися зі злочинністю. Перший — ув’язнювати невинуватих злочинців, другий — показувати, що набагато краще жити нормальним життям. З кого українська влада може зараз брати приклад? З опозиції? Вибачте, але влада сьогодні каже: “Подивіться, дорогі українці, вони такі самі, як ми, тому, якщо вони отримають владу, нічого не зміниться”. І населення на це реагує, оскільки ні в кого немає 100% гарантії, що перемога тієї чи іншої команди на виборах обов’язково забезпечить покращання ситуації.

Якщо діюча опозиція не вміє бути ефективною опозицією зараз, то де гарантії того, що вона зуміє бути ефективною владою? І саме через це виникають розмови про те, що на нас чекає перерозподіл власності, що В.Ющенко не хоче політичної реформи, оскільки він схильний до авторитаризму. Зрозуміло, є багато аргументів проти цих звинувачень. Але питання *політики* — не обрання моральних чи неморальних людей. У політиці **треба говорити не про особистості, а про створення правил гри**, за яких автоматично виграватимуть найкращі, найморальніші, найавторитетніші. **Зараз, за рік до виборів, саме опозиція зобов'язана почати цю гру, нав'язати владі змагання ідей і пропозицій стосовно всіх важливих питань державної політики.**

Чому “Наша Україна” дистанціювалася від податкової реформи чи реформи системи соціального забезпечення, які, власне, були ініційовані В.Ющенком ще під час його прем'єрства? Чому БЮТ блокує будь-які пропозиції, що надходять від влади, навіть якщо вони можуть бути корисними для країни, коли пройдуть нормальний процес законотворчого втілення?

Я думаю, якщо опозиція зможе нав'язати владі змагання ідей, то влада обов'язково відреагує на нього — і тоді вага та роль “брудних” технологій на виборах автоматично будуть зменшені. Насправді люди, які зараз при владі, не є дурними. Коли вони побачать, що є ефективніші, ніж “брудні” технології, засоби боротьби з конкурентами, побачать, що конкуренти переграють їх саме за рахунок змагання ідей, тоді використання “брудних” технологій буде зменшуватися. І саме тоді Україна використає вибори для обрання демократичного шляху подальшого розвитку. ■

**ЗАПОРУКА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ
ВИБОРІВ — ЯКІСНЕ ВИБОРЧЕ
ЗАКОНОДАВСТВО**

Марина СТАВНІЙЧУК,
член Центральної виборчої комісії

Хочу акцентувати увагу на тому, що до початку виборчого процесу, відповідно до Конституції України та Закону “Про вибори Президента України” залишилося лише шість місяців.

Я навряд чи можу представляти тут Центральну виборчу комісію — не маю таких повноважень. Однак свою позицію хочу висловити.

Забезпечення законних і чесних виборів Президента України — справа загальносуспільна. Центральна виборча комісія (ЦВК) як державна інституція, на яку покладено повноваження з організації підготовки і проведення цих виборів, зацікавлена в їх законності, відкритості, демократичності принаймні не менше, ніж кандидати у Президенти та політичні сили, що їх представлятимуть. Мушу констатувати: попри певні досягнення, в Україні поки що немає системного підходу до формування виборчого законодавства, зокрема — законодавства про вибори Президента. Парламентарі, як правило, звертають увагу на якість виборчих законів лише безпосередньо перед початком виборчого процесу. В результаті — “маємо те, що маємо”...

Сьогодні можна відзначити два напрями підготовки до майбутніх президентських виборів. Перший — формування належного виборчого законодавства, другий — легітимація результату виборів.

Чинний Закон України “Про вибори Президента України” (далі — Закон), на мою думку, має ряд серйозних недоліків. Це, зокрема, наступні.

У частині передвиборної агітації. Відповідно до Закону (стаття 15, ч.6) проведення передвиборної агітації регулюється не його приписами, а відповідним положенням, яке приймає ЦВК. І яким би чином ЦВК не вирішила це питання з правової точки зору, — за нинішніх умов, все одно хтось із кандидатів і ЗМІ буде невдоволений. З іншого боку, відповідно до Конституції України (стаття 92) питання правового регулювання передвиборної агітації обов'язково має бути вирішене саме на законодавчому рівні. Це питання є дуже важливим для виборчого процесу, адже аналіз скарг і звернень, які надходили до Центральної та територіальних виборчих комісій на минулих президентських виборах, свідчить, що найбільша кількість скарг пов'язана саме з порядком ведення передвиборної агітації.

При цьому, хотілося б звернути увагу на ще одну проблему — більшість заборон, встановлених Законом, не мають підтвердження в частині встановлення відповідальності за їх порушення. Отже, розраховувати на застосування організаторами виборів, судами серйозних покарань до порушників законодавства про вибори не доводиться. Так, під час виборів доволі часто доводилося чути, що ЦВК не реагує на порушення. Повинна зазначити, що ЦВК завжди діє у тих межах і в той спосіб, які передбачені відповідним виборчим законом. Цю обставину повинні мати на увазі всі політичні сили, зацікавлені в кандидуванні своїх представників на майбутніх виборах.

Законодавець уже сьогодні повинен прогнозувати майбутній виборчий процес, коригуючи його насамперед належним правовим регулюванням, з урахуванням досвіду минулих виборчих кампаній і напрацьованих в Україні та міжнародних стандартів організації виборів. Відомо, що народні депутати України Ю.Ключковський і М.Катеринчук вносили законопроект, що передбачав нову редакцію Закону.

Є також подібний проект, розроблений народним депутатом М.Рудьковським. Крім того, народним депутатом М.Томенком внесений законопроект з пропозиціями змін Закону саме в частині передвиборної агітації. Я погоджуюся з М.Томенком у тому, що треба зробити лише дві речі, щоб передвиборна агітація була чесною і прозорою: *по-перше*, скасувати граничні обмеження розмірів виборчого фонду; *по-друге*, зробити абсолютно прозорим механізм фінансування виборчої кампанії кандидатів — інформувати громадян про те, звідки і скільки надходить коштів, як вони використовуються. Проте думаю, що це далека перспектива у нашому виборчому законодавстві. Треба бути реалістами — найближчим часом такого не станеться: у нашому законодавстві запроваджені не дозвільні, а регулюючі механізми, встановлюються обмеження тощо. До речі, ця тенденція спостерігається не лише в Україні: аналогічне законодавство діє у всіх країнах СНД. Тому найближча перспектива пов'язана з тим, щоб повною мірою належно врегулювати процедуру ведення передвиборної агітації.

Серйозним недоліком Закону є передбачений ним найдовший у Європі термін тривалості виборчого процесу — шість місяців. Це виснажлива для держави кампанія. На мою думку, резерв скорочення терміну виборчого процесу є. Зокрема — скасування інституту підписних листів. Можна зрозуміти парламентарів: усі політичні сили, які представлені в Парламенті та висуватимуть своїх кандидатів на президентських виборах, зацікавлені в тому, щоб якнайдовше вести передвиборну агітацію — а якщо відверто, то збір підписів виборців — це фактично агітація поза межами визначених Законом її термінів, оскільки просто неможливо збирати підписи і при цьому не розповідати людям про кандидата.

Сьогодні підписні листи не є необхідністю, адже побудувати бар'єр при реєстрації кандидатів під час виборчого процесу за допомогою цього інституту неможливо.

На попередніх президентських виборах ЦВК, після перевірки підписних листів, відмовила дев'яти претендентам на кандидування у Президенти. Верховний Суд України зобов'язав Комісію на підставі відповідних рішень зняти заборону на участь у виборах. У результаті, дев'ять кандидатів, які зареєструвалися за рішенням Верховного Суду, всі разом набрали лише 1,74% голосів виборців (проти всіх кандидатів проголосували 1,8%). Практика Верховного Суду України склалася таким чином, що, думаю, і на наступних виборах ми будемо спостерігати щось подібне. Підписні листи — це фікція, зайва трата часу, ресурсів під час загальнонаціональних виборчих кампаній. Цей інститут може бути справді ефективним лише на місцевих виборах. Отже, є всі підстави замінити інститут збору підписів на виборах Президента України інститутом грошової застави.

Удосконалення вимагає не лише чинний Закон України “Про вибори Президента України”, а й інші законодавчі акти, що регулюють правові відносини у сфері виборів. Зокрема, положення глави 30-Б Цивільного процесуального кодексу України, якими встановлений порядок оскарження порушень і розгляду цивільних справ у сфері виборів Президента України. Чого вартий лише колективний у складі 21 особи суб'єкт оскарження порушень...

ЦВК, як жоден інший орган у державі, зацікавлена в тому, щоб вибори відбувалися законно, чесно і прозоро — оскільки саме вона, зрештою, відповідатиме за будь-які порушення, навіть якщо така відповідальність не передбачена формально.

Тому наше професійне та спільне з організаціями громадянського суспільства завдання — легітимація результатів виборів. Наш власний досвід і досвід останніх парламентських виборів, наприклад, у Грузії, Росії, доводить, що для вирішення питання щодо легітимації виборів необхідно забезпечити відповідний кадровий потенціал для роботи в територіальних та дільничних виборчих комісіях, пропозиції до складу яких вносяться політичними партіями, їх виборчими блоками, а також кандидатами у Президенти України.

Крім того, має бути забезпечений громадський контроль над встановленням результатів виборів, тобто повинна бути проведена підготовка уповноважених і довірених осіб, спостерігачів на виборах.

Має бути належний контроль і над встановленням результатів голосування на виборчих дільницях, тому що думка, нібито ЦВК може міняти результати виборів на 10-12% — це примара і неправда. Результати голосування встановлюються насамперед на виборчих дільницях. Звертаюся до представників політичних партій, кандидати від яких братимуть участь у виборах, — сьогодні ці партії, політичні сили мають бути зацікавлені в тому, щоб підготувати майбутніх членів дільничних і територіальних виборчих комісій. В Україні, за чинним виборчим законом, утворюється близько 33 тис. дільничних виборчих комісій і 225 територіальних виборчих комісій. Отже, кожна політична сила має орієнтуватися на те, що лише у складі виборчих комісій повинен бути актив приблизно до 100-120 тис. осіб для реальної роботи, а не лише для контролю. Крім того, актуальним є питання підготовки спостерігачів на виборах. Мабуть, учасники Круглого столу звернули увагу на те, що в ніч встановлення результатів на виборах до Державної Думи Російської Федерації Г.Зюганов в інтерв'ю ЗМІ сказав, що КПРФ на цих виборах задіяла близько 400 тис. спостерігачів. От і орієнтуйтеся, яка кількість людей повинна бути задіяна кожною політичною партією (блоком) або тими кандидатами, які будуть висуватися від зборів виборців, для того, щоб вони мали можливість належним чином контролювати вибори. Назву знову для порівняння: в Росії близько 90 тис. дільничних виборчих комісій, в Україні — майже 33 тис.

Для того, щоб потім не було безпідставних звинувачень і претензій, треба усвідомити, що людей до виборчого процесу необхідно готувати. На сьогодні, мені здається, лише одна політична сила системно підходить до питання підготовки кваліфікованих кадрів до складу дільничних і територіальних виборчих комісій. Усі інші політичні сили поки що дрімують.

Підсумовуючи, хотіла б зазначити, що питання підготовки до виборів прямо пов'язане з якістю Закону. Якщо буде якісний виборчий Закон, належна відкрита процедура, то в такому разі можна і треба вимагати абсолютного її дотримання. І тоді ми матимемо законні, відкриті, чесні, демократичні вибори Президента України. ■

ЧИ ГОТОВЕ СУСПІЛЬСТВО ЗРОБИТИ СВІЙ ВИБІР?

Віктор ЮЩЕНКО,
народний депутат України,
лідер блоку "Наша Україна"

Переконаний, що в Україні настав час, коли просто критикувати владу, "кивати", мовляв, все залежить лише від неї, вже не варто, якщо ми не хочемо лукавити. У влади, яка має лише 6% довіри, вже немає публічної підтримки, а отже — її ключові можливості вичерпані.

Насправді сьогодні проблема полягає в іншому: чи готові ми всі відповідати на ті нові виклики, що постали перед суспільством? Не лише перед політиками, журналістами, діловими колами, а перед кожним громадянином України. Чи готові всі ми дати відповідь на два питання: якою ми бачимо так звану "конституційну реформу" та як сформулюємо відповідь на проблему виборів 2004р.?

Отже, питання перше: **у чому полягає сенс "конституційної реформи"?** Абсолютно згоден з тим, що сьогодні вести полеміку навколо питання про те, яка модель влади (парламентська, президентська, президентсько-парламентська чи парламентсько-президентська) краще досягає гідних соціальних, економічних та демократичних стандартів — це спрощений підхід до питання реформи влади. У світі

можна знайти чимало прикладів країн, де добре працюють як перша, так і друга чи третя моделі. Але, найголовніше — там сформована модель, яка гарантує демократію, і на це працюють ряд незалежних від системи влади обставин: верховенство права, свобода слова, громадянське суспільство, інші конституційні свободи, прозора економіка. Взагалі економіка росту може бути лише в країні з високими демократичними стандартами. Так само працює і закон про виборчу систему. Є країни, де чудово діє закон про вибори на пропорційній основі. Є країни, в яких мажоритарна система виборів чітко працює і забезпечує прозору, публічну політичну систему. Але в цих країнах важливу роль відіграють політична традиція, висока політична культура.

Україні дійсно потрібна політична реформа. Але реформа системна, спрямована насамперед на збалансування повноважень гілок влади в рамках трикутника "сильний Президент—сильний Парламент—сильний Уряд". Чи дає відповідь на цей виклик так звана "конституційна реформа", запропонована нинішньою владою за 10 місяців до її відставки? На мій погляд, ні.

Чому режим, який комуністи, соціалісти, будь-яка антивладна сила називають антинародним, пропонує конституційну, далі за текстом її автора — демократичну реформу? Чому ініціатором реформи є влада, і яку мету насправді вона переслідує? Відповідь шукати недовго. Згадаємо виступ Президента в День Незалежності півтора року тому; його схема, логіка дуже прості: як провести таку реформу, яка дозволить скасувати вибори? Влада боїться одного — демократичного волевиявлення громадян. Вона прекрасно усвідомлює, що з нинішнім рейтингом довіри в 6% вибори вона не виграє. Для самозбереження їй необхідно провести ревізію Конституції.

Чому Україна була змушена висловлюватися на референдумі з ініціативи Президента у 2000р., коли йшлося про посилення інституту Президента, коли на розгляд виносилися пропозиції стосовно двопалатного Парламенту, зменшення числа депутатів тощо? Чому після серпня 2002р. в усіх кутках країни громадян зганяли на збори обговорювати нові ініціативи Президента? Чому в березні 2003р. ми почули ще більш "новаторські ідеї" про вибори в один день і один рік? Як можна пояснити непослідовність авторів так званої "реформи", і чому суспільство штучно втягнули в дебати, головна мета яких — знайти найкращу схему для подовження президентства Л.Кучми. І тепер, коли у майже 37 млн. українських виборців хочуть відібрати право обирати главу держави, — їх дозволу на це ніхто не питає, ані на референдумі, ані на якихось слуханнях...

Повторюся, одна з концепцій скасування виборів передбачала: якщо, ви, українці, хочете сапати капусту на своїх городах, не відволікатися на різні там вибори і раз на п'ять років ходити на виборчі дільниці, то давайте проводити всі голосування в один день і в один рік. Тоді виникло питання — хто ж кому має поступитися двома роками? Чи Парламент, який має працювати до 2006р., чи Президенту, повноваження якого закінчуються у 2004р., треба додати два роки перебування на посаді. Ці ініціативи виявилися шиті білими нитками. Не пройшли. Але у "плодовитих" авторів "конституційної реформи" є й інші варіанти: давайте перейдемо до парламентської моделі, бо президентська в Україні вже була. При цьому, авторів аніскільки не бентежить зміна моделей правління на

діаметрально протилежну. Суть нового тексту та сама, лише іншими словами: давайте повноваження Президента передамо прем'єр-міністру, якого в нинішньому Парламенті 226 чи 230 народних депутатів можуть легко обрати, і в якого ще до президентських виборів 2004р. будуть президентські повноваження... Можна згадати і про ідею подовження повноважень нинішнього Парламенту. Всі розуміють, що це — системні політичні хабарі; їх мета — знайти 300 голосів для того, щоб Банкова отримала ключ до ревізії Конституції, тобто, не допустити проведення президентських виборів — публічних, загальних і демократичних.

Якщо цей сценарій реалізується, то ще за кілька місяців до президентських виборів 2004р. будемо мати в Україні нового прем'єр-міністра з повноваженнями Президента, і його прізвище вам дуже добре відоме. Безумовно, фракція “Нашої України” — проти такої “реформи”.

Підсумовуючи сказане стосовно перспектив політичної реформи, хочу наголосити: якщо влада з таким ентузіазмом, з різними версіями і моделями ініціює політичну реформу, то ми добре усвідомлюємо мету цього сценарію — не допустити виборів, законсервувати або пролонгувати владу. Іншої мети реформи у варіанті Банкової немає. Тому ми застерігаємо колег, які за різних обставин на різних етапах долучилися до цієї реформи: завдання влади одне — знайти 300 голосів, які дадуть можливість провести ревізію Конституції. І таким чином забезпечити збереження нинішнього антинародного режиму. В цьому суть.

Чому суспільство так лякають, що реформа має бути проведена лише до жовтня 2004р., інакше вона не буде проведена ніколи? Переконалий — якщо йдеться про політичну реформу до жовтня 2004р., то вона буде проведена лише за версією влади. І це матиме фатальні наслідки для української демократії. Усі інші варіанти за нинішнього режиму залишаться лише “благими намірами”.

Питання друге: чи готові ми до президентських виборів 2004р.? Чи є в нас лідери і команди, готові відповісти на цей виклик часу? Мене дивує, що тут багато часу присвячується насправді другорядним питанням: обговорюється майбутня зарплата майбутніх міністрів, дискутується, де більше гідних стати міністрами — в Україні, чи Росії... Давайте серйозніше підходити до питання майбутнього України. Суспільні, державницькі, фінансові чи економічні процеси, якщо ми хочемо отримати політику розвитку, політику високих стандартів, мають свої канони. Їх треба знати і ними треба керуватися в управлінні державою. Ці закони безумовно стандартизовані, якщо йдеться про демократію чи соціальні, економічні стандарти.

Я переконаний, що для національної української еліти — політичної, ділової, регіональної — головне питання сьогодні полягає у наступному: до якого плану дій повинна вдатися нова влада, аби країна отримала системний розвиток: політичний, демократичний, економічний, соціальний. І сьогодні багато важливішим є те, що в багатьох аспектах український вибір — вже не в руках влади. Вона ще буде маніпулювати, продовжувати сепаратні, неузгоджені дії, але вибір майбутнього — в руках антивладних сил. Однак, щоб цей вибір зробити, нам треба давати більш системні відповіді стосовно президентської кампанії 2004р.

Тому головне питання сьогодні — це підготовка до виборів, готовність опозиції об'єднатися, сформувати спільну платформу, спільну програму, спільну команду, нарешті, висунути єдиного кандидата. Так склалося, що українська опозиція сьогодні є різна за ідейними засадами, існують певні розбіжності в поглядах на питання власності, землі, ринку і т.ін. Але ми чудово розуміємо, що нас об'єднує: спільна оцінка та ставлення до нинішньої влади, усвідомлення того, що її треба міняти. І тому я звертаюся до своїх колег — комуністів, соціалістів, БЮТ чи інших антивладних сил: друзі, давайте говорити про те, що нас об'єднує. І це буде перший крок до того, щоб ми почали міркувати над системою спільних дій на виборах 2004р. Тому що ключове питання, якщо ми не схибимо на так званий “конституційній реформі”, про те, якою буде Україна, вирішуватиметься в жовтні 2004р.

На виборах 2004р. велике значення матиме те, чи вийде опозиція на них консолідовано, чи їй це не вдасться через зусилля влади та власні недопрацювання, амбіції і помилки. Я переконаний, що політичне порозуміння має складатися навколо спільних програмних цілей 2004р. На базі спільної програми виборів потрібно формувати спільний виборчий процес, спільні структури, спільні виборчі штаби та, безумовно, вирішувати ключове питання — про єдиного кандидата. Ось чому ми з червня 2003р. в кожній області проводимо регіональні форуми демократичних сил, мета яких — запропонувати регіональній еліті, незалежно від політичних поглядів, сісти за “круглий стіл” і розробити формулу консолідації в області. Фінальною крапкою цієї роботи має стати Національний форум у Києві — конгрес демократичних сил, де постане питання формування спільних робочих груп із розробки програм, створення спільних структур і відповідної єдиної виборчої платформи.

Тому я закликаю всіх присутніх правильно сприйняти ті виклики, що стоять перед антивладними силами. Ці виклики вимагають конкретних спільних дій. Такі дії могли б бути ключовою відповіддю на питання, чи здатна Україна сьогодні прийняти ці виклики, чи готові еліти сформувати відповіді на них, і чи готове суспільство через вибори зробити свій вибір. Поки що ми цей вибір відкладаємо, ми його ігноруємо і в такий спосіб даємо владі можливість проводити свою політику, яку я не можу назвати демократичною, яка не може забезпечити Україні вибір кращого шляху і кращої долі. ■

ВИБОРИ-2004: ЯКИМИ ВОНИ БУДУТЬ?

**ЗА ДЕФІНІЦІЄЮ, ДЕМОКРАТИЧНІ
ВИБОРИ — ЦЕ НАРОДНІ ВИБОРИ**

Микола ВЕРЕСЕНЬ,
журналіст

1. Яке значення всенародні вибори Президента України у 2004р. матимуть для майбутнього розвитку країни?

Питання виборів у 2004р., м'яко кажучи, не є однозначним. Я цілком припускаю варіант, що їх: а) не буде, тобто вибори відбудуться в Парламенті; б) і в цьому нічого поганого не було б, якби не 28 “але”. “Але”: через те, що слабкий Президент, який складає повноваження, чомусь вирішує робити реформу; через недолугі законопроекти стосовно парламентаризму в Україні; недолуге рішення Конституційного Суду; всебічну критику цих рішень і в суспільстві, і з боку опозиції.

Я думаю, що майбутнє України — це, безперечно, парламентсько-президентська республіка. Однак, мабуть, це майбутнє не почнеться у 2004р.

Я б не перебільшував, з іншого боку, роль всенародних виборів Президента у 2004р. Тому що, цілком можливо, парламентські вибори 2006р. будуть важливішими, ніж президентські. Через те, що обрати Президента Парламентом принципово можливо, а обрати Парламент Парламентом — принципово неможливо. Хоча не варто забувати, що ми живемо в Україні.

Якщо цього року всенародні вибори Президента відбудуться, то це стане плацдармом для майбутніх парламентських виборів 2006р. Фактично, 2004р. — лакмусовий папірець лише до певної міри — напівлакмусовий, — тому що, повторюся, 2006р. не треба скидати з вагелів. Це теж дуже важлива цифра, і варто її пам'ятати всім, хто бере участь у політичному процесі, і не зашорювати себе роком “два-нуль-нуль-чотири”.

2. Якими можуть бути шляхи і засоби забезпечення демократичного, чесного і прозорого характеру майбутніх виборів?

Таких шляхів і засобів я не бачу, за винятком двох. Це, **по-перше**, західний вплив, причому такий, який можна помацати руками, не просто якісь заяви про те, що “ми так сподіваємося”, — а я б навіть сказав, тиск.

Друге — це зацікавленість суспільства. Якщо суспільство, якого дуже боїться існуюча влада, покаже, що воно хоче чесних і прозорих виборів, вони відбудуться. Зрозуміло, що вони будуть не такі вже прозорі, але бодай, квазі-, хоч якийсь натяк на демократію виникне.

Взагалі, народ не може не бути уособленням демократії. За дефініцією, демократичні вибори — це народні вибори. І тут важливо розуміти, по-перше, характер українця, і по-друге, те, що називається *таймінг*. Ті, хто кажуть, що консервативні українці не захочуть впливати на перебіг подій, не дуже, але помиляються. Чим ближче до виборів, чим менше часу до них, — тим більше шансів, що захочуть.

Уявимо собі картину обережних українців-киян у кількості трьох мільйонів, які почули, що хтось збирає мітинг за прозорі вибори, припустимо, перепрошую, у вересні або жовтні. Не виключено, що знайдеться принаймні кожен тридцятий, який захоче просто подивитися на цей мітинг. Тобто не кричати, не вимахувати прапорами, а просто подивитися на тих 10 тисяч нарваних, які там точно будуть. Кожен тридцятий — це 100 тисяч лише киян, які будуть просто спостерігати, але які як кожен українець не люблять владу, і які — якщо їм забороняють, — навпаки хочуть голосувати.

Зараз, безперечно, всім байдуже. Але чи байдуже буде всім, коли до часу X залишиться 60 або 30 днів? Тобто чим ближче, — тим гарячіше. І якраз через дев'ять місяців, може, і народиться немовля. А народ прийме пологи.

Тому два чинники, вибачте за зухвалість, — народ і Захід. Це фактично дві козирні карти всіх, хто бажає, щоб ці вибори були чесними і демократичними.

3. Якими можуть бути вірогідні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій на президентських виборах 2004р.?

Дуже складно відповісти. Є відчуття того, що ситуація може кардинально змінитися. Те, що називається більшістю, або принаймні її частина, почне дрейф у напрямі опозиції або в пошуку третього шляху. Але важко персоніфікувати цю частину. Я думаю, що взагалі 2004р. є роком шахівниці. І всі політичні сили будуть ходити конем або пішаком. Тобто або дуже обережно, на одну клітинку, або дуже хитро. І сказати зараз, як усе може змінитися, дуже важко, — кожен день приносить нові несподіванки. Єдине, що можна сказати, — конфігурації через це і будуть змінюватися щоденно.

Важливим моментом стали зустрічі Президента і лідера опозиції. І якщо про це хтось сказав би, припустимо, позавчора чи три дні тому, то в можливість таких контактів не повірили б. Тепер вони є фактом. Якщо завтра будуть якісь зміни в рішеннях більшості, вони внесуть корективи в конфігурацію та політичний зміст електоральних коаліцій.

Тому важко говорити про те, що ми побачимо у вересні чи жовтні 2004р. на політичному тлі. Я думаю, що воно буде карколомно оригінальним і дуже незвичним. ■

**БЕЗ ВСЕНАРОДНЫХ ВЫБОРОВ
ИСЧЕЗНЕТ ПОСЛЕДНИЙ МЕХАНИЗМ
ГРАЖДАНСКОЙ ИНИЦИАЦИИ**

Дмитрий ВЫДРИН,
директор Европейского института
интеграции и развития*

1. Какое значение общенародные выборы Президента Украины в 2004г. будут иметь для развития страны?

Теоретически не имеет никакого значения, как проводятся выборы Президента — общенародно или Парламентом. Можно назвать массу примеров неоптимальных и даже антинародных политических режимов, где выборы Президента проходят общенародно, и массу цивилизованных стран, где Президент (премьер, канцлер) избирается Парламентом. Но в данной конкретной ситуации всенародные выборы в Украине имеют особое, даже некое сакральное значение.

Во-первых, эти выборы имеют значение в глобальном культурологическом контексте в связи с отсутствием в Украине большинства элементов гражданского общества (независимые фонды, союзы, общества, профсоюзы, свободная пресса и т.д.). В силу этого, общенародные выборы в нашей стране являются чуть ли не единственным механизмом своего рода политического воспитания и образования широких слоев. Именно через всенародные выборы, т.е. через **выбор**, люди хоть как-то осмысливают ситуацию в политике, реализуют свою гражданскую миссию и ощущают причастность к общегосударственным процессам. Без всенародных выборов исчезнет последний механизм гражданской инициации. Исчезнет фактически последняя связь между гражданином и государством.

Во-вторых, в силу особенностей сложившейся ситуации, только через всенародные выборы в Украине может произойти смена правящих элит. И только через эти выборы может уйти выработавшая свой ресурс, морально, политически и физически поизносившаяся часть политического истеблишмента, а в украинскую политическую элиту может быть вприснута относительно свежая молодая кровь с более современными и просвещенными взглядами на функции и задачи власти, государства и общества.

В-третьих, общенародные выборы необходимы как некий *мэсседж* цивилизованным странам о том, что Украина услышала их советы и пожелания и пытается приблизиться к определенным стандартам демократии и выполнить определенные общественные условия.

2. Какими могут быть пути и средства обеспечения демократического, честного и прозрачного характера будущих выборов?

Единственный способ обеспечить демократичный характер выборов — максимальный их публичный контроль. Никакие зарубежные наблюдатели и проверяющие инстанции не могут в наших условиях быть гарантией от фальсификации — поскольку,

при желании, изощренное и, тем более, воспаленное украинское политическое сознание может выдумать такие формы нарушений, которые абсолютно недостижимы и непостижимы зашоренному демократией западному политическому сознанию. Поэтому, повторяюсь, только инициативные комитеты на местах, представители украинских партий, массовое внимание масс-медиа (при всей заангажированности последних) способны хоть как-то обеспечить если не полную честность выборов, то хотя бы отсутствие фатальных и массовых фальсификаций.

Таким образом, чтобы выборы были демократичными, честными и прозрачными, нужно только одно — желание общества, стремление избирателей быть таковыми.

3. Какими могут быть вероятные конфигурации и политическое содержание электоральных коалиций на президентских выборах 2004г.?

Самая вероятная, а точнее самая логичная конфигурация (к сожалению, у нас логичное — не всегда вероятное) — это консолидация оппозиции вокруг В.Ющенко, власти — вокруг В.Януковича, и коммунистов — вокруг Коммуниста. При такой конфигурации борьба власти и оппозиции будет идти за то, чтобы их претендент вышел во второй тур вместе с Коммунистом. При таком раскладе шансы на победу почти равновесны, с небольшим перевесом у В.Ющенко.

Но, поскольку Украина известна как страна, где договоренности не работают, а политические обещания не выполняются, то более вероятно менее логичная, а точнее — совсем не логичная, но более вероятная конфигурация. Это — **когда от оппозиции идут все, даже те, у кого нет возможности, но есть желание, а от власти идут все, даже те, у кого нет желания, но есть возможности.** Плюс к этому идут те, кто формально не принадлежит ни к власти, ни к оппозиции, но у кого есть хотя бы скромные желания и скромные возможности. При такой конфигурации, кроме основных претендентов Ющенко-Янукович, мы увидим почти всех персонажей политического театра: Мороза и Пустовойтенко, Тимошенко и Богословскую, Хорошковского и Зинченко и, конечно, примкнувшего к ним Ржавского.

При подобной “свалке” есть большая вероятность, что по пути к заветному второму туру могут “затоптать”, прежде всего, Ющенко как наиболее ранимого и чувствительного.

Правда, не исключен вариант, когда действующий Президент, не найдя преемника среди поддерживающих его “социально близких людей”, неожиданно сделает ставку на “социально далекого от него” Ющенко. Хотя, повторяю, намного вероятней путь хаоса, чем логики, путь непросчитанной предвыборной стратегии со стороны всех основных участников, а именно — стохастической сшибки и свалки.

Однако при любой композиции и конфигурации, скорее всего, неизбежные всенародные выборы принесут пользу обществу, поскольку приведут к реформированию многих политических процессов и создадут возможности для включения в политические процессы новых игроков. ■

* Друкується мовою оригіналу.

**ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ
ВИБОРІВ НЕОБХІДНО ПОДОЛАТИ
БАЙДУЖІСТЬ ВИБОРЦІВ**

Олександр ДЕРГАЧОВ,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
НАН України

1. Яке значення всенародні вибори Президента України у 2004р. матимуть для майбутнього розвитку країни?

Майбутні президентські вибори вже стали потужним чинником змін у політичній сфері. За 10 місяців до виборів можна стверджувати, що трансформація влади відбудеться обов'язково. Під знаком питання залишається глибина та якість змін. Якщо демократичний потенціал, накопичений суспільством, буде реалізований, — то відбудеться значне оновлення владної еліти, а на порядку денному постануть корекція парадигми національного розвитку, принципові суспільно-політичні перетворення. В іншому випадку матимемо нове, відредаговане й доповнене видання діючого політичного режиму. Ще до голосування слід очікувати значних змін конфігурації владного істеблішменту та внутрішніх взаємин у ньому.

Зміни є невідворотними. Ресурс системи владарювання, створений при Л.Кучмі, виявився вичерпаним саме тому, що надмірна особиста влада не може бути передана штучно обраному наступнику. Крім офіційних повноважень, Президент зосередив у своїх руках потужну неофіційну владу — неконтрольовану суспільством і нерегульовану законодавством. Причому спосіб її передачі є абсолютно непрозорим і, звичайно, не регулюється жодним законом.

Така подвійна система владарювання цілеспрямовано створювалася протягом багатьох років і сьогодні утвердилася не лише в центрі, а й на місцях. Вона вбирає у себе і виконавчу вертикаль, і ради всіх рівнів, охоплюючи державу в цілому. Це організаційна основа переплетення влади та бізнесу, тіньової та напівтіньової економіки і політики. Вся ця система, таким чином, поєднує елементи керованої бюрократичної демократії та олігархії, а на чолі її стоїть Президент, який є не лише народним обранцем, а й визнаним неформальним лідером найбільш заможної і впливової частини еліти.

Обов'язковою умовою існування такої системи влади є одноосібне лідерство в публічній та тіньовій політиці. Тому діючий режим має проблеми з обранням спадкоємця — кандидат від влади має подобатися не лише їй. І через це перспектива демократичних виборів сприймається владою як загроза. Цілком зрозумілою є занепокоєність Л.Кучми власним майбутнім, але тема третього президентського терміну або подовження повноважень є важливою не лише для нього, а й для владної верхівки в цілому. Так само й політична реформа є насамперед спробою пристосування офіційної системи влади до тієї можливої непублічної конфігурації, яка складеться після виборів й елементи якої формуються уже зараз.

Характер підготовки основних гравців до виборчої кампанії уже змінює значення формальних результатів виборів, порівняно з перегрупуванням сил і накопиченням ресурсів, фактично орієнтованими на період після них. Справа далеко не обмежується можливими змінами до Конституції. Уже спостерігається корекція “системи понять”, за якою останніми роками здійснювалася тіньова політика.

Кілька потужних бізнесово-політичних угруповань, які свого часу домовилися й зробили ставку на Л.Кучму, а потім опинилися під його набагато сильнішим, ніж очікувалося, впливом, повертають собі самостійність і переходять до більш відвертої і запеклої конкуренції. У цій сфері так само спостерігається перехід від централізації, одноосібного управління до своєрідного плюралізму. Готується перерозподіл як офіційних, так і тіньових повноважень Президента, що загрожує непередбаченими наслідками. Ця паралельна система якщо не влади, то впливу має шанс зберегтися і в разі поразки її представника на виборах може скласти основу майбутньої опозиції.

Сьогодні є очевидним, що президентські вибори, навіть у випадку їх відносної демократичності, не вирішать усіх проблем, а лише створять якісно нові умови політичного розвитку. Реальна перебудова влади та її стосунків із суспільством потребуватиме часу і не відбудеться без гострої політичної боротьби. Україні потрібен не лише новий Президент, а й нові Парламент, регіональна влада, політична еліта. Тих, хто сподівається просто на рокировку основних сил, що протистоять одна одній сьогодні, чекає гірке розчарування. Країна може отримати чеснішу, але не обов'язково достатньо ефективну владу та набагато гіршу, здатну на “брудні” дії, опозицію і, таким чином, — продовження боротьби з неясною перспективою.

2. Якими можуть бути шляхи і засоби забезпечення демократичного, чесного і прозорого характеру майбутніх виборів?

Рівень демократичності майбутніх виборів залежатиме від співвідношення сил між владою та опозиційними силами і рівня їх мотивації. Після 1994р. вибори щоразу ставали менш демократичними внаслідок посилення домінування влади в їх організації, що набагато випереджало опозицію і в опануванні технологіями досягнення бажаних результатів голосування. Практично весь цей період влада мала дуже низький рейтинг підтримки і була надзвичайно зацікавлена у спотворенні волевиявлення громадян, уникненні реальної конкуренції. Те, що це їй досить легко вдавалося, засвідчило податливість матеріалу — слабкість інституцій громадянського суспільства. Влада не отримала серйозних стимулів для реформування, натомість побачила пряму вигоду в нарощуванні засобів контролю, обмеженні потенціалу вірогідних конкурентів і маніпулюванні масовою свідомістю.

Таким чином, для забезпечення демократичних виборів необхідно не лише організувати ефективну протидію виборчій стратегії влади, а й подолати інертність, байдужість великого прошарку виборців. Головне — вже зараз змінити ситуацію в інформаційній сфері, не обмежуючись завданням домогтися

формально рівного доступу до державних ЗМІ в період агітації. Слід, нарешті, зробити широко відомими факти порушень під час попередніх виборів, відповідні оцінки міжнародних спостерігачів.

Іншою важливою проблемою є повернення почуття відповідальності та громадянського обов'язку тисячам середніх і дрібних чиновників на місцях, керівникам підприємств, установ та організацій, через яких політичний режим безпосередньо формує результати волевиявлення населення. І нарешті, треба допомогти всім, хто змушений підкорятися і порушувати закони та моральні норми, якщо не повернути собі людську гідність, то підготуватися до зміни суспільно-політичної ситуації, *відірвати* власні професійні перспективи від долі режиму. Для цього потрібна загальна зміна атмосфери в державі, регіонах, колективах. Наскільки можливо, слід робити це шляхом індивідуальної роботи. Не потрібно уникати певних форм співпраці (в т.ч. за участю міжнародних інституцій) з владою, що неодноразово обіцяла чесні вибори. Системними наполегливими діями можна змусити владу пройти частину шляху від декларованої до реальної прозорості, зменшити можливості представників влади одноосібно контролювати проведення голосування та наміри обмежити роль небажаних їм кандидатних спостерігачів.

Нарешті, потрібно не просто технологічно унеможливити (максимально обмежити) порушення виборчого законодавства і процедур, а всім учасникам слід разом виконати функцію організаторів виборів, яку колись незаконно перебрала на себе виконавча влада. Фактично йдеться про проблему недостатньої протидії та контролю з боку громадськості. **Вибори можна зробити демократичними лише тоді, коли вони перетворюються на прояв самоорганізації громадян, на власне суспільну справу, що здійснюється за технічної та фінансової підтримки влади.**

3. Якими можуть бути вірогідні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій на президентських виборах 2004р.?

Питання про основних гравців майбутніх виборів залишається "напіввідкритим" через невизначеність принципово важливих умов їх проведення. Головними серед них є обсяг і термін повноважень Президента та сценарій участі в них висування партії влади.

Сьогодні доводиться розрізняти обов'язкових і вірогідних кандидатів. До вищої вагової категорії належать представники демократичної і комуністичної опозиції В.Ющенко та П.Симоненко. Третій учасник — представник влади — остаточно невизначений. Майже напевно, що це буде В.Янукович. Проте це "майже" має вагомий застереження.

Важко собі уявити, що на його кандидатурі охоче зійдуться, а головне — що його реально підтримуватимуть усі ті, хто був і все ще є опорою Л.Кучми. Досить імовірно, що брак єдності партії влади буде замаскований тактичною доцільністю висунення кількох кандидатів, які виконуватимуть різні ролі. У будь-якому випадку повноцінного кандидата-спадкоємця не буде. Крім того, відносно рейтинговому голові Уряду доведеться тверезо оцінити рівень особистого ризику. Йти на вибори без реальних шансів на перемогу в його випадку неприпустимо — надто непевні тили і забагато недоброзичливців навіть серед сьогоднішніх партнерів. До того ж, і це головне, серйозно говорити про його перемогу

можна, лише розраховуючи на варіант масованого тиску на виборців і масових фальсифікацій. Причому основну "брудну" роботу йому доведеться взяти на себе, що зробить його вельми вразливим. Нарешті, керувати державою, як Л.Кучма, вже не вийде, а якісно нового підходу В.Янукович досі не продемонстрував.

Для лідера комуністів кампанія буде дуже складною. П.Симоненку слід очікувати потужного наступу з боку влади й решти опозиційних сил. Останні мають усі підстави відірвати та перерозподілити між собою частку лівого протестного електорату. Влада робитиме все, щоб їх кандидат потрапив до другого туру. На це буде спрямована активність запасних гравців типу Н.Вітренко та Л.Грача.

Досить цікава ситуація складається навколо В.Ющенка. Влада настільки наполегливо атакує його як правого і націоналіста, що виставляти проти нього штучного кандидата відповідного ідеологічного гатунку вже безперспективно. Дедалі більш вірогідна підтримка з боку Соціалістичної партії України і "Батьківщини" так само не лише розширює його електорат, а й гранично звужує ідейно-політичний плацдарм для боротьби з ним. Ніші від ліво-центристської до правої, хай не надто щільно, але заповнені. Переважна частина виборців, із числа тих, хто не сприймає діючу владу, але не готові підтримати опозицію, так чи інакше потрапляють до цього широкого сектору. Відносно новим є те, що партії більшості, які позиціонують себе центристами різних відтінків, залишаються, таким чином, без власної зрозумілої ідеології. Однак В.Ющенку доведеться ще чимало зробити, щоб скористатися наявними передумовами успіху, — насамперед оприлюднити нарешті реалістичну і привабливу програму, що могла б стати основою широкого суспільно-політичного консенсусу. ■

**ХТО Б НЕ СТАВ НОВИМ
ПРЕЗИДЕНТОМ, МИ ОТРИМАЄМО
"КУЧМУ-3"**

Володимир ЗОЛОТОРЬОВ,
політолог

1. Яке значення всенародні вибори Президента України у 2004р. матимуть для майбутнього розвитку країни?

По-перше, вибори 2004р. збережуть інститут Президента в сучасному українському варіанті і, таким чином, існуючу політичну систему, головним елементом якої є абсолютно безвідповідальний (за посадою) Президент. Відтак, і після виборів держава залишиться головним джерелом кризи і перешкодою на шляху будь-яких позитивних перетворень. Марно сподіватися, що нова влада добровільно змінюватиме політичну систему в напрямі більшої прозорості та залежності від волі громадян. Отже, питання остаточного вибору європейського шляху залишиться відкритим. Фактично, країна знов опиниться в 1994р.: хто б не став новим Президентом, ми отримаємо "Кучму-3". Це головний негативний наслідок виборів.

По-друге, вибори зруйнують спробу правлячого режиму перейти до класичної авторитарної моделі (на чолі з прем'єром), що пропонує законопроект №4105. Навіть якщо його приймуть, не думаю, що наступні після 2004р. вибори Президента відбудуться в Парламенті у 2006р. Новий Президент у нашій системі — це нова держава, міцність попередніх домовленостей залежатиме лише від його доброї волі. Тому якщо Президента обиратимуть усезагально, це, по суті, означатиме збереження існуючої владної моделі.

Подальший шлях України після виборів залежатиме від того, чи з'явиться ефективна демократична опозиція новому Президенту, і чи буде вона спроможна домогтися зміни політичної системи країни хоча б на нормативно-правовому рівні.

2. Якими можуть бути вірогідні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій на президентських виборах 2004р.?

Оскільки боротьба точиться навколо посади, яка перебуває поза межами відкритого політичного впливу, і від якої у політиці залежить усе, жодна коаліція (як і вибори взагалі) не має власного політичного змісту. Позиції виборців мають суто технологічне значення. Майбутній Президент може обирати будь-яку політику, і це ніяк не залежить від його передвиборних обіцянок.

Про два ситуативні блоки, що їх, зазвичай, називають “влада” та “опозиція”. У *владного блоку* немає жодних перспектив, якщо вважати, що головний інтерес влади (принаймні вона дає підстави для такого висновку) — це збереження статус-кво. А його зберегти не вдасться за будь-яких умов, навіть якщо наступним Президентом буде Л.Кучма.

Це впливає з особливостей української політичної моделі, в якій Президент є джерелом і головною рушійною силою нескінченного обертання кадрів, політик, фінансів і проєктів. Здебільшого, це обертання ніяк не пов'язане з життям і набуває політичного змісту лише в головах журналістів, а фактично є властивістю системи. Якщо система не буде обертатися, вона вийде з ладу.

Така особливість виникає тому, що Президент практично не може діяти легально. Його легальні повноваження (якщо їх дотримуватися) досить слабкі, але ці повноваження організовані таким чином, що повністю розв'язують руки для нелегального, позазаконного правління. При цьому Президент цілковито захищений від публічного політичного процесу. А з непублічним можна впоратись, якщо не допускати горизонтальних домовленостей серед еліти. Найпростіший спосіб — якнайчастіше змінювати все навколо себе. Для того, щоб зміни виглядали змістовними, потрібні елементи публічного політичного процесу — Парламент, партії, опозиція.

Нові вибори є зручним приводом відмовитися від старих домовленостей і знову закрити політичну машину. Тому навіть у випадку перемоги Л.Кучми, значна частина тих, хто сподівається на його перемогу, програвуть.

Ще гіршими для владної групи будуть результати реалізації проєкту №4105 (якщо наступний Президент не скасує його, що майже неможливо). Він передбачає перехід до класичного авторитаризму. Обертання

тут уже не потрібне, і, як наслідок, немає потреби в існуванні багатьох незалежних одна від одної, але залежних від Президента груп. У “системі-4105” має залишитися одна найсильніша група на чолі з прем'єром. Це фактично означає холодну громадянську війну за посаду прем'єра та ліквідацію більшості існуючих політико-економічних угруповань.

Головним завданням *опозиції* є забезпечення виходу В.Ющенка до другого туру виборів. Це буде значно легше зробити, якщо Ю.Тимошенко та О.Мороз не братимуть участі у виборах. Проте в рамках “передвиборної коаліції” це завдання неможливо розв'язати. В.Ющенко може пообіцяти колегам лише посади, тобто — нічого, бо всім зрозуміла сила таких обіцянок. Компромісу можна досягти лише поза межами виборного процесу, наприклад, публічним підписанням майбутнього законопроекту про скликання Установчих зборів після виборів 2004р. Але поки що справи виглядають так, що команда В.Ющенка не налаштована на пошук будь-яких компромісів. Вона працює настільки лінійно, що їй, може, навіть вдасться програти вибори-2004. ■

**ВИБОРИ ВІДБУДУТЬСЯ
“ПІД ПАТРОНАТОМ”
НИНІШНЬОЇ ВЛАДИ**

Анатолій МАТВИЧУК,
народний депутат України,
голова Української республіканської
партії “Собор”

1. Яке значення всенародні вибори Президента України у 2004р. матимуть для майбутнього розвитку країни?

Уже тривалий час суспільство живе в очікуванні змін владної верхівки (з правлінням якої воно чітко пов'язує власні злидні та безправ'я). Через організаційну незгуртованість опозиції цих змін не вдалося досягти взимку 2000-2001рр., — коли вони здавалися дуже реальними. Пізніше владний режим оговтався від шоку, викликаного плівками М.Мельниченка і справою Г.Гонгадзе, і зараз не виявляє жодного наміру поступатися комусь своїм місцем. Більше того, висунуте свого часу саме опозицією гасло конституційної реформи влада використала винятково для того, щоб спробувати пролонгувати своє правління на якомога довший термін.

Відтак, всенародні вибори Президента восени 2004р. є сьогодні єдиним реальним найближчими роками шансом привести нову владну команду, що керуватиметься насамперед національним інтересом, а вже потім — корпоративним чи особистим. Якщо цього не станеться, апатія суспільства буде ще глибшою, його відокремленість від держави — ще відчутнішою.

Я далекий від того, щоб стверджувати, що ці вибори взагалі є останнім шансом для України. Переконалий: за будь-яких умов Україна все одно колись буде демократичною і заможною європейською державою. Але якщо шанс 2004р. не буде використаний, то шлях цей буде значно тривалішим, а наші втрати — значно відчутнішими.

2. Якими можуть бути шляхи і засоби забезпечення демократичного, чесного і прозорого характеру майбутніх виборів?

Усі чудово розуміють, що вибори 2004р. не будуть ані демократичними, ані чесними, ані прозорими. Адже проходять вони “під патронатом” нинішньої влади, а ця влада не зупинятиметься ні перед чим в ім’я власного самозбереження (і це переконливо показали події кінця 2003р.). Йдеться хіба що про те, щоб спробувати обмежити наслідки застосування владою її адміністративного, фінансового й інформаційного ресурсу.

Найпершим засобом для цього може бути об’єднання зусиль усіх тих політичних сил, які насправді прагнуть демократичного оновлення. Адже жодна з цих сил не зуміє самостійно забезпечити широку кампанію “від дверей і до дверей” — фактично єдиного способу протидіяти тотальному домінуванню влади в електронних ЗМІ, не зможе “накрити” всі виборчі дільниці кваліфікованими спостерігачами...

Ще одним ресурсом для того, щоб зробити ці вибори бодай трохи чеснішими, може бути активна позиція органів місцевого самоврядування. Нинішній владний режим, що зробив ставку на гіперцентралізацію, свідомо душить ініціативу громад (фактично самоврядування так-сяк існує сьогодні лише в середніх і великих містах). Але потенціал народної ініціативи — величезний, і навіть у сьогоднішніх украї несприятливих умовах багато де з’явилися нові дієві муніципальні команди, що навіть зараз примудряються робити добрі справи для своїх міст.

Об’єктивно, ці муніципальні команди зацікавлені у зміні сьогоднішньої системи, що не дає їм розвинутися. Звичайно, вони не будуть співчувати опозиції публічно — надто відчутним є каральний потенціал нинішнього режиму (це повною мірою відчуло Мукачеве). Але саме для того, щоб не повторити долі мукачівських колег, багато голів громад та їх заступників тихо саботуватимуть вказівки влади розтоптати опозицію на виборах (якщо, звичайно, вони віритимуть, що саме опозиція, прийшовши до влади, втілить широку та продуману реформу місцевого самоврядування, яка по-справжньому наділить громади не лише правами, але й ресурсами, необхідними для виконання зобов’язань перед громадянами).

3. Якими можуть бути вірогідні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій на президентських виборах 2004р.?

Ще рік тому, у грудні 2002р., на XIII з’їзді Української республіканської партії “Собор” я виступив з ініціативою формування опозиційної “трійки” у форматі “Наша Україна” — Блок Юлії Тимошенко — СПУ. Тоді однопартійці підтримали мене, але багатьом (поза межами нашої партії) ідея здавалася нереалістичною. Дехто вимагав формування “четвірки” разом із комуністами, інші говорили про неприпустимість альянсу “лівого” О.Мороза з націонал-демократами.

Зараз ідея “трійки”, як кажуть, “оволоділа масами”, — але від реалізації вона все ще далека. І безсумнівно провина за це лежить (і я про це неодноразово говорив публічно!) на В.Ющенку, який — як лідер найбільшої парламентської фракції і політик з найвищим сьогодні рейтингом — давно повинен був ініціювати переговори про створення такої коаліції. Адже саме В.Ющенку в першу чергу потрібна

підтримка О.Мороза (вона переконливо руйнуватиме міф про В.Ющенка як кандидата лише “націоналістичного Заходу”) та Ю.Тимошенко (яка має майже тотожну з Ющенком електоральну нішу).

Сьогодні питання про те, разом чи окремо йтимуть В.Ющенко, Ю.Тимошенко та О.Мороз, залишається відкритим, і негативна відповідь на нього істотно зменшуватиме шанси домогтися того демократичного оновлення системи влади, про яке я говорив. Невипадково владний режим робить все від нього залежне, щоб не дати цій конфігурації реалізуватися.

Проте і за найнегативнішого сценарію розвитку подій, шанси В.Ющенка залишаються достатньо високими. І партія “Собор” підтримуватиме його не тому, що вбачає в ньому “месію”, здатного самотужки врятувати Україну. Ні, ми досить адекватно оцінюємо і слабкі сторони реального В.Ющенка. Але водночас вважаємо, що його сильні риси (насамперед, професіоналізм і моральність) дають йому право стати на чолі авторитетної команди й очолити процес змін, яких очікує українське суспільство.

Очевидно, непростою є ситуація і у владному таборі. “Донецькі”, якби на те була їх воля, не гралися б у жодну реформу, а просто намагалися б зробити В.Януковича Президентом з повноваженнями Л.Кучми. Натомість В.Медведчук, схоже, переконав Л.Кучму в доцільності провести реформу й балотуватися ще на півтора року. Адже на п’ять років нинішнього “гаранта” не оберуть за жодних умов. А на перехідний термін, коли й опозиція буде розхолоджена, і Захід не надто втручатиметься, — можна спробувати. У разі перемоги в Л.Кучми залишиться широкий простір для дій — від оголошення реформи нелегітимною, з огляду на відверту фарсовість голосування 24 грудня 2003р., і до почесного складання повноважень у 2006р. під отримані гарантії. А команда соціал-демократів об’єднаних тим часом нарощуватиме свій ресурс...

Останнім часом активно порушують і питання “третьої сили”. Дехто з аналітиків відверто пов’яже демонстративний вихід В.Хорошковського та І.Богословської з Уряду з конструюванням саме такої сили, яка під ліберально-реформаторськими гаслами реально відбиратиме голоси у В.Ющенка та Ю.Тимошенко (в разі її кандидатування). Проте мені важко повірити в результативність такого задуму — з огляду на нищівно низький (як на величезні вкладені ресурси) показник “Команди озимого покоління” на виборах 2002р. ■

КУРС НА НАРОДОВЛАСТИЕ

Петр СИМОНЕНКО,
народный депутат Украины,
первый секретарь Центрального
Комитета Коммунистической
партии Украины*

1. Какое значение всенародные выборы Президента Украины в 2004г. будут иметь для развития страны?

Всенародные выборы Президента Украины в 2004г. будут иметь важнейшее значение для будущего страны только при условии, если они станут тем ключевым элементом политической системы, который обеспечит гарантии прогрессивного ее развития, перехода от, по сути, президентской формы правления с неограниченными полномочиями одного лица к парламентско-президентской и парламентской республике. Если функции и полномочия такого всенародно избранного Президента будут сосредоточены на утверждении демократических принципов формирования системы государственной власти, действующей не только от имени народа, но и в его интересах.

Нынешняя же глубоко порочная политическая система “формальных выборов без реального выбора” служит в Украине интересам лишь власть имущих кланов и эффективна только в качестве многоуровневого механизма самосохранения правящей элиты, априори невосприимчивой к прогрессивным импульсам развития, противоречащим ее сущностным интересам.

“Точкой кипения” — переходом общества из одного качественного состояния в другое — стали парламентские выборы 2002г., когда, опираясь на свою “мажоритарную составляющую”, власть сформировала коалиционное правительство на основе партий и блоков — политических аутсайдеров. Админресурс, информтеррор, фальсификации, искусственное перекрытие каналов и уничтожение механизмов действенного контроля над властью, возможности влияния на принятие государственных решений со стороны больших групп избирателей, народа Украины, — проявившиеся тогда во всей своей уродливой силе, — стали и остаются серьезнейшими приобретенными пороками правящего режима, но все же производными от его главного врожденного порока. А именно — криминально-буржуазных и коррупционно-бюрократических начал.

Поэтому Коммунистическая партия Украины (КПУ) и рассматривает президентские выборы 2004г. как важный, очень жесткий, но только промежуточный этап борьбы за право народа на реализацию альтернативного курса развития страны — курса на народовластие.

Голосуя за политическую реформу (а конкретно — за законопроект №4105 и за переход к пропорциональной системе выборов депутатов всех уровней), коммунисты уже сейчас поддерживают варианты конституционных изменений, способные юридически обеспечить реальные прорывы формально-институциональных редутов, которые все эти годы старательно выстраивались “архитекторами и прорабами” режима на условной границе раскола украинского

общества. Раскола между узкой прослойкой паразитической верхушки и подавляющим большинством наших граждан. Именно этот раскол, а не искусственно нагнетаемая угроза раздела Украины на Западную и Восточную, — объективен и является главным тормозом развития общества и государства.

Именно поэтому мы, коммунисты, рассматриваем президентские выборы 2004г. как переходной этап не к реформированию и совершенствованию существующей абсолютистско-элитарной модели политической власти, противоречащей коренным интересам народа Украины, а к слоому этой системы и утверждению народной демократии.

2. Какими могут быть пути и средства обеспечения демократического, честного и прозрачного характера будущих выборов?

Главное средство и способ обеспечения максимально честного и прозрачного характера выборов Президента Украины в 2004г., которые, по мнению КПУ, на переходном этапе должны быть всенародными, — это скоординированные, системные и упреждающие активные действия всех политических и общественных альтернативно-опозиционных сил против разнообразных злоупотреблений власти. Таких, как, например, использование открепительных талонов для голосования, явная и скрытая манипуляция общественным сознанием через монополизированные и “переломленные через колено” СМИ, прямые фальсификации на избирательных участках, физическое запугивание и т.д. И в такой борьбе КПУ будет принимать самое активное участие, независимо от идеологических и политических пристрастий участников выборного процесса.

Однако в этой борьбе необходимо постоянно помнить о принципе “гонки вооружений”. Любым мерам активного противодействия манипуляциям власти правящий режим противопоставит постоянно совершенствующийся арсенал грязных приемов, будет использовать все более изощренные методы административно-информационного и силового воздействия на электорат, всех субъектов политического процесса.

В таких условиях особенно важно прочное утверждение в общественном сознании понимания абсолютной неизбежности смены всей системы власти. Такое понимание — мощнейшее средство нивелирования реакционного потенциала админресурса. Только при таких условиях, на фоне подъема осознанного общенародного политического протеста против “диктатуры понятий”, конкретные меры по нейтрализации и демонтажу всей системы фальсификационных приемов приобретут необходимую эффективность.

3. Какими могут быть вероятные конфигурации и политическое содержание электоральных коалиций на президентских выборах 2004г.?

Давайте сразу определимся. Электоральные коалиции многомиллионных групп избирателей на основе значительной близости их ожиданий в вопросах дальнейшего социально-экономического курса развития Украины, повышения уровня жизни в широком понимании этого процесса в целом и относительно выборов 2004-2006гг. в частности — это, как говорил один известный литературный герой,

* Друкується мовою оригіналу.

“что-то одно”. А тактические блоки политических сил, выступающих от имени отдельных электоральных групп, — это, в украинских реалиях, “что-то другое”.

К примеру, на выборах 2002г. политическая коалиция провластных структур не “выдавила” даже 20% результат. Это свидетельствует о полном отторжении ее широкими слоями населения страны, учитывая финансовые, административные, информационные ресурсы и методы их применения. Но монополии на власть эта коалиция смогла удержать.

Что мы видим сегодня? На выборы 2004г. значительная часть “правой оппозиции” идет, активно эксплуатируя антирежимно-либеральную риторику. Но персонально — это неоднократно использованная кадровая колода антинародного режима: премьеры, вице-премьеры, министры, губернаторы и т.д.

Правые силы, а к ним, безусловно, относятся не только радикально правые, но и правоцентристские, и так называемые левоцентристские силы, и “радикально” левые в лице различных партий, клонированных в коридорах Администрации Президента, не способны на большее, чем римейк рыночной модели “социально-ориентированного по остаточному принципу” государства с ужесточенной кланово-олигархической властной вертикалью.

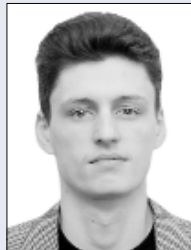
КПУ представляет интересы миллионов избирателей, которые решительно отвергают саму возможность продолжения издевательских “либеральных” реформ по-украински, планируемых правыми силами, под эгидой уже “бывших в употреблении” политиков-реформаторов. Поэтому коммунисты принципиально исключают возможность участия в тех предвыборных коалициях, которые даже потенциально способны обмануть электоральные ожидания наших избирателей. А эти ожидания неразрывно связаны с нашей партийной программой. Суть ее: социально ориентированная, социально корректируемая современная политико-экономическая модель развития Украины. Что, по нашему глубокому убеждению, возможно только при условии реализации системно-альтернативного левого курса.

Исходя из этого, КПУ и будет выстраивать свои партнерские отношения с политическими силами как на период избирательного цикла 2004-2006гг., так и в дальнейшем. Главное, чтобы фундаментальной основой любых коалиций с участием коммунистов была защита политических, экономических, социальных интересов наших избирателей-трудящихся и сегодня, и в будущем. ■

**ВІД РЕЗУЛЬТАТУ ВИБОРІВ ЗАЛЕЖАТЬ
ВЕКТОРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Сергій ТЕЛЕШУН,
президент
Благодійного фонду
“Співдружність”

Ігор РЕЙТЕРОВИЧ,
провідний аналітик
Благодійного фонду
“Співдружність”

1. Яке значення всенародні вибори Президента України у 2004р. матимуть для майбутнього розвитку країни?

Актуальність теми чергових президентських виборів обумовлюється тим, що від їх результату прямо залежать вектори соціально-економічного та політичного розвитку України принаймні на найближчі 10 років, що повинні стати переломними. Річ у тому, що приватизація стратегічно важливих галузей економіки повинна фактично закінчитися, а це, у свою чергу, потребує змін і реформування усієї політичної системи.

Тому процедура обрання глави держави як механізм балансу інтересів між виконавчою та законодавчою гілками влади набуває особливого значення. Необхідно відразу зазначити, що обрання Президента і всенародним голосуванням, і Парламентом має свої як позитивні, так і негативні риси.

Сьогодні серед 25 країн, що вже є членами Європейського Союзу або стануть ними наступного року, у восьми державах (Греції, Естонії, Італії, Латвії, Мальті, Німеччині, Угорщині та Чехії) главу держави обирає вищий законодавчий орган. Наявність у цьому списку двох колишніх радянських республік начебто повинна свідчити про життєздатність цієї процедури обрання на пострадянському просторі. З іншого боку, прибалтійські країни почали процес інтеграції в європейське співтовариство набагато раніше від України через інші історичні умови, менталітет, зовнішнє оточення. Необхідно врахувати, що всі зазначені вище країни (крім Італії та Німеччини) є невеликими за розмірами та чисельністю населення; політичні процеси відбуваються в них доволі прозоро та відкрито, тому влада не потребує додаткової легітимзації своїх повноважень з боку громадян. В Італії та Німеччині Конституції приймалися після Другої світової війни під контролем окупаційної адміністрації союзників, коли основною метою було не допустити повторного законного приходу до влади фашистських чи подібних сил шляхом відкритого популізму та демагогії. Крім того, досвід Німеччини, що є федеративною державою, не може бути автоматично запозичений в Україні, де унітарний устрій закріплений конституційно. Нарешті, останнім часом ідея прямих президентських виборів набуває в Європі дедалі більшої популярності (так, відносно недавно

всенародні президентські вибори були запроваджені у Словаччині та Фінляндії).

Найкращим рішенням даної проблеми є проведення всеукраїнського референдуму, на якому народ України — як основний носій влади, згідно з чинною Конституцією, — повинен остаточно вирішити це питання.

2. Якими можуть бути шляхи і засоби забезпечення демократичного, чесного і прозорого характеру майбутніх виборів?

Однією з найбільш актуальних проблем майбутніх виборів є їх прозорість і демократичність, забезпечення рівних можливостей для всіх кандидатів. Ця тема вже неодноразово піднімалася у ЗМІ, пропонувалися шляхи її розв'язання.

Серед основних засобів забезпечення демократичного і прозорого характеру майбутніх президентських виборів повинні бути: (а) широке залучення до виборчого процесу представників міжнародних організацій (як урядового, так і неурядового характеру) з країн Західної Європи, Північної Америки та обов'язково СНД; (б) активна участь українських громадських організацій у контролі над проведенням не лише виборів, але й усього передвиборного марафону; (в) створення на виборчих дільницях у день виборів кореспондентських постів, які повинні складатися з представників провладних та опозиційних ЗМІ (у пропорції 50:50), що унеможливить однобоке трактування тих чи інших порушень; (г) проведення у ЗМІ, на телебаченні та радіо інформаційної кампанії стосовно основних принципів виборів; (д) відкриття юридичних консультацій (принаймні за місяць до президентських виборів).

Останній захід може дозволити ознайомити широкі кола громадян з їх правами, залучити їх до активного контролю над перебігом виборів глави держави, запобігти виникненню конфліктів з органами виконавчої влади.

3. Якими можуть бути вірогідні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій на президентських виборах 2004р.?

Незважаючи на те, що до виборів залишилося ще досить багато часу, вже зараз із певною мірою упевненості можна прогнозувати ймовірні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій. Слід розглянути два табори — провладний та опозиційний.

1. Провладні сили. Єдиним виходом для пропрезидентських сил у разі всенародних виборів є висунення єдиного кандидата, враховуючи той факт, що, згідно з даними соціологічних досліджень, опозиційний кандидат В.Ющенко має стабільний рейтинг, удвічі вищий за показники найбільш реального на даному етапі кандидата від влади — В.Януковича. Навіть беручи до уваги те, що популярність останнього має тенденцію до постійного зростання, малоймовірно, що вона зрівняється з рейтингом В.Ющенко. Треба брати до уваги й те, що у В.Януковича рейтинг прем'єр-міністра, що прямо залежить від посади. У разі відставки Уряду (через економічні проблеми, політичну боротьбу тощо) діючий прем'єр-міністр фактично втратить шанси на перемогу, адже його популярність суттєво зменшиться (принаймні в масштабах усієї України). Однак, якщо В.Янукович зможе вийти до другого туру разом із будь-яким опозиційним кандидатом (крім П.Симоненка), то шанси на перемогу в нього є, з огляду

на значні фінансові та адміністративні ресурси, а також те, що електорат лідера Комуністичної партії України (КПУ) голосуватиме переважно за В.Януковича.

Що стосується інших претендентів від пропрезидентських сил, то останнє слово у вирішенні цього питання буде поки що за діючим Президентом, який зробить ставку на того, хто, по-перше, користується достатньою підтримкою населення, а по-друге, готовий узяти на себе політичну відповідальність за виграш на президентських виборах і збереження влади для нинішньої правлячої еліти. В цьому випадку питання гарантій буде стояти на першому місці.

Перемогу може здобути представник провладних сил і в разі обрання Президента держави Парламентом. Однак у цьому випадку сама процедура виборів перетвориться на відкриті політичні торги, коли необхідні голоси народних депутатів будуть елементарно мінятися на фінансово-економічні, політичні та посадові гарантії.

2. Опозиційні сили. Фактично всі аналітики вважають, що ідея єдиного кандидата від опозиційної "четвірки" зараз є нереальною, при цьому вагомим аргументів на користь її реалізації з наближенням виборів, немає. Це пов'язано, перш за все, з тим, що КПУ висуватиме свого кандидата, яким, безумовно, стане П.Симоненко. Тому комуністи, з огляду на їх досить високий рейтинг, всі переговори про єдиного кандидата будуть вести з тієї позиції, що цей кандидат повинен представляти саме КПУ, яка, крім того, не має навіть реальних політичних союзників ("Наша Україна" та Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) відпадають з точки зору ідеологічних переконань, багато в чому це стосується і Соціалістичної партії України (СПУ)). Відкрите ж блокування з провладними силами напередодні виборів буде означати політичну смерть для КПУ, що активно декларувала свою опозиційність діючій владі.

Судячи з усього, принципове рішення балотуватися на президентських виборах 2004р. прийняв і лідер "Нашої України" В.Ющенко (до цього його стимулює стабільний рейтинг довіри населення — близько 20% та підтримка з боку західних демократичних країн). Разом з тим, останнім часом В.Ющенко почав демонструвати певну схильність до компромісів із союзниками в опозиційному таборі ("Наша Україна" вже, наприклад, готова проголосувати за проект політичної реформи, представлений О.Морозом). Скоріше за все, з наближенням офіційного старту президентської кампанії, "Наша Україна" буде намагатися іти на максимальні поступки БЮТ та СПУ в обмін на гарантовану підтримку свого кандидата. Останні ж будуть вести активні політичні торги до кінця, сподіваючись отримати в обмін на електоральні голоси якомога більше економічних, політичних і посадових дивідендів у майбутньому. Таким чином, імовірність висунення єдиного кандидата від опозиційної "трійки" прямо залежатиме від стратегічних кроків Ю.Тимошенко та О.Мороза.

Що стосується конкретного сценарію виборів, то, враховуючи всі попередні тактико-технологічні кроки "трійки", стратегія "Нашої України", БЮТ та СПУ буде такою: на вибори підуть усі три лідери; потім, беручи до уваги поточну ситуацію та попередні домовленості, буде висунута єдина кандидатура, яку і підтримають усі інші.

Нарешті, характерною ознакою президентських виборів 2004р. в Україні буде те, що всі політичні сили, які братимуть у них участь (самостійно чи в коаліції), діятимуть, обов'язково враховуючи перспективу виборів до Верховної Ради України у 2006р. Їх важливість суттєво зросте, якщо буде проведено політичну реформу, що розширить повноваження вищого законодавчого органу держави. ■

**ВИБОРИ ВІДБУДУТЬСЯ В УМОВАХ
ЖОРСТКОГО ПРОТИСТОЯННЯ
ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ**

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління
Центру прикладних
політичних досліджень "Пента"

1. Яке значення всенародні вибори Президента України у 2004р. матимуть для майбутнього розвитку країни?

Від президентських виборів 2004р. вирішальною мірою залежить, чи з'явиться шанс на демократичне перетворення влади, подолання олігархічного характеру нинішнього політичного режиму, системну модернізацію країни і прискорення європейської та євроатлантичної інтеграції України. Дуже важливим є сам факт персонального оновлення державного керівництва країни. Збереження в тому чи іншому вигляді режиму Л.Кучми означатиме подальшу політичну стагнацію, посилення авторитарних тенденцій у функціонуванні системи влади.

Виходячи з досвіду розвитку інших посткомуністичних країн, можна зробити висновок, що Україні потрібен лідер, здатний забезпечити демократичну консолідацію і більшої частини політичної еліти, і суспільства в цілому, завершити необхідні інституційні трансформації на шляху формування демократичної політичної системи та сучасної ринкової економіки, виправити деформації, що склалися в попередній період.

Але вже зараз ми бачимо, що вибори відбудуться в умовах надзвичайно жорсткого протистояння влади та опозиції, і це об'єктивно заважатиме здійсненню зазначених вище завдань у післявиборний період. Для окремих представників влади "ціна" майбутніх виборів є дуже високою. Від результату президентських перегонів залежить продовження їх політичного й бізнесового життя після 2004р.

Не виключено, що чергова парламентська криза переросте в гостру політичну кризу, яка може кардинально змінити хід виборчої кампанії.

Проте, хто б не переміг на президентських виборах в Україні, боротьба демократичних та авторитарних тенденцій продовжиться й далі. На жаль, хвороби нинішньої влади значною мірою притаманні й опозиції. Не виключено, що новий Президент України (якщо він буде новим) стане за своїми політичними характеристиками лише перехідною фігурою, яка розчистить місце або для стабільного демократичного розвитку країни, або для остаточного формування напівавторитарного режиму із суто формальним демократичним фасадом.

2. Якими можуть бути шляхи і засоби забезпечення демократичного, чесного і прозорого характеру майбутніх виборів?

Демократичний, чесний і прозорий характер майбутніх виборів буде дуже важко забезпечити. З одного боку, існує вже певна традиція масованого застосування на виборах адміністративного ресурсу, є очевидно виявлений намір окремих представників влади в жодному разі не допустити перемоги представника опозиції. З іншого боку, інститути громадянського суспільства в Україні є недостатньо розвинутими та впливовими, щоб ефективно протистояти спробам влади спрямувати виборчий процес у вигідному для себе напрямі. Треба говорити скоріше про мінімізацію можливих проявів застосування адміністративного ресурсу і "брудних" політичних технологій.

Серед шляхів забезпечення більш-менш демократичного характеру президентських виборів 2004р. слід особливо відзначити наступні.

По-перше, всі опозиційні сили, в т.ч. і Комуністична партія України (КПУ), мають координувати свою діяльність для спільної протидії адміністративно-політичним технологіям втручання влади у виборчий процес. Необхідно створити єдину систему (з відповідною організаційною інфраструктурою) протидії застосуванню адміністративного ресурсу і "брудних" політичних технологій. Опозиційні лідери можуть конкурувати між собою на президентських виборах, але повинні спільно протистояти спробам адміністративної деформації виборчого процесу. Комуністи мають зробити висновки з досвіду останніх парламентських виборів у Росії. Незважаючи на нинішній тактичний альянс пропрезидентських сил і КПУ, влада буде "мочити" комуністів і на президентських виборах 2004р., і на парламентських — 2006р. Кандидат від КПУ об'єктивно відбиратиме голоси в кандидата від влади і заважатиме виходу останнього до другого туру президентських виборів. Тому КПУ спробують усунути з президентських перегонів або перетягнути частину її електорату на бік кандидата від влади.

По-друге, необхідно мобілізувати весь наявний потенціал демократичних неурядових об'єднань для здійснення громадського контролю над виборчим процесом і, в разі потреби, організації масових акцій протесту та громадського тиску на органи влади. Хоча слід визнати, що потенціал масової політичної мобілізації в опозиційних сил є занадто низьким.

По-третє, потрібно внести зміни та доповнення до Закону України "Про вибори Президента України" (або ухвалити його нову редакцію) та інших відповідних законодавчих актів — з метою унеможливлення відмови в реєстрації або зняття з виборчих перегонів представників опозиції, створення умов для мінімізації впливу адміністративного ресурсу, а також для посилення громадського контролю над виборчим процесом. Слід негайно вирішити і проблему з оновленням складу Центральної виборчої комісії, інакше виникнуть складні політико-правові колізії, що поставлять під сумнів саму легітимність виборів.

Останнє. Важливою умовою хоча б відносного дотримання демократичних стандартів на президентських виборах є посилення уваги до майбутніх виборів в Україні з боку міжнародних організацій та

провідних західних держав. Це не є втручанням у внутрішньополітичні справи України або підтримкою на виборах окремих політичних сил. Ідеться про цілком справедливі вимоги до українського керівництва дотримуватися загальноєвропейських демократичних стандартів. Якщо Україна справді намагається стати членом Європейського Союзу та взагалі увійти до кола демократичних країн, влада має прислухуватися до точки зору і критичних зауважень авторитетних міжнародних організацій. Прихильники масованого застосування адміністративного ресурсу побоюються зовнішнього контролю над виборчим процесом, тому намагаються вже зараз дискредитувати практику міжнародного контролю над виборами, приписати позиції західних країн певну політичну заангажованість стосовно учасників майбутніх виборів.

3. Якими можуть бути вірогідні конфігурації та політичний зміст електоральних коаліцій на президентських виборах 2004р.?

Одна з головних проблем президентських виборів у 2004р. — необхідність консолідації опозиційних сил, від чого залежать і результати цих виборів, і їх політичні наслідки. Високим є ступінь імовірності того, що КПУ буде висувати власного кандидата. Теоретично можливою є коаліція комуністів із Соціалістичною партією України (СПУ), але лише у випадку, якщо соціалісти підтримають П.Симоненка. Підтримка з боку комуністів О.Мороза (як єдиної кандидатури) є дуже малоімовірною.

Найбільш вірогідною конфігурацією коаліції опозиційних сил є союз “Нашої України”, Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) і СПУ. Інше питання — домовляться вони про висунення єдиного кандидата чи їх лідери балотуватимуться окремо, а об’єднання відбудеться лише у другому турі, в разі виходу до нього представника опозиції.

Потенціал для створення передвиборної коаліції “Нашої України”, БЮТ та СПУ є достатньо високим, але її формуванню перешкоджатимуть інтриги влади та власні амбіції лідерів опозиційних сил і деяких їх соратників. Принципово важливою є сама домовленість про створення коаліції, яка б стосувалася не лише участі у виборах 2004р., але й співробітництва після виборів, особливо в разі досягнення переможного результату. Публічна демонстрація єдності опозиційних сил, послідовність їх спільних дій можуть стати важливим політично-психологічним чинником, що суттєво вплине на хід і результати виборчої кампанії.

З тактичної і технологічної точок зору висунення єдиного кандидата від опозиційної трійки (“Наша Україна”, БЮТ, СПУ) є доцільним на завершальному етапі виборчої кампанії, коли її остаточна конфігурація буде зрозумілою, і можна буде оцінити плюси та мінуси різних варіантів блокування, а також уникнути ризиків штучного усунення з виборчих перегонів єдиного кандидата від опозиції. Проте угоду про процедуру узгодження та висунення єдиного кандидата слід укласти заздалегідь.

Достатньо високою є також імовірність формування великої провладної коаліції з висуненням від неї єдиного кандидата. У влади зараз просто немає іншого шансу перемогти на президентських виборах. Однак, хто стане цим єдиним кандидатом, визначиться лише після закінчення епопеї з політичною реформою. Процес узгодження може затягнутися, зокрема у зв’язку з невизначеністю позиції Л.Кучми. Остаточне рішення з цього приводу провладні сили можуть ухвалити навіть і напередодні офіційного початку виборчої кампанії. Цілком можливо, що в останню мить лідери провладних сил звернуться до Л.Кучми як до єдиної кандидатури, навколо якої вони зможуть консолідуватися на виборах 2004р.

Таким чином, президентські вибори 2004р. стануть, у першу чергу, зіткненням провладної та опозиційної політичних коаліцій, стратегій оновлення влади, з одного боку, і збереження нинішнього політичного режиму — з іншого. Проте в першому турі єдиному кандидату від влади доведеться конкурувати головним чином з кандидатом від КПУ. Купа “політичної дрібноти”, що також братиме участь у виборах (з метою політичного “самозадоволення” або виходячи з політтехнологічних міркувань), суттєво не вплине на результати виборчого процесу.

У влади немає значних досягнень у соціально-економічній сфері, тому в передвиборній стратегії вона буде розраховувати (крім масованого застосування адміністративного ресурсу) на штучне посилення соціокультурного й регіонально-політичного розколу українського суспільства, а також на штучну дестабілізацію політичної ситуації. З опозиції будуть робити образ дестабілізуючої сили, прихід якої до влади загрожує націоналістичним реваншем, розколом країни та навіть громадянською війною. Виборців будуть лякати цими “страшилками”, щоб на їх тлі кандидат від влади виглядав як гарант збереження стабільності та “менше зло”.

Яка стратегія переможе на виборах, значною мірою залежатиме від того, наскільки вдасться нейтралізувати або хоча б мінімізувати застосування адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій, і, звичайно, від здорового глузду та активності самих виборців. ■

ПРО ЩО ДУМАЮТЬ ВИБОРЦІ І НЕ ДУМАЮТЬ ПОЛІТИКИ НАПЕРЕДОДНІ ВИБОРІВ*

Анатолій ГРИЦЕНКО,
президент Центру Разумкова

Влада нинішнього Президента наближається до завершення. Досягнуті результати відомі. Будемо об'єктивні, вони різні: і позитивні, і посередні, і ніякі, і провальні. Основний результат: мало хто хоче переобрання нинішнього глави держави. Навіть як єдиний кандидат від влади він сьогодні одержав би лише 8% голосів, а в загальному списку — 2-3%. Конституційний суд може проголошувати будь-які вердикти, але за чесного голосування кандидатуру Кучми на виборах не підтримають.

Маючи величезні повноваження, Президент, ясна річ, міг зробити й більше. Для країни. Міг, але не зміг. Сьогодні і в суспільстві, і в політикумі (думки панів Губського й Гавриша не враховуються) склався консенсус: Леонід Данилович спокійно добуває свій термін і так само спокійно йде — на пенсію, в опозицію, на викладацьку роботу чи в благодійну діяльність, куди захоче. Імпічменту вже не буде.

Отже, вибори. Які? Теоретично можливо, що в жовтні нинішнього року главу держави обиратиме Парламент. Але це малоймовірно. Навіть якщо "агресивно-слухняна більшість" Верховної Ради вирішить, що обирати будемо замість п'яти — лише на півтора року, не факт, що так воно й буде. Наступний Президент теж полюбить владу і теж захоче залишитися в головному кабінеті країни довше належного терміну. І про референдуми він знає, а коли не знає — розкажуть. Отже, обиратимемо надовго.

Нинішню, створену не без участі виборців і керовану Леонідом Кучмою владу громадяни оцінюють украй негативно. На думку переважної більшості населення, вона, влада: авторитарна, недемократична — так вважають 63% опитаних; непрофесійна — 67%; не орієнтована на дотримання та захист прав громадян — 79%; неспроможна забезпечити підвищення життєвого рівня населення — 80%; залежна від впливу іноземних держав — 78% і від олігархів — 83%; корумпована — 88%; байдужа до інтересів простих людей — 88%. Заради справедливості відзначимо, що владу не люблять скрізь і завжди, але такої глибини нелюбові і такої жорсткості оцінок треба було заслужити.

Хто заступить Леоніда Даниловича Кучму? Хто спроможний спрацювати ефективніше, змінити непопулярну владу та ставлення людей до влади? В Україні сьогодні немає визнаного населенням лідера загальнонаціонального масштабу. Кучма вже давно перестав бути таким. Іншого не з'явилося. Гідних людей чимало, країна велика. Але народ про них не знає. Чи дізнається? А ті, чий імена на слуху, на думку виборців, на загальнонаціональних лідерів поки що не тягнуть. А деякі з них, будемо відверті, зовсім і не лідери, якщо придивитися пильніше.

* Стаття опублікована в тижневику "Дзеркало тижня", 17 січня 2004р., с.2, 3; <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/477/45297>.

Чого чекають люди від нового Президента? І чи чекають? Про що сьогодні думають виборці, на що й на кого вони сподіваються, кого можуть підтримати на виборах? Про що сьогодні думають і про що зовсім не думають політики, які через чотири місяці почнуть президентські перегони? Про це й поговоримо.

Домовимосся відразу: ми не будемо міркувати про мотиви та сподівання людей, які за покликом серцець своїх начальників підписують гнівні листи-звернення, що стосами надходять до канцелярії Президента, — про це нам розповідають із телеекранів. Спробуємо узагальнити погляди людей, яких у великих і малих містах, у сільській глибинці знаходили соціологи та які добровільно, не запитуючи поради в начальників, терпляче відповідали на численні запитання інтерв'юерів. Стаття базується на двох загальнонаціональних опитуваннях, проведених соціологічною службою Центру Разумкова 14-20 листопада та 10-17 грудня 2003р. (опитано 2023 і 2019 громадян відповідно; похибка вибірки не перевищує 2,3%).

Виборці хочуть обирати

Відсутність “реакції площ” на події навколо політичної реформи, рішення Конституційного суду, протистояння у Парламенті аж ніяк не означає, що громадяни країни байдужі до питання про те, хто, коли та як обиратиме майбутнього главу держави. Результати опитувань свідчать:

Перше. Виборці хочуть залишитися виборцями: переважна більшість (86%) громадян країни вважають, що Президент України повинен обиратися шляхом прямих усенародних виборів. Віддати це право Парламенту беззастережно згодні лише 5%; ще 4% готові передати це право Верховній Раді з 2006р.

Друге. Виборці не вірять у спроможність Парламенту обрати найкращого з гідних. Вони пам'ятають, як обирався цей Парламент, вони бачили, як формувалася парламентська більшість, вони знають, як Парламент працює. Тож вони переконані, що в разі обрання Президента Верховною Радою нинішнього скликання новим главою держави буде обрано, скоріше за все, представника влади — або Януковича (21% опитаних), або Кучму (18%). Але представників нинішньої влади виборці найменше хочуть бачити на чолі держави: 71% опитаних переконані в необхідності кардинальної зміни новим Президентом нинішнього політичного курсу й лише 14% — віддають перевагу його продовженню. Ні Кучма, ні Янукович змінювати курс, установлений першим і підтриманий другим, не будуть.

Третє. 51% виборців пов'язують із виборами надії на зміну власного життя на краще. Скептики, їх теж багато — 42%, надій на вибори не покладають і на зміни не розраховують. Задоволених нинішнім життям — лише 2%, їм вибори байдужі; 5% — не визначилися.

Четверте. Виборці прийдуть на вибори: 78% опитаних сьогодні заявляють про твердий намір брати участь у голосуванні; лише 5% вирішили не голосувати; 17% — поки що не визначилися. Громадяни України прийдуть на вибори не тому, що відчувають особливе задоволення від виборчих кампаній — останні стають дедалі бруднішими й непривабливішими. І не з меркантильної причини, що дозволяє заробляти на виборах не лише політехнологам, а й жителям багатьох округів. Виборці прийдуть скоріше тому, що вбачають у виборах по суті єдину, нехай ілюзорну, можливість вплинути на владу — в надії на краще життя.

Нинішня влада неспроможна забезпечити переважній більшості громадян їх конституційні права: на працю у своїй власній країні та можливість

працею забезпечити гідне життя собі та своїй родині, на доступ до якісних освіти й охорони здоров'я, на гідну старість, на одержання об'єктивної інформації... Було б аморальним позбавити громадян права раз на п'ять років обирати главу власної держави і цим хоч якось впливати на своє майбутнє.

Ті самі обличчя

Питання про якість виборів надзвичайно важливе, але не менш важливим є питання про якість вибору. Для громадян України він визначатиметься їхнім власним досвідом, з одного боку, і колом претендентів — з іншого.

Досвід, зокрема, минулого року, для громадян маловдалий. Нічого ні в частині просування країни “шляхом європейського вибору”, ні в рівні життя самих громадян не сталося. Макроекономічні показники, на які любить посилається влада, так само як і близька “маленькому українцю” програма дій, яку обіцяє опозиція, залишаються для громадян абстракціями. Перших вони не відчувають, другу — не бачили. За підсумками минулого року, як і попереднього, ні влада, ні опозиція не змогли розв'язати жодної значимої для рядових громадян проблеми. Тож і влада, і опозиція в очах виборців втрачають.

Опозиція не змогла навіть захистити жодного з бізнесменів, які її підтримують. Хоч як дивно, але й не її заслугою є кампанія з недопущення участі України в сумнівних міжнародних проєктах на зразок ЄЕП, газотранспортного консорціуму, нафтового реверсу — це заслуга скоріше журналістів та окремих членів Уряду. Опитування свідчать, що довіра до опозиції не підвищується, наростає розчарування.

Не дивно, що ознака опозиційності кандидата для більшості виборців не буде визначальною для їх вибору в жовтні місяці, а частка стійких прихильників опозиції за минулий рік ні на йоту не збільшилася, заверши на позначці 26%.

За кандидата від влади на майбутніх виборах твердо збираються голосувати й того менше — лише 10% виборців (проти 11% рік тому).

Діяльністю влади минулого року в цілому недоволені 79% виборців, економічною діяльністю Уряду Януковича — 57%, діяльністю опозиції — 58%. У результаті, ставлення до керівництва держави за останній рік погіршилося на 34%, до опозиції — на 20%. Направду, виборцям буде легше проголосувати проти, ніж за кандидата, хоч провладного, хоч від опозиції.

Ставлення до окремих політиків, за винятком Тігіпка і Януковича, погіршилося теж: найбільше — до Кучми (на 37%), найменше — до Ющенка (на 8%); Тігіпко в плюсі на 2%, Янукович — на 6%. Утім, оцінки виборців спираються скоріше на емоції та звичні симпатії, ніж на врахування чогось справді зробленого політиками. Досить сказати, що серед тих, хто вважає, що найбільшої шкоди українському суспільству протягом минулого року заподіяв Ющенко, 31% — прихильники Януковича, дві третини — жителі Східного регіону. І навпаки, серед тих, хто вважає головним шкідником Януковича, 47% — прихильники Ющенка, 38% — жителі Західного регіону.

Нічого не відбувається і в частині появи нових помітних політиків. Серед лідерів — одні й ті ж обличчя, і так само — немає серед них бажаного, на якому зупинилися б погляди більшості (50%). Як видно з діаграми “твердих” і “гнучких” рейтингів, рівень підтримки жодного з відомих політиків сьогодні не наближається до цього показника. Причому в усіх кандидатів число твердих прихильників менше від числа тих, хто не збирається за них голосувати “ні за яких обставин”.

Низькі “тверді” рейтинги та обмежені можливості їх нарощування переконують у тому, що, **по-перше**, всі кандидати будуть украй обмежені в маневрі в процесі виборів, вони будуть змушені підлашуватися до публіки замість того, щоб переконувати людей у слушності власної позиції, піднімати рівень розуміння населенням важливих питань (ЄП, НАТО, державна мова і т.д.), незалежно від ставлення до них у різних регіонах, а **по-друге**, — дотепер зберігається ніша для “третього” кандидата. Громадяни, свідомо чи ні, як і раніше, чекають невідомого досі політика, здатного переконати їх, що на посту Президента України він працюватиме в інтересах народу ефективніше, ніж відомі кандидати.

На пряме запитання про можливість появи “третього” досить багато опитаних (41%) відповіли ствердно, стільки ж вважають, що такий кандидат до виборів не з’явиться. З’ясувалося також, що майже третина (31%) виборців упевнені в тому, що якби несподівано з’явився “третій” кандидат, то виборці його підтримали б; протилежної думки дотримується — 41%. Ці результати опитування підтверджують, що **наявний вибір кандидатів недостатній, більшість виборців він не влаштовує**.

Примітно, що електорат усіх без винятку відомих сьогодні претендентів має значну частку виборців, які допускають появу “третього” та його підтримку виборцями. Серед прихильників опозиційних кандидатів частка тих, хто допускає появу “третього”, коливається від 35% електорату Ющенко до 40% — Тимошенко; серед прихильників провладних кандидатів — від 41% прихильників Януковича до 57% — Медведчука.

Узагальнення масиву даних опитувань дозволяє в першому наближенні окреслити корпус прихильників уже відомих кандидатів, а також того самого очікуваного “третього”.

Електорат усіх лідерів має спільні риси: неприйняття ідеї третього терміну Президента (від 70% прихильників Литвина до 87% — Симоненка); обстоювання обрання Президента прямим усенародним голосуванням (від 84% електорату Симоненка до 92% — Ющенка й Медведчука); пов’язування з виборами надій на краще життя (від 52% електорату Симоненка до 75% — Марчука), єдиний виняток — електорат Тігіпка, в якому надії плекають лише 40%, але в ньому найвища частка тих, кому й зараз добре — 7%; превалювання числа впевнених у недемократичному характері майбутніх виборів над числом тих, хто дотримується протилежного погляду, єдиний виняток — електорат Медведчука (41% проти 42%); значима частка тих,

хто, оцінюючи наслідки обрання на посаду Президента кандидата від опонуючого табору, апелює до конкретної особистості, навіть у тому випадку, коли йдеться про КПУ.

Опозиційність має значення переважно (50-53% опитаних) для електорату лідерів трійки “НУ” — БЮТ — СПУ; зате для них значно менше важить ідеологія. Найбільше ідеологічно визначений електорат Ющенка (25% дотримуються національно-демократичної ідеології) та Мороза (25% соціалістів і 10% націонал-демократів); в електораті Тимошенко 16% націонал-демократів, найбільш значима частка (28%) — в ідеологічних течіях не орієнтовані. В електораті Симоненка на чільному місці комуністична ідеологія (53%), опозиційність важлива лише для 41% його прихильників.

Електорат Ющенка: 42% — жителі Західного, 36% — Центрального регіонів; переважно молоді люди (46% віком до 40 років); дві третини (65%) — люди з середньою освітою, 28% — з вищою; 53% жінок і 47% чоловіків, що відповідає складу українського суспільства за цією ознакою. Корпус прихильників не дуже міцний: 35% визнають можливість появи “третього” кандидата, 48% — протилежної думки; 27% допускають його підтримку виборцями (проти 46%).

Електорат Симоненка: 50% — жителі Східного, 30% — Центрального регіонів; переважно — старші вікові групи (65% від 50 років і старше) із середньою освітою (64%); 55% жінок і 45% чоловіків. Корпус менш міцний, ніж у Ющенка: 39% визнають можливість появи “третього” кандидата (проти 39%); 31% допускають його підтримку виборцями (проти 40%).

Електорат Мороза: зосереджений переважно в Центрі (54%) і на Сході (23%); більше людей старшого покоління (53% від 50 років і старше) із середньою освітою (69%); чоловіків і жінок — 50:50. Корпус міцніший, ніж у попередніх кандидатів: 33% визнають можливість появи “третього” (проти 52%); 27% допускають його підтримку виборцями — 27% (проти 48%).

Електорат Тимошенко: 36% — жителі Західного, 35% — Центрального регіонів; переважно молоді люди (57% до 40 років) різного освітнього рівня; здебільшого жінки — 62%, чоловіків — 38%. Корпус прихильників не дуже міцний: 40% визнають можливість появи “третього” (проти 36%); його підтримку виборцями — 28% (проти 38%).

Електорат Януковича: зосереджений переважно на Сході країни — 58% (причому 40% в одній Донецькій області) та в Центрі (20%); більше молодих виборців (20% — до 30 років, 42% — до 40); 62% із середньою освітою, 32% — із вищою; чоловіків і жінок — 50:50. Корпус прихильників достатньо міцний: можливість появи “третього” допускають 41% проти 46%; його підтримку виборцями — 28% проти 54%.

Електорат Тігіпка: зосереджений переважно на Сході (59%) і в Центрі (23%); значима частка молодих виборців (44% до 40 років); із середньою (51%) і вищою (43%) освітою; 44% чоловіків і 56% жінок. Корпус неміцний, по суті несформований: можливість появи “третього” допускають 43% проти 49%; його підтримку виборцями — 36% проти 48%.

Електорат Литвина: 38% — жителі Центрального, 31% — Східного регіонів; помітні частки молоді (41% до 40 років) і бабусь (31% старше 60 років); переважно із середньою освітою (63%), із вищою — 32%; 38% чоловіків і 62% жінок. Корпус прихильників неміцний: можливість появи “третього” допускають 43%, стільки ж проти; його підтримка виборцями — 30% проти 40%.

Електорат Медведчука: 32% — жителі Південного, 27% — Центрального, 25% — Східного регіонів; виразна частка молоді (42% до 30 років!); переважно із середньою освітою (68%), із вищою — 24%; 48% чоловіків і 52% жінок. Про корпус: або Медведчук як лідер дістав і своїх, або вони зрозуміли, що глава СДПУ(о) на вибори не піде — можливість появи “третього” допускають 57% прихильників проти 32%; його підтримка виборцями — 46% проти 29%.

Електорат Марчука: 38% — жителі Центрального, по 25% — Південного та Східного регіонів; помітна частка молодих виборців (38% до 30 років); переважно із середньою освітою — 62%, із вищою — 38%; 81% чоловіків і 19% жінок. Корпус прихильників: аналогічний корпусам Литвина й Медведчука: можливість появи “третього” допускають 44%, стільки ж проти; його підтримка виборцями — 38% проти 44%. Важливе зауваження: з урахуванням малого числа прихильників Марчука зазначені цифри мають ілюстративний характер, про статистичну значимість говорити важко.

Електорат “третього”, досі невідомого кандидата. У можливість появи “третього” вірять усі регіони (навіть на Заході країни її прихильники мало поступаються опонентам — 36% проти 45%), усі вікові й освітні категорії, чоловіки й жінки.

Підтримка його кандидатури — не нижча, ніж відомих нині претендентів на президентську посаду й коливається від 24% на Заході до 34% на Сході, від 29% серед 50–59-річних до 33% — молодшої категорії виборців, “третього” готові підтримати 30% жінок і 32% чоловіків, від 29% громадян із вищою освітою до 35% — із незакінченою вищою; від 26% прихильників опозиційного кандидата до 40% тих, хто збирається голосувати за кандидата, котрого не підтримують ні влада, ні опозиція; від 31% тих, хто хоче кардинальної зміни нинішнього курсу, до 37% — тих, хто віддає перевагу продовженню нинішнього новим Президентом.

“Третій” має шанси одержати голоси 26% прихильників опозиції, 33% — прихильників влади; 40% тих, хто налаштований голосувати за кандидата, якого не підтримують ні влада, ні опозиція, 35% тих, для кого чинник опозиційності/неопозиційності кандидата не має значення, 37% — тих, хто вважає, що новий Президент повинен продовжувати політику нинішнього.

Таким чином, найвищими очікування “третього” є в таборі прихильників влади; зокрема — серед молодих, освічених чоловіків, жителів Східного й Центрального регіонів і при цьому — прихильників продовження нинішнього курсу. Звідси — хисткість позицій Януковича, як і Медведчука, в молодіжно-інтелектуальному середовищі. При цьому допускають підтримку “третього” виборцями скоріше молоді люди, представники Східного регіону, незалежно від статі й рівня освіти.

У турі першому

Сьогодні ніхто з відомих кандидатів не може розраховувати на перемогу в першому турі, шанси вийти до другого туру мають Ющенко, Янукович і Симоненко, останній — дедалі менші. При збереженні нинішніх тенденцій лідер КПУ зійде з дистанції вже в першому турі.

Кандидати **від влади** мають гірші стартові позиції: президентський рейтинг Януковича — 12%, Тігіпка — 5%, Медведчук — 3%, Литвина — 2%. За рік кардинальних змін не відбулося, хіба що, свідомо відмовившись від боротьби за президентство, поступився позиціями Медведчук (-4%), а Янукович навпаки їх посилив (+5%), перевищивши посадову складову рейтингу (показник його попередника Кінаха в найкращі часи наближався до 6%).

Виборці вважають, що **найбільші шанси** перемогти на виборах (прохання не плутати з готовністю підтримати) серед кандидатів від влади має Янукович — 38%. Показник прем'єра порівняно з березнем минулого року подвоївся. Шанси на перемогу інших представників влади громадяни оцінюють невисоко: Тігіпка, Медведчук, Литвин — по 7%, Марчук — 3% (див. *таблицю*).

	Хто має більше шансів перемогти на президентських виборах? % всіх опитаних	Кого слід висунути як єдиного кандидата? % тих, хто підтримує ідею висунення єдиного кандидата
Від влади		
Віктор Янукович	38	46
Сергій Тігіпка	7	15
Віктор Медведчук	7	12
Володимир Литвин	7	11
Євген Марчук	3	4
Інший кандидат	6	—
Важко відповісти	32	12
Від опозиції		
Віктор Ющенко	48	51
Петро Симоненко	15	22
Юлія Тимошенко	6	11
Олександр Мороз	6	10
Інший кандидат	4	—
Важко відповісти	21	6

Більшість (63%) тих, хто збирається на виборах підтримати владу, вважають необхідним виставити від пропрезидентського табору єдиного кандидата. Майже половина (46%) активних прихильників влади бачить ним Януковича (рік тому — 18%). Висунути Тігіпка єдиним кандидатом пропонують 15%, Медведчука — 12%, Литвина — 11%, Марчука — 4% громадян, які підтримують владу.

Проте потенціал зростання президентського рейтингу представника влади (в разі концентрації зусиль на підтримці одного кандидата) не такий уже й великий — за даними опитування, близько 3%. З урахуванням виявлених у процесі дослідження симпатій громадян, які ще не визначилися зі своїм вибором і не збираються голосувати, Янукович як єдиний кандидат сьогодні міг би одержати в першому турі максимум 20%, Тігіпка — 10%, Литвин і Медведчук — по 7%, Марчук — 6%. Найменше виборців влада втрачає при виборі єдиним кандидатом Януковича.

Стартові умови опозиції виглядають кращими: президентський рейтинг Ющенко — 24%, Симоненка — 13%, Мороза — 6%, Тимошенко — 5%.

Як видно з таблиці, серед чотирьох лідерів опозиції **найбільше шансів** перемогти на виборах, на думку респондентів, має Ющенко (48%), шанси інших громадян оцінюють набагато нижче: Симоненко — 15%, Тимошенко й Мороз — по 6%. Таким чином, майже половина опитаних, незалежно від власних переваг (влада чи опозиція), бачать у Ющенку реального претендента на пост глави держави.

Переважає більшість (71%) громадян, які мають намір підтримати на виборах опозицію, переконані в необхідності висунення від опозиційних сил єдиного кандидата. Таким найбільш із них називають Ющенко — 51% (у березні минулого року — 38%), Симоненка — 22%, Тимошенко — 11%, Мороза — 10%.

Розрахунки показують, що в разі висунення єдиним кандидатом президентський рейтинг Ющенко може зрости з нинішніх 24% до 30%: готовність проголосувати за нього підтвердили 50% прихильників Тимошенко, 25% — Мороза і 10% — Симоненка. З урахуванням переваг тих громадян, які не визначилися зі своїм вибором, і тих, що не збираються голосувати, Ющенко як єдиний кандидат від опозиції сьогодні може розраховувати на 35% голосів.

Якщо опозиція об'єднає зусилля для підтримки лідера КПУ, то Симоненко вийде на показник 21%; свої голоси йому віддадуть 25% електорату Мороза, по 10% — прихильників Тимошенко та Ющенко. Мороз, у разі висунення єдиним кандидатом, міг би сьогодні набрати 18%; за нього твердо проголосують по 20% прихильників Симоненка, Тимошенко та Ющенко. Тимошенко в аналогічному випадку може розраховувати на 16% голосів; її готові підтримати 30% прихильників Ющенко, 20% — Мороза і 5% — Симоненка. Найменше виборців опозиція втрачає при виборі єдиним кандидатом Ющенко.

Для більшості (52%) опозиційного електорату однаково прийнятні будь-які варіанти об'єднання зусиль за участю "Нашої України": БЮТ — "НУ", БЮТ — "НУ" — СПУ, БЮТ — "НУ" — СПУ — КПУ. Ідеологічні розбіжності при таких варіантах згладжуються. Гірше сприймається висунення єдиного кандидата від КПУ — СПУ — такий союз підтримують лише 36% виборців, готових голосувати за опозицію, а таких, нагадаємо, 26% від загального числа громадян, які визначилися. Будь-які передвиборні альянси провладних та опозиційних сил сприймаються всіма виборцями негативно — розмежування між владою та опозицією на майбутніх виборах фіксується чітко. Цей момент ускладнює реалізацію досі не виключеного варіанту "Ющенко — наступник Кучми".

Зрозуміло, що не всі розглянуті варіанти реалістичні; приміром, єдиний кандидат від КПУ та "НУ" неможливий. І все-таки наведені результати цікаві принаймні з двох причин: вони ілюструють ступінь перетинання (неперетинання) електоратів опозиційних лідерів, а крім того — показують, що автоматично, без належної агітаційної роботи, зняття будь-яких кандидатур на користь одного політика значимо не вплине на результат голосування.

Заслугує на увагу й гіпотетичний варіант першого туру під умовною назвою **“вибори без Ющенка”**. Якщо прізвища лідера “НУ” не виявляться у виборчому бюлетені, то переможцями першого туру стануть Янукович і Симоненко (у списку з восьми кандидатів вони набирають 18% і 14% голосів відповідно). Теоретично, оскільки питання це непросте, й полягає воно ось у чому.

Не можна виключати, але важко припустити, що Віктор Андрійович добровільно відмовиться від боротьби, тож для реалізації варіанту “вибори без Ющенка” будуть потрібні неправомірні (силові) дії влади, що можуть викликати важко передбачуваний суспільний резонанс у країні та за її межами. На цьому тлі, не виключено, що кандидат від влади може фінішувати з нульовим або близьким до нульового результатом, а кандидат від опозиції — повторить рекорд Саакашвілі. Втім, інший результат також можливий: відчувши позамежну рішучість влади фальсифікувати все та вся, люди можуть не повірити в перемогу опозиції, тож або проігнорують вибори, або покійно підтримають кандидата від влади.

Якщо все-таки орієнтуватися на кампанію без такого форс-мажору, то при збереженні нинішніх тенденцій у першому турі перемогти не вдасться нікому. Має бути другий тур.

У турі другому

Проведені опитування показують, що в нинішній ситуації переможець першого туру може цілком розраховувати і на остаточну перемогу.

Ющенко перемагає потенційних суперників другого туру з таким співвідношенням голосів: Ющенко — Янукович — 42:27, Ющенко — Симоненко — 43:26 (Ющенко — Тимошенко — 43:11, Ющенко — Кучма — 47:13). У жовтні картина може бути інакшою, але сьогодні вона така.

А ось як може виглядати другий тур у разі реалізації варіанту “вибори без Ющенка”: Янукович — Симоненко — 33:27, Янукович — Мороз — 33:26, Янукович — Тимошенко — 34:23. Як бачимо, Янукович має шанс перемогти кожного з трьох лідерів опозиції, навіть без адмінресурсу. Повторимо ще раз, шанс гіпотетичний.

Яким бачать громадяни майбутнє країни після другого туру? По-різному, залежно від того, хто стане Президентом — кандидат від влади, єдиний кандидат від трійки “НУ” — БЮТ — СПУ чи представник КПУ.

Особливих ілюзій стосовно кращого життя в разі перемоги будь-кого зі згаданих кандидатів більша частина виборців не має. А ті, хто зберігають надію, пов’язують її більшою мірою з перемогою представника від опозиційної трійки: 25% вважають, що ситуація у країні поліпшиться (зокрема 10% упевнені, що поліпшиться значно), 14% вважають, що ситуація погіршиться (зокрема 9%, що погіршиться значно), 17% не передбачають помітних змін, 32% думають, що “все залежить від особистості, від того, хто саме прийде до влади”; 12% вагалися з відповіддю. Отже, співвідношення оптимістів і песимістів — 25:14 із сильним акцентом на особистість кандидата.

Особистісний чинник зримо присутній і в прогнозах на випадок перемоги кандидата від влади (31%) і навіть комуніста (22%), хоча кандидатура від КПУ відома.

З перемогою кандидата від влади виборці пов’язують погіршення ситуації у країні — 17% песимістів проти 12% оптимістів (лише 4% вважають, що ситуація значно поліпшиться, тоді як 13% вважають, що істотним буде погіршення). 30% громадян упевнені, що після перемоги кандидата від влади в країні мало що зміниться, 10% вагалися з відповіддю.

Погіршення прогнозують громадяни і в разі приходу до влади Президента-комуніста — 18% оптимістів проти 24% песимістів. При цьому 10% опитаних вважають, що ситуація поліпшиться помітно, набагато більше тих, хто прогнозує значне погіршення ситуації (22%). 24% думають, що після перемоги на президентських виборах кандидата від КПУ мало що зміниться, 17% — вагалися з відповіддю.

Наведені результати показують, що невдоволення нинішнім життям і нинішньою владою та стримані надії на краще життя, які громадяни пов’язують із некомуністичною опозицією, адекватно відбиваються у прогнозах наслідків обрання Президентом кандидата від зазначених політичних сил. І тут ми фіксуємо відсутність повного вдоволення “відомими обличчями” з боку виборців, орієнтацію на пошук більш переконливої кандидатури на президентський пост. І останнє зауваження: у президентство Симоненка мало хто вірить, навіть у найближчому оточенні лідера КПУ, а ось проекти “Україна Ющенка” або “Україна Януковича” цілком можуть відбутися. Думаю, основні риси, так само як і принципи повної відмінності, цих двох Україн небайдужі до подій виборці, які не втратили здатності мислити, вже змогли відчуті і правильно оцінити.

Про майбутню кампанію та роль ЗМІ

Як стверджує діючий Президент у книжці “Україна — не Росія”, “становлення демократії — видовище не для людей зі слабкими нервами”. Майбутні вибори обіцяють бути гідним підтвердженням цієї тези. На думку опитаних, вибори будуть недемократичними, нечесними, аморальними, аж до спроб дестабілізації ситуації у країні — і всього цього виборці чекають від обох сторін, але передусім — від влади.

У тому, що вибори-2004 не будуть демократичними, впевнені 60% громадян, у тому, що виборча боротьба вестиметься аморальними або незаконними засобами, — 58%. Більшість (61%) тих, хто чекають

нечесної боротьби, вважають, що такою вона буде з обох боків. Проте в *односторонньому* порядку нечесні методи боротьби, на думку опитаних, застосовуватиме скоріше влада (34%), ніж опозиція (3%). І справа не в моральній чистоті останньої. Опозиція просто не має можливостей задіяти у виборчій боротьбі, скажімо, особливу увагу фіскальних органів або рідкісну одностайність громадян, які перебувають у так званих “закритих аудиторіях” — від в'язниць і військових частин до навчальних аудиторій.

Фактично під повним контролем влади перебуває телебачення — головне джерело інформації. Використовується воно на всі сто: за частотою появ на центральному ТБ на першому місці, на думку опитаних, — Президент (81%), на другому — прем'єр (57%), на третьому — Ющенко (52%), четверте місце розділили Литвин і Тимошенко (по 39%). Але якщо Президент і прем'єр — лідери позитивного висвітлення на телеканалах (Кучма в плюсах на 61%, Янукович — на 44%), то представники опозиції — головні об'єкти критики ТБ. Перше місце тут за Тимошенко (64% негативу) і Ющенком (46%).

Утім, влада практично вичерпала ресурс інформаційного тиску на суспільство, а виборці здобули досить стійкий імунітет до масованої критики політиків з боку ручних ЗМІ. Спостерігається навіть протилежний ефект: саме за політика, якого найактивніше критикує більшість ЗМІ, готові проголосувати 37% виборців; пійматися на антигачки може лише кожен п'ятий (21%).

Про невисоку ефективність медійних зусиль свідчать результати потужної кампанії під умовною назвою “нацизм не пройде”. Неповні 13% опитаних згодні зі звинуваченнями на адресу “Нашої України” у фашизмі та розпалюванні міжнародної ворожнечі. Але більшість (58%) громадян або твердо відкинули такі звинувачення (41%), або впевнені, що до міжнародної ворожнечі призводить діяльність тих, хто такі звинувачення висуває (17%).

Тому, хоч і є загроза, що президентську кампанію буде побудовано на негативі, він не буде настільки ефективним, як позитив. Для сприйняття ж виборцями позитивної інформації потрібні довірені джерела. І тут влада має козир: про її успіхи зможе розповісти найбільш рейтинговий в Україні політик — Володимир Путін. А опозиції не зможуть допомогти ні Джордж Буш, ні Олександр Квас'янівський, ні Вацлав Гавел.

Про що не думають політики

Якщо виборці в міру сил і можливостей намагаються думати про майбутнє країни, то політики про нього не думають. Вони живуть сьогоднішнім днем, а скоріше минулим. Пояснення цьому є, але від цього не легше.

Про владу сказано досить. Вона заклопотана головним питанням — як зберегтися. При цьому декларує цілковиту підтримку курсу Президента (нагадаємо, того, якого народ у переважній більшості не підтримує), усіх його конституційних ініціатив, підписує з цього приводу меморандуми, створює погоджувальні органи, робить коаліційний Уряд ще більш коаліційним, ділить посади, власність, просуває президентські проекти (ЄСП, консорціум, реверс

нафти). Це за великим рахунком. А в дрібницях Уряд займається тим, чим займається, — гасить пожежі та планує гасіння нових.

Рік попередній пішов на конституційну реформу, підготовку до зими, на боротьбу зі зростанням цін на зерновому та паливному ринках, на проштовхування бюджету, Тузлу, ЄСП, ГТК, реверс. Рік нинішній піде на продовження конституційної реформи, вибори, боротьбу зі зростанням цін на хлібопродукти, Тузлу, ЄСП, ГТК, реверс...

Що робити з країною далі, як вийти із замкненого кола гасіння пожеж? Системного планування та злагодженої роботи на перспективу в державі немає. В урядових структурах так і не спромоглися з кожних 100 співробітників п'ятьох зорієнтувати на роботу на завтра — пожежу гасять усі. Прикро, але цього вже не змінити. Думати про майбутнє країни міністри, які ввімкнули лічильник кількості днів до дембелю, не привчені.

Про опозицію. Її лідери не раз заявляли про наявність власної програми конкретних дій і команди, спроможної її реалізувати. Ніхто цих програм не бачив — їх просто немає. Більше того, ніхто їх не розробляв і не розробляє. З командами така сама ситуація. Жодна політична сила сьогодні не запропонує переконливий список людей, здатних і готових ефективно працювати на ключових посадах — в Адміністрації Президента, РНБО, в Уряді, міністерствах і відомствах, у силових і правоохоронних структурах, у регіонах, на важливих дипломатичних посадах. Про це взагалі серйозно ніхто не думає. Навіть політики, впевнені у власній перемозі на виборах.

Тактична метушня не сприяє роздумам про стратегію дій на перспективу, це правда. Але лідер і вирізняється саме розумінням безперспективності тактичної метушні без бачення картини в цілому. І не лише розумінням, а й наявністю власного бачення. Більшість завжди носить каміння, але хтось повинен мати чітке бачення проекту будинку та координувати дії “носіїв”. Інакше — безвихідь.

Нам кажуть: сьогодні головна мета — зупинити сповзання країни на шлях авторитаризму, реакції, захистити демократичні цінності. Згоден, без цього країна не має майбутнього. Однак, по-перше, це не єдина мета, отже, не можна на її рішення орієнтувати всі ресурси. А по-друге, це завдання на сьогодні, але ж настане завтра, як із ним?

Опозицію, з відомих причин, відлучено від вирішення державних питань у виконавчій гілці влади, її вплив на події у країні — мінімальний. Але хто заважає опозиції конструктивно працювати на майбутнє: розробляти програми діяльності в основних сферах, починаючи з пріоритетних, проривних напрямів, пропагувати свої розробки й підходи в суспільстві, розширюючи цим коло своїх прихильників?

У штабах опозиції досі не сформовані групи системних аналітиків, які напрацьовують цілком конкретні кроки, пропозиції, рішення, проекти, спроможні дати людям і країні в цілому відчуття другого дихання, успіху, прориву, надії, нарешті. Чому? В оточенні опозиційних лідерів є хто завгодно: оратори, борці, орговики, ідеологи, спічрайтери, переговорники, фінансисти, підлабузники, провокатори, просто нероби, але немає стратегів, які працюють на перспективу. Не виборчої кампанії, а на перспективу розвитку країни — після виборів.

Перемогти на виборах і прийти до влади — це важко й важливо. Але цього мало. Не менш важливо, з ким і з чим прийти. Поки що системний пошук відповідей на ці питання намагається налагодити лише Тимошенко. Вона ще на початку шляху, але не можна не відзначити прагнення, тим більше, що ні Ющенко, ні Мороз, ні Симоненко сьогодні не дадуть відповідь на просте запитання: якими будуть перші п'ять указів нового Президента, п'ять внесених ним законопроектів? Їх команди не націлені на підготовку таких документів, як не планувалася така робота й напередодні парламентських виборів-2002. У Парламенті опозиція провалилася з перших же днів — лідери не могли домовитися з ключових питань, фракції працювали без темпу та безсистемно. Знову наступимо на ті самі граблі?

А майбутні опозиційні міністри, якими будуть їх перші п'ять рішень, кого вони поставлять на ключові посади в міністерствах? Виразної відповіді ми не чуємо. Вони прийдуть у чужі кабінети з трьома помічниками, півроку вивчатимуть положення про міністерство, формуватимуть патронажні служби, починаючи робочий день із болісних роздумів — за яким номером кому зателефонувати або кого скликати на нараду.

Три “П” — професіоналізм, патріотизм, порядність — головний критерій добору кандидатів на відповідальні державні посади, про це опозиції відомо. Але навіть відібрані в такий спосіб люди, потрапляючи в нинішню державну машину, починають перероджуватися — це видно з небагатьох, здавалося б, вдалих кадрових призначень Президента на посади міністрів і керівників силових відомств. Люди, особливо з кар'єрними амбіціями, швидко мімікують під першу особу: патріотизм і порядність випаровуються без особливих комплексів, у роботі починає домінувати підхід “що забажає?”, нехай

без фанатизму і з внутрішньою огидою, але, очевидно, на шкоду професіоналізму. Адже з самого початку прогнозована незатребуваність владою професіоналізму компенсується формальними атрибутами високої посади, близькістю до керівництва країни, супутніми благами.

Мав можливість особисто переконатися в нерозумінні опозиційними політиками важливості проблеми реформування державної служби. Багато хто вважає, що їх люди чесніші від нинішніх чиновників і не поведуться на спокуси корупції. Чи варто поспішати з гарантіями? Будь-який міністр із зарплатою в дві тисячі гривень приречений на пошук додаткових джерел існування — він або перебуватиме на утриманні великого бізнесу, лобіюючи інтереси, які не обов'язково чи зовсім не збігаються з державними, або просто почне помаленьку красти, контролюючи багатомільйонні потоки. Хто заважає опозиції вирішувати питання реформування державної служби й оплати праці чиновників у законодавчому органі? Як опозиція збирається вирішувати їх у разі перемоги на виборах і чи взагалі збирається?

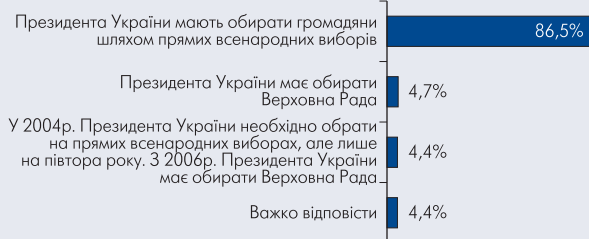
Замість трьох загально визнаних “П” у кадровій політиці опозиції прозирає “В” — особиста *відданість* лідеру плюс результативність участі у виборчій кампанії. Як і в діючій владі. Хіба не за цими показниками призначає та знімає з посад своїх людей теперішній Президент? Показники важливі, приємні для лідера, але ж не це головне для того, щоб претендувати на високі державні посади. Керівник виборчого штабу в області, що забезпечила потрібний результат на виборах, не завжди може ефективно працювати губернатором — навіщо зв'язувати себе обіцянками вже зараз, створюючи цим проблеми в майбутньому?

Світити тіньовий уряд опозиції не обов'язково — немає традиції, та й небезпечно для засвічених персоналій. Але слід вести роботу в цьому напрямі, виборці повинні бачити її результати: якісні законопроекти, експертизи, ініціативи, миттєві професійні реакції на події в країні та за кордоном, кристалізація програмних положень, розумні ідеї у виступах лідерів опозиції з актуальних питань, свіжі політичні ініціативи. З цим є проблеми. Крім загальних фраз, майже в усіх однакових, ніхто з кандидатів від опозиції чітко не пояснив, що, як, із ким, з опорою на які ресурси він робитиме в разі перемоги на виборах. Не знають про це ні в країні, ні за кордоном. Типовий спіч або стаття опозиційного лідера включає два блоки: 90-95% часу (тексту) — критика минулого й теперішнього, 5-10% — загальні фрази про майбутнє, часто в стилі “з нами буде краще”.

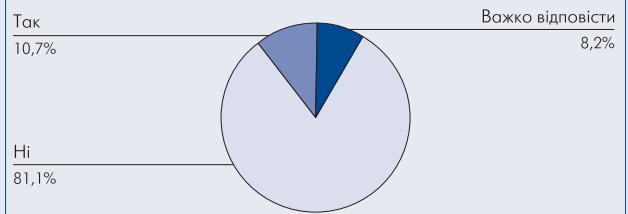
Після виборів країна повинна отримати надію. Після багаторічного глибокого падіння потрібні прорив і перспектива. Є над чим попрацювати і владі (тій її частині, яка збирається жити в цій країні та планує залишитися в політиці надовго), і опозиції. У влади додаткова відповідальність — зовнішні чинники склалися так, що саме від її дій цього року значною мірою залежить майбутнє країни, ставлення до неї впливових світових держав і міжнародних структур. Про це потрібно думати політикам. І виборці до них потягнуться. ■

Соціологічне дослідження проведене з 14 по 20 листопада 2003р. в усіх регіонах України. Опитано 2023 респонденти віком від 18 років у 120 населених пунктах, включаючи села, селища міського типу, малі, середні та великі міста. Похибка вибірки — 2,3%.

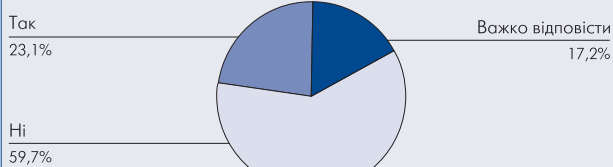
Хто має обирати Президента України? % опитаних

Чи підтримали б Ви внесення змін до законодавства, що дозволили б обрання однієї особи Президентом України на три терміни поспіль? % опитаних

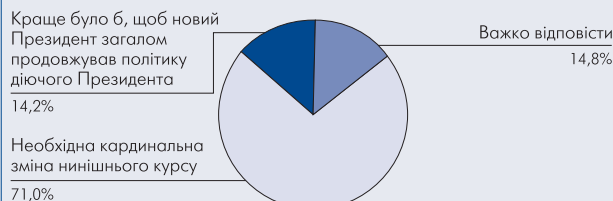
Чи будуть наступні вибори Президента України, що відбудуться у 2004р., демократичними? % опитаних

Чи покладаєте Ви якісь надії на те, що становище таких людей, як Ви, зміниться на краще після наступних президентських виборів? % опитаних

Як Ви вважаєте, краще було б, щоб Президент, обраний на наступних виборах, загалом продовжував політику діючого Президента, чи необхідна кардинальна зміна нинішнього курсу? % опитаних

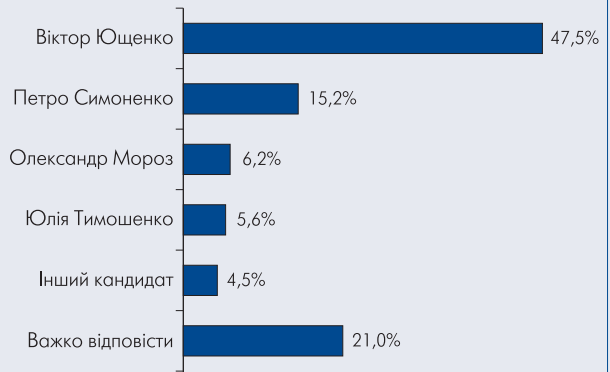
На наступних виборах Президента України Ви будете голосувати за представника влади чи опозиції? % опитаних

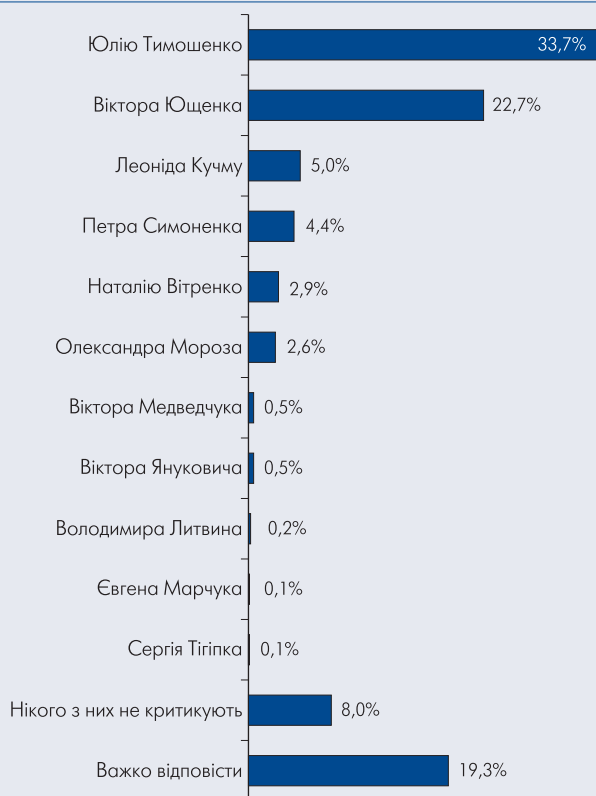
Хто з імовірних кандидатів від влади має найбільші шанси перемогти на президентських виборах? % опитаних

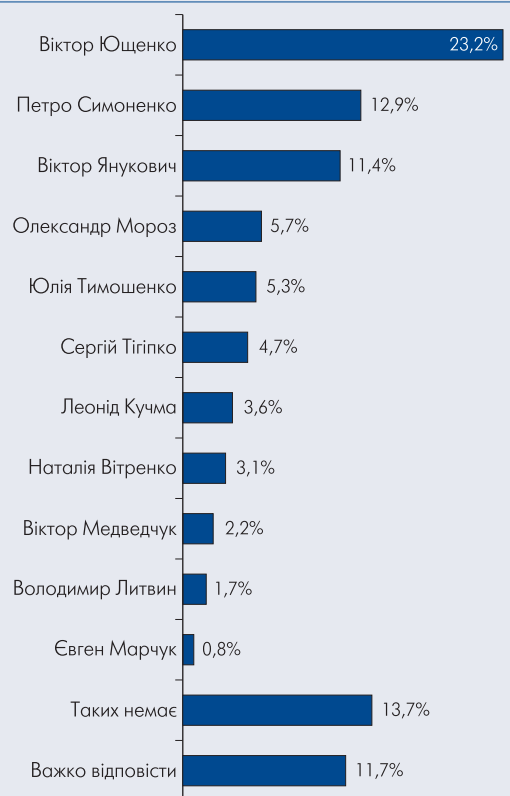
Хто з представників опозиційних сил має найбільші шанси перемогти на президентських виборах? % опитаних

Кого з наведених політиків найчастіше критикує більшість засобів масової інформації?
% опитаних

Хто з наведених політиків на посаді Президента зможе принести найбільше користі народу України?
% опитаних

За кого б Ви проголосували, якби другий тур президентських виборів відбувся найближчої неділі, і Вам довелося б обирати між ...?
% опитаних

П.Симоненком і В.Януковичем

П.Симоненком і В.Ющенком

В.Ющенком і В.Януковичем

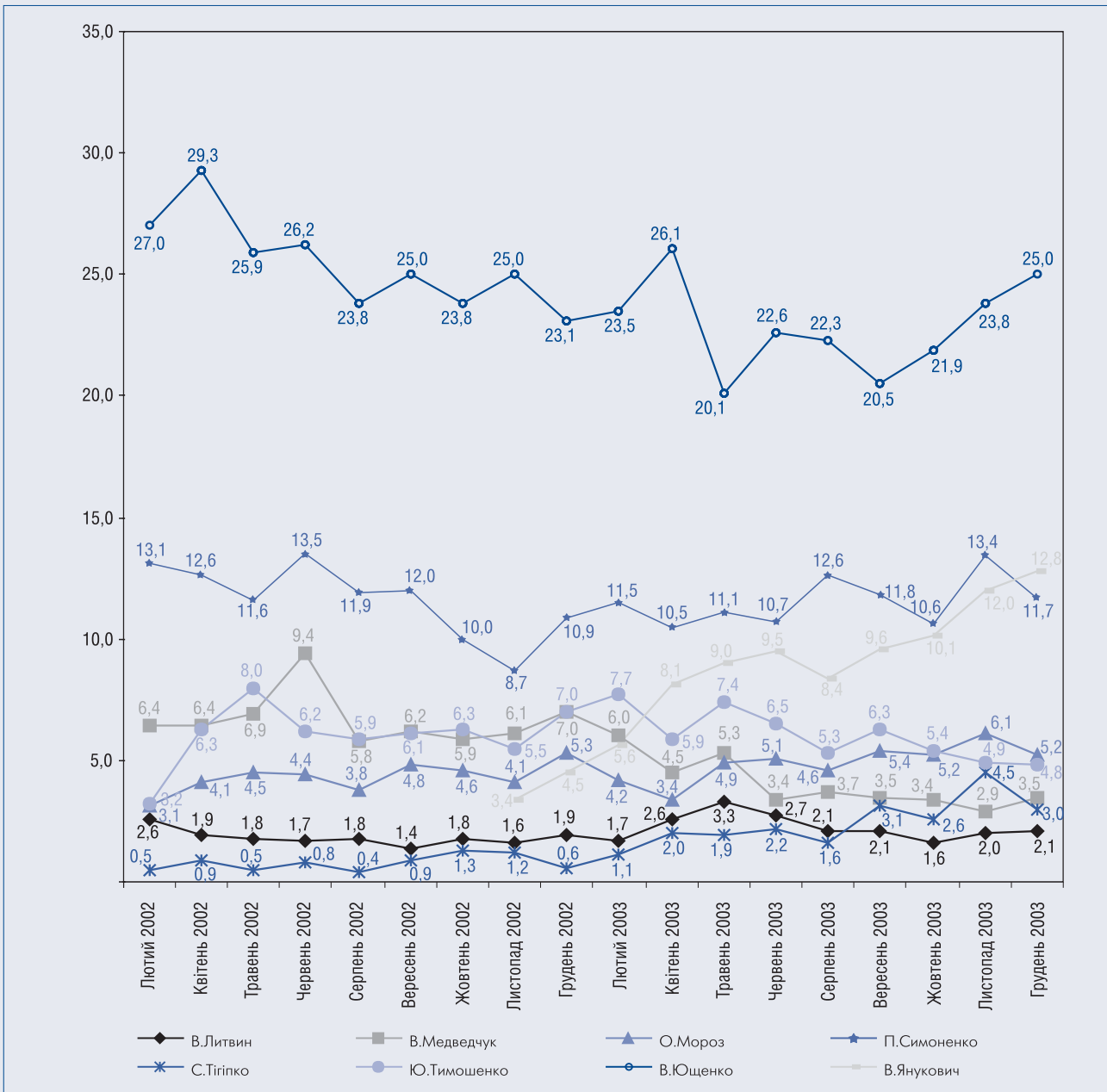
Ю.Тимошенко і В.Ющенком

Які наслідки для України (через кілька років після виборів) матиме перемога на майбутніх президентських виборах ... ?
% опитаних

Якби вибори Президента України відбувалися наступної неділі, за кого б Ви проголосували?*
% опитаних

* Використано дані соціологічних досліджень Центру Разумкова у 2002-2003рр. Результати є ілюстративними, оскільки під час різних досліджень респондентам пропонувалися різні списки кандидатів.